

TARTALOM

KOVÁCS SÁNDOR

Az Olvasóhoz | 3

TANULMÁNYOK

BÁLINT RÓBERT ZOLTÁN, DEMETER SÁNDOR LORÁND, KISS DÉNES

Gyöngyfüzér? Értékkrendvizsgálat az unitárius lelkészek körében | 5

KOVÁCS SÁNDOR

Az unitárius énekeskönyv kiadástörténete 1924-től napjainkig | 34

MŰHELY

TÖKÉS LÓRÁNT

Az oklándi Elekes festő-asztalosok | 75

VARIA

JAKABHÁZI BÉLA BOTOND

Bibliai turbulenciák I. Cippóra – az élet védelmezője

(bibliamagyarázat) | 79

JAKABHÁZI BÉLA BOTOND

Bibliai turbulenciák II. Saul és az endóri halottlátó

(bibliamagyarázat) | 87

RECENZIÓK

ŐSZ SÁNDOR ELŐD

Maarten J. AALDERS: *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között* (Budapest: Kálvin Kiadó, 2023), 447 old. [Fordította: Téglásy Sándor. Lektorálta: Pusztai Gábor és Lányi Gábor] | 93

SOMOGYI LÁSZLÓ

CZIRE Szabolcs: *Mélység mélységet szólít. Bibliaolvasatok – léttükör* (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024), 192 old. | 98

TÓDOR CSABA

Róbert KÖKÉNYESI: *A Selected Sermons of Transylvanian Unitarian Bishop György Enyedi* (Monee: IL, 2025), 239 old. | 103

Kivonatok | 107

KOVÁCS SÁNDOR

Az Olvasóhoz

A Kedves Olvasó bizonyára észrevette, hogy a kezében tartott folyóirat új kivitelezésben jelent meg. A most záruló 131. évfolyam jó alkalmat kínál arra, hogy mielőtt az új arculatot bemutatnánk, röviden felidézzük: a *Keresztény Magvető* másfél évszázados pályáján több mint egy tucatszor öltött új köntöst. E változások mindig egyszerre tükrözték a kor szellemét és a szerkesztőség elkötelezettségét, valamint a rendelkezésére álló szellemi és anyagi forrásokat.

A kezdeti évkönyv 1870-ben vált negyedévenkénti füzetes kiadvánnyá, majd a jubileumi 10. évfolyam (1875) idején évi hat füzetre bővült. Ez a forma – változó borítóval, de állandó tartalmi igényességgel – kitartott az első világháború nehéz évein át is; 1918-ban (53. évf.) azonban már csak öt lapszám jelenhetett meg. Négyéves kényszerszünet után, 1922-től az Unitárius Irodalmi Társaság vette át a kiadás gondjait, és a lap 1944-ig, a 76. évfolyamig rendszeresen eljutott olvasói asztalára.

Az új államhatalmi rendszer berendezkedése közel harmincéves kényszerszünetet hozott. Az 1968-ra tervezett újraindulás különféle okok miatt csak 1971-ben valósulhatott meg, a 77. évfolyammal. A kolozsvári és szebeni nyomdavállalatnál készült füzetek borítója puritán volt: kék-fekete alapszínen a lapcím mellett egyetlen díszítőelem szerepelt, az amerikai unitárius univerzalistáktól kölcsönzött lángoló kehely. Tervezőjének nevét nem ismerjük. A rovatbeosztás – *Tanulmányok, Szószék – Úrasztala, Egyházi élet, Könyvszemle* – az 1990-es évekig változatlan maradt.

Az arculat ezt követően is többször megújult: 1984-ben Kürti Miklós tervezte meg a lángoló kehely keretező geometrikus díszítést, ezután csak a borító színe (zöld, narancssárga, kék) változott; 1993 és 2007 között a Kriza János tervezte egyszerű piros-fekete borító korszaka következett, a lángoló kehely motívum meg-

tartásával. 2008-tól Ruzsa István műszaki szerkesztő tervezett új címlapot, amelyet Van Gogh híres *Magvetője* ihletett, s amelyen a tanulmányok címei is olvashatóvá váltak; ekkor bővült a rovatbeosztás a *Műhely* rovattal. A 2010-ben Könczey Elemér által tervezett arculat kísérte lapunkat legutóbbi számunkig.

A friss arculat szintén Könczey Elemér munkája. A változások nem pusztán tipográfiaiak: a lap akkreditációja nyomán már korábban el kellett hagynunk a *Szószék - Úrszta* rovatot, ehelyett a *Varia* cím alatt egyház- és művelődéstörténeti forrásokat, zsinaton elhangzott prédikációkat és ágendákat teszünk közzé. A folyóirat elsősorban a tudományosság elvárásainak tesz eleget; az egyházi élet élő hagyományát az *Unitárius Közlöny*, a prédikációkat, szertartási beszédeket az *Unitárius Szószék* lapszámaiban találják meg.

Reményeink szerint a 2026 tavaszán induló 132. évfolyam a 21. század második negyedében is hűen közvetíti az unitarizmus üzenetét mindazoknak, akik lapunkat választják olvasmányul. Isten áldása kísérje munkatársaink és Olvasóink életét!

BÁLINT RÓBERT ZOLTÁN,¹
DEMETER SÁNDOR LORÁND,² KISS DÉNES³

Gyöngyfüzér? Értékrendvizsgálat az unitárius lelkészek körében

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.01>

Bevezető

Tanulmányunkban⁴ a Magyar Unitárius Egyházban szolgáló lelkészek értékrendjét vizsgáljuk, különös tekintettel lelkészi tevékenységükre, valamint a lelkészközösséggel és a gyülekezettel való kapcsolatukra és működésükre. A szakmai identitás szorosan összefonódik azokkal az értékekkel, amelyek mentén egy szakmai csoport tagjai saját szerepüket, felelősségüket és társadalmi jelentőségüket értelmezik. A csoport értékrendjének elemzése ezért egyúttal annak megértésére tett kísérlet is, hogyan konstruálódik a „jó szakember” – jelen esetben a jó lelkész ideáltípusa. De mi is az az érték? Értékvesztésről, értékmegőrzésről, a társadalmi érték fogalma jelentésének kiüresedéséről a közbeszédben oly gyakran esik szó, különösen egyházi és politikai diskurzusokban. Mielőtt bele-

1 Bálint Róbert Zoltán (Csíkszereda, 1978) unitárius lelkész, szociológus, a Valláskutató Intézet munkatársa. Elérhetősége: balintro78@gmail.com

2 Demeter Sándor Lóránd (Székelyudvarhely, 1978), unitárius lelkész, közgazdász, a Kanthaka Népfőiskola elnöke. Elérhetősége: demeter.sandor.lorand@gmail.com

3 Kiss Dénes (Mezőfele, 1970) szociológus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Karának docense, a Valláskutató Intézet munkatársa. Elérhetősége: denes.kiss@ubbcluj.ro

4 A tanulmány alapját képező kutatás a Kanthaka Népfőiskola megrendelésére készült, amely hivatalos udvarhelyszéki képviselője a Lakiteleki Népfőiskola Alapítványnak és tagja a Kárpát-médenicei Népfőiskolai Hálózatnak. A kutatást Magyarország Kormányának Kulturális és Innovációs Minisztériuma támogatta.

vágnánk egy értékrendelemzésbe, érdemes központi fogalmunk jelentésének tisztázásával kezdenünk – nézzünk tehát néhány érték meghatározási kísérletet.

„Az érték az egyénre, illetve egy csoportra jellemző, explicit vagy implicit módon meglévő elképzelés arról, hogy mi a kívánatos, amely befolyásolja a cselekvés lehetséges módjai, eszközei és céljai közötti választást.”⁵ „Azt állítani, hogy egy személy rendelkezik egy értékkel, annyit jelent, hogy tartós meggyőződése van arról, hogy egy adott cselekvési mód vagy létezési végállapot személyes és társadalmi szempontból előnyösebb, mint az alternatív cselekvési módok vagy létezési végállapotok.”⁶ „Az értékek olyan kívánatos célok, amelyek transzcendálják a konkrét, specifikus élethelyzeteket, és az emberi élet folyamán iránymutató elvekként működnek.”⁷ Az apróbb eltérések mellett közös ezekben a meghatározásokban az, hogy az értékek tartós meggyőzések arról, hogy mi a kívánatos és fontos az életben, valamint az is, hogy az értékek mindig emberi viszonyokhoz kapcsolódnak, valamilyen kollektivitáshoz, amely egyszerre az értékek forrása, és amelynek az értékek a fenntartói, pillérei. Értékrendjének alapjait az egyén a szocializáció során, a családban sajátítja el, de családjá is egy tágabb csoport része: rendszerint egy területileg szerveződő közösséghez (faluhoz, szomszédsághoz), illetve egy társadalmi réteghez/osztályhoz tartozik. Ezt az induló, „örökölt” értékrendet tovább alakítják a különböző csoportok, amelyekhez tartozik, így a különböző szakmai, hobbi- és természetesen a vallási közösségek is. E hatások alól a lelkész sem kivétel. Értékrendjének alapjai a származási közegéből erednek, és az értékrend az évek során tovább alakul, bővül. Gyakorló lelkész számára értékrendje alakulását több, egymással összefonódó, ugyanakkor analitikusan elkülöníthető közösségi és intézményi keret határozza meg. Ezek közé tartozik egyrészt a lelkészek szakmai közössége, amely informális és félformális normákon, kollegiális kapcsolatokon és közös hivatásértelmezésen keresztül formálja a szakmai identitást, másrészt az egyház mint formális intézményi keret, amely jogi, szervezeti és adminisztratív elvárások révén szabályozza a lelképásztori szolgáltatást, valamint a tevékenység konkrét közegét jelentő gyülekezet, amely a mindennapi interakciók és visszajelzések

5 Clyde KLUCKHOHN, „Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification”, in Talcott PARSONS and Edward A. SHILS (eds), *Toward a General Theory of Action* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967), 388–433.

6 Milton ROKEACH, *Beliefs, Attitudes, and Values. A Theory of Organization and Change* (San Francisco: Jossey-Bass, 1972), 5.

7 Shalom H. SCHWARTZ, Wolfgang BILSKY, „Toward a Universal Psychological Structure of Human Values”, *Journal of Personality and Social Psychology* 53. (1987), 550–562.; Shalom H. SCHWARTZ, Wolfgang BILSKY, „Toward a Theory of the Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-Cultural Replications”, *Journal of Personality and Social Psychology* 58. (1990): 878–891.

szintjén közvetlen módon hat a lelkeszi munka értelmezésére. Nem kerülhető meg továbbá az egyéni értékrend alakulása tekintetében a lelkesz és a transzcendens közötti viszony sem. Bár ez a tényező is nagymértékben a lelkeszi közösség közvetítésével fejt ki értékrendre gyakorolt hatását, az istenkapcsolat mégis olyan tényező, amely tovább alakíthatja, individualizálhatja az egyes lelkeszek értékrendjét.

Tanulmányunkban tehát a Magyar Unitárius Egyházban szolgáló lelkeszek értékrendjének azt a sajátos részét vizsgáljuk, amely lelkeszi tevékenységük alapját képezi, és amely a lelkeszek közösségével, valamint a gyülekezetükkel való viszonyuk és tevékenységük alapjául szolgál. Elemzésünk leíró célú, amelyet helyenként kontextualizáló, hipotetikus értelmezések egészítenek ki, amelyek nem oksági magyarázatként, hanem értelmezési keretként szolgálnak. Ez a kutatásnak sem volt célja, így, ha akarnánk sem tehetnénk ezt meg. Az elemzés alapjául szolgáló adatok egy nyílt kérdésekből álló, kérdőíves kutatásból származnak. Ez tehát, bár az eszköz kérdőív volt, a nyitott kérdéseknek köszönhetően közelebb áll az interjúhoz, ugyanakkor az interjútól is lényegileg különbözik abban, hogy a válaszoló lelkeszeknek nem volt beszélgetőtársuk, válaszaikat egy személytelen kérdőívben rögzítették, amely, a válaszok számára kihagyott hely szűkössége révén, tudatosan csak rövid válaszok megfogalmazását tette lehetővé. Az egyoldalú kérdőívet 115 lelkesz kapta meg e-mailben, tehát gyakorlatilag az összes gyülekezetben szolgáló unitárius lelképásztor, akik közül 52-en küldték vissza a kitöltött űrlapot. Bár a válaszadási arány az egyházkörök szintjén változó (lásd az 1. táblázatot), a válaszok területi és életkor szerinti szóródása nagymértékű, így ezt a lelkeszek megközelítőleg feléből álló mintát a teljes unitárius lelkeszi közösségre nézve reprezentatívnak tekinthetjük.

1. TÁBLÁZAT. A BEÉRKEZETT KÉRDŐÍVEK MEGOSZLÁSA AZ EGYHÁZKÖRÖK KÖZÖTT

Székelyudvarhelyi Egyházkör	9
Küküllői Egyházkör	2
Háromszék-felsőfehéri Egyházkör	3
Székelykeresztúri Egyházkör	20
Marosi Egyházkör	14
Kolozs-Tordai Egyházkör	1
Magyarországi Egyházkerület	3
Összesen	52

Elemzésünk első részében a lelkeszi hivatás lényegéhez kapcsolódó, általános értékeket vizsgáljuk. Ezt követően a lelkeszi tevékenységhez kapcsolódó, pragmatikusabb értékekre térünk át, majd a lelkipásztorok közösséghez kapcsolódó értékeit vesszük górcső alá. Végül a lelkesz és gyülekezet kapcsolatának alapját képező értékeket vizsgáljuk meg.

Lelkeszi értékek és hivatás. A szakmai identitás percepciója

A lelkeszi hivatás a legrégebbi értelmiségi foglalkozások közé tartozik, amelyet rendszerezett szaktudás, szakmai-etikai normák, valamint autonóm döntéshozatal jellemez. Sajátossága, hogy a lelkészek szakértelme hagyományos forrásokon – teológiai és egyházi hagyományokon – alapul, gyakran nem anyagi haszon vagy társadalmi elismerés miatt választják, hanem vallási indíttatásból, működését pedig erősen befolyásolja a hívek elismerése és támogatása. A lelkeszi szerep rendkívül összetett: a spirituális és tanítói feladatoktól az adminisztratív, szervezői, közösségépítői és menedzseri tevékenységekig terjed, ami gyakran szerepkonfliktusokhoz vezet, különösen protestáns kontextusban.⁸ E szerepek sokféleségét több kutató is tipologizálta, rámutatva arra, hogy a különböző elvárások gyakran feszültségbe kerülnek egymással. A szerepkonfliktusok egyik fő forrása, hogy eltérő értelmezések léteznek arra vonatkozóan, mi tekinthető a lelkeszi szolgálat elsődleges feladatának, különösen a protestáns egyházakban, ahol a tanítói, papi és prófétai önértelmezés gyakran ütközik a mindennapi gyakorlat adminisztratív és szervezői realitásaival.⁹ „A protestáns lelkipásztor egy különleges lény: képzettsége és szerepe szerint tanító funkciója van. A szolgálatára nézve a papok közé tartozik. Teológiai önértelmezése szerint leginkább

8 Dean R. HOGE, „The Sociology of the Clergy”, in Peter B. CLARKE, *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 353–372.; BÁLINT Róbert Zoltán, „Kísérlet a protestáns lelkeszi szerepek konceptualizálására”, *Erdélyi Társadalom* 21., 1. sz. (2023): 11–31.; Harold L. WILENSKY, „Minden szakma hivatás?”, *Korall* 42. (2010): 19–53.

9 TOMKA Miklós, RÉVAY Edit, „Papok, férfi szerzetesek, apácák”, in *Társadalmi riport*, szerk. KOLOS Tamás, TÓTH István György, VUKOVICH György (Budapest: TÁRKI, 1998), 216–234.; KAMARÁS István, *Kis magyar „religio-gráfia”: Vallási jelenségek szociológiai megközelítésben* (Budapest: András Kiadó, 2003); BÁLINT Róbert Zoltán, „Kísérlet”, in Uő, *i. m.* Manfred JOSUTTIS, *A lelkesz más: A jelenkori pasztorális teológia néhány szempontja* (Ford. P. András) (Kolozsvár: Exit Kiadó, 2017); KATÓ Szabolcs, KISS Dénes, BÁLINT Róbert Zoltán, „»Minden hozzátartozik...« Kutatási jelentés a 21. századi erdélyi lelkipásztori szerepek felméréséről”, *Református Szemle* 117., 4. sz. (2024): 367–392.

próféta szeretne lenni. De az idejének nagy hányadában valószínű, hogy adminisztrációs ügyintézésrel és közösségi szabadidő-szervezéssel foglalkozik.”¹⁰

Az első nyílt kérdés elemzésének elméleti keretét Samuel W. Blizzard szerepmoddellje adja, amelyben a „főszerep” a lelkészi hivatásképnek feleltethető meg. A hivatáskép a lelkész szakmai, erkölcsi és személyes önazonosságának dinamikus konstrukciója, amely a teológiai tradíciók, a közösségi és intézményi elvárások, valamint a személyes hit kölcsönhatásában formálódik.¹¹ Blizzard szerint a főszerep két referenciakeret mentén értelmezhető: *ideológiai (teológiai)* és *funkcionális*.¹² Megjegyezzük, hogy amit Blizzard főszerepként határoz meg, mi azt a hivatásképpel azonosítjuk.

Az *ideológiai* referenciakeret a lelkészi identitást elsősorban az egyházi tanításokhoz kapcsolja, és a lelkészt Isten szolgálaként, illetve az isteni üzenet közvetítőjeként értelmezi. Blizzard értelmezésében ez az ideológiai irányultság olyan eszmerendszer, amely a lelkész társadalmi szerepét és státuszát magyarázza és legitimálja. A felekezeti tanításhoz kötődő teológia így alapvető szerepet játszik a hivatással való azonosulásban, miközben a lelkész az egyház teológiai üzenetének képviselőjeként a világiak számára az intézményes vallásosság megjelenítőjévé válik.¹³

A *funkcionális* szerepmeghatározás a lelkészi identitást az aktuális helyzetekhez és konkrét feladatokhoz köti, így a lelkészt például lelkigondozóként, vállalási vezetőként vagy értékközvetítőként írja le, és ebben a megközelítésben a hivatás gyakorlati működésén keresztül nyer értelmet. A funkcionális orientáció így a lelkészi szolgálat gyakorlati, míg az ideológiai orientáció annak elméleti meghatározását adja.¹⁴

A teológiai és a funkcionális referenciakeret nem zárja ki egymást, hanem a lelkészi főszerep meghatározásában együttesen is megjelenhet. Blizzard ennek alapján öt főszerep-kategóriát különített el: teológiai; teológiai és funkcionális; funkcionális; sem teológiai, sem funkcionális; valamint nem besorolható vagy

10 SIBA Balázs, *Pasztorálteológia. A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében* (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem- L'Harmattan Kiadó, 2020), 14. Az idézet eredeti forrása: Manfred JOSUTTIS, *Der Pfarrer ist anders – Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie* (München: Chr. Kaiser, 1983), 9.

11 Samuel W. BLIZZARD, *The Protestant Parish Minister: A Behavioral Science Interpretation* (New York: Society for the Scientific Study of Religion, 1985), 3. [Monograph Series for the Scientific Study of Religion 5]; SIBA Balázs, „Két világban otthon” – *Gyakorlati pasztorálteológia. A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében* (habilitációs dolgozat, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2016), 9 és 18. Online: <https://derep-di.drhe.hu/5/1/Siba-dolgozat.pdf>.

12 Samuel W. BLIZZARD, *The Protestant Parish Minister...* 3, 52–53.

13 Samuel W. BLIZZARD: *The Protestant Parish Minister...* 52.

14 Samuel W. BLIZZARD: *The Protestant Parish Minister...* 53.

nem válaszoló. Empirikus kutatásában a lelkészek mintegy háromnegyede valamely teológiai, funkcionális vagy vegyes kategóriába volt sorolható. A főszerepet függő változóként értelmezte, amelyet egyéni és intézményi tényezők egyaránt befolyásolnak. Eredményei szerint a szolgálati idő és a gyülekezet jellemzői összefüggnek a főszerep referenciakeretével: a pályájuk elején járó lelkészek inkább teológiai, míg a hosszabb ideje szolgálók inkább funkcionális módon határozzák meg hivatásukat.

1. Az unitárius lelkészek hivatásképe a kérdőíves felmérés tükrében

A kapott válaszokat a blizzard-i referenciakeret mentén kategorizáltuk, és idézőjelben a lelkészektől kapott válaszokat közöljük. Ezeket egy olyan skálán vázoltuk fel, melynek pontjai: 1. teológiai-ideológiai, 2. mindkettő, de inkább teológiai-ideológiai, 3. mindkettő, de inkább funkcionális, 4. funkcionális referenciakeret.

I. Teológiai-ideológiai kategóriába azokat a válaszokat soroltuk, ahol a válaszadó a szolgálat lényegét erősen teológiai referenciakeret szerint határozta meg. **Kulcsfogalmak** a hivatás lényegével kapcsolatosan: Isten akaratának közvetítése, Isten akaratának felismerése, Isten akaratának cselekvése, az igazság, szeretet közvetítése, üdvösség, belső hit, erkölcsi tisztaság.

Az ebbe a kategóriába besorolható válaszok mutatják a legnagyobb gyakoriságot (15). Az itt található válaszok négy téma szerint csoportosíthatók:

Isten igazságának és országának hirdetése – a válaszadók számára a hivatás célja egy transzcendentális elhívás és küldetés beteljesítése „hirdetni Isten igazságát, jó és kellemetlen időkben, a szeretet forradalmát hirdetni” (2Tim 4,2).

Isten akaratának felismerése és követése – a hivatás nem öncélú szolgálat, a hivatás „bármit tesztek, tegyétek szívből, mintha az Úrnak és nem embernek tennétek” (Kol 3,23); „A rád bízott drága kincset őrizd meg...” (2Tim 1,14).

Isten és ember közti kapcsolat erősítésének fontossága – a lelkész Isten üzenetén keresztül az emberek lelki fejlődését is segíti, azaz híd, összekötő Isten és ember között: „hiszek a szeretet hatalmában”.

Az isteni elhívás és felelősség tudata – a hivatás, az Istenhez igazodó életforma egy tudatos döntés, „mert nem a félelem lelkét adta nekünk Isten, hanem az erő, a szeretet és a józanság lelkét” (2Tim 1,7); „lelket meg ne oltsátok. A prófétalást meg ne vessétek...” (1Thessz 5, 16–19).

Az e kategóriába sorolt válaszok elsősorban az elhíváson keresztül határozzák meg a hivatásképet, transzcendens orientációjú hivatásfelfogás jellemzőit tükrözve.

II. Inkább teológiai-ideológiai keretbe azok a válaszok kerültek, amelyekben a lelkészi hivatáskép meghatározó eleme a teológiai megközelítés, azonban megjelenik a közösségi szolgálat fontossága is. **Kulcsfogalmak:** lelki egység, hitorientáció, erkölcsi útmutatás. Az ebbe a kategóriába besorolható válaszok az előzővel azonos gyakoriságot mutatnak (15). Az itt található válaszokat négy téma szerint csoportosítottuk:

Az isteni szeretet hatása a közösség építésére – a lelkészi hivatás megélése nemcsak a transzcendens meghatározottságból fakad, hanem – annak jellegéből, és azáltal meghatározva – az emberre is át kell terjedjen. „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat.” (Mt 22, 37–38)

A lelki egység megteremtése – a hivatás része, hogy az elhívás részeként lelki közösséget teremtsen. Ennek indoklása azonban nem funkcionális, társadalmi meghatározottságú, hanem transzcendens. „Egymás terhét hordozzátok, és így töltsétek be Krisztus törvényét” (Gal 6,2); „gyülekezet egységbe fogása, Isten közelség egységes megtapasztalása, a téglák között malternak lenni”.

A hit és élet értelmébe vetett bizalom kivetítése – a hivatás példamutató jelleggel bír, melynek ki kell vetülnie a közösségre is. „Hiszek a jóban, s abban, hogy munkámmal Istennek célja van.”

Erkölcsi útmutatás az isteni kategória prizmáján – a hivatás, a transzcendens elhívás által közvetített értékrend továbbadását, a közösségben való lecsapódását is magán kell hordozza. „De mindent vizsgáljatok meg: a jót tartsátok meg, a gonosz minden fajtájától tartózkodjatok!” (1Thessz 5,21–22).

A lelkészi hivatást elsősorban a transzcendens elhivatottság határozza meg, ennek azonban át kell transzponáltatni a közösség szolgálatára is. Azaz az isteni szeretet közösségen belüli megélésének és megosztásának a felelőssége is a lelkészé. Az érvelés azonban nem társadalmi, funkcionális háttérű, hanem teológiai-ideológiai.

III-IV. Inkább funkcionális (4) és funkcionális keretek (9) – ez esetben a lelkész hivatását inkább közösségszervezői referencián keresztül látja. A spirituális és teológiai dimenzió jelen van, ám a társadalmi, közösségi hangsúlyosabb. A lelkészi hivatás nemcsak teológiai elhívás, hanem egy aktív gyakorlati szolgálat is. Célja az emberi lét jobbá tétele, az ember fejlődésének segítése, a közösség megtartása. A két kategória közötti különbség alig értelmezhető, és inkább a válaszok megfogalmazási módjában, nem annyira a tartalmi vonatkozásában van eltérés, ezért a kettőt együtt tárgyaljuk. A hivatás betöltése tehát leginkább a közösség támogatásán, vezetésén és megtartásán keresztül érvényesül. A lelkész tehát nemcsak „vallási specialista”, hanem közösségépítő is.

Az ebbe a kategóriába sorolt válaszok gyakorisága viszonylag alacsony (4 + 9), a témák: a közösség lelki és szociális összetartása, a közösség megőrzése („vigyázni az értékeinkre és buzdítani, felrázni a népet-híveket alkalmas és alkalmatlan időkben egyaránt”), a hivatás gyakorlati megélése („igyekszem Isten hűségese munkatársa lenni itt a földön”), az ember fejlődésének elősegítése („Az ember fejlődő teremtmény. A lelkeszi szolgálat segítse ezt”), a közösség formálódásának kihangsúlyozása („Hiszek Isten gondviselésében, a közösség erejében, az ember jóságában. Hiszem, hogy a közösségek csoportja megváltoztathatja a világot egy jobb irányba”), lelki támogatás („odafordulás, átkarolás, felemelés”; „láb, mely hangtalanul lépked, szem, mely mindig lát, fül mely hallja, ha fű rezdül, szív, mely megérzi más baját”).

2. TÁBLÁZAT. A LELKÉSZI HIVATÁSKÉP REFERENCIAKERETEI

Fő kategória	Kategória rövid meghatározása	Kulcsfogalmak	Gyakoriság
Teológiai-ideológiai	A lelkesz hivatását erősen teológiai referenciakeret szerint határozza meg	Isten akaratának közvetítése, Isten akaratának felismerése, igazság, szeretet, üdvösség, belső hit, erkölcsi tisztaság	15
Inkább teológiai-ideológiai	A hivatás teológiai meghatározottságú, de megjelenik a közösségi szolgálat fontossága is	Lelki egység, hitorientáció, erkölcsi útmutatás, isteni szeretet közösségi hatása	15
Inkább funkcionális	A lelkesz hivatását inkább közösség-szervezői referencián keresztül látja, de jelen van a spirituális és teológiai dimenzió	Közösség-szervezés, közösség fenntartása, közösségi vezetés, társadalmi szerep	4
Funkcionális	A lelkeszi hivatás gyakorlati szolgálatként jelenik meg, ahol a közösségi vezetés, a lelkigondozás és az emberek segítése a fő cél	Gyakorlati szolgálat, közösségi támogatás, lelki gondozás, az ember fejlődésének segítése	9

Amennyiben a nemi kategóriákon belül vizsgáljuk a kérdést, azt láthatjuk, hogy a nők a 2., azaz az „inkább teológiai-ideológiai” és a 3., „inkább funkcionális” referenciakeretben határozzák meg a lelkészi hivatást. Ezzel szemben a férfiak nagyobb arányban reprezentáltak az 1., „teológiai-ideológiai” kategóriában. Míg a funkcionális kategória referenciakeretébe csak a férfiak sorolhatóak be. A fentiek arra engednek következtetni, hogy a nők inkább a hivatás közösségben, gyakorlati szolgálatban való megélését preferálják. Azaz a hivatás megélése döntően nem elméleti, spirituális kérdés, hanem a mindennapi élet, a közösség vonatkozásában is megragadható számukra. A férfiak inkább a tradicionálisabb megközelítést választják, ami a szereppercepcióból is fakadhat. A férfiak számára elfogadottabbnak tűnhet, hogy vallási vezetőként, véleményformálóként (hitelvi és más) lépjenek fel.

A korcsoport szerinti megoszlás alapján vizsgálva az egyes kategóriákat azt láthatjuk, hogy az 1. korcsoport (25–35 év) esetében a teológiai-ideológiai, és az inkább teológiai-ideológiai referenciakeret dominál. Azaz a fiatalabb korosztályba tartozók inkább ideológiai referenciakeretet preferálnak a hivatásmeghatározásban. A 2. korcsoport (36–50 év) esetében a funkcionális és inkább funkcionális kategóriák adják a referenciakeretet. A 3. korcsoport (50–65 év) esetében a válaszok hasonlóságot mutatnak az 1. korcsoportéval. Az 1. és 2. korcsoport esetében kapott eredmények összhangban vannak a Blizzard által kapott következtetésekkel. A 3. korcsoportnál azonban eltéréseket tapasztalunk. Ennek magyarázata feltehetően abban rejlik, hogy ez utóbbi csoportba tartozók inkább a hagyományos teológiai értékek mentén fogják fel hivatásukat. Ezen csoport tagjainak egy része még az 1989-es rendszerváltás előtt kezdte a lelkészi szolgálatot, amikor a hivatás meghatározásának más keretei álltak a rendelkezésre. A másik rész szocializációját is nagyban meghatározta a társadalmi kontextus. A 2. csoport referenciakerete is értelmezhető mind a társadalmi lehetőségek, mind a tapasztalat logikája (lásd Blizzard) felől. Előbbi esetben a nevezett csoport tagjai olyan kontextusban kezdték meg a szolgálatukat, amikor az 1989-es változások után az egyházi intézményrendszer elkezdett kiépülni, és a gyülekezetszervezés, a közösségépítés és a társadalmi szerepvállalás felerősödött. A fentiek összhangban vannak azzal a feltételezéssel, hogy a hivatásképet nemcsak a teológiai látás, személyes elhivatottság, az intézményi elvárás, hanem a történelmi, társadalmi kontextus is meghatározza.

2. A lelkészi munka szükségletei

Ebben az alfejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy mit tekintenek a lelkészek szükségesnek a minőségi és lelkiismeretes munkához. A lelkészeknek feltett kér-

dés így volt megfogalmazva: „lelkési utamon a minőségi és eredményes szolgálat végzéséhez nélkülözhetetlen”.

A kérdésre adott válaszok sokfélesége a lelkési munka összetettségét tükrözi. A válaszokat hét kategóriába soroltuk, ezek egy része a lelkész személyes tulajdonságaival kapcsolatos, egy része pedig külső feltétel.

A lelkész belső tulajdonságai közül fő helyen **a lelkész hitének mélysége és elhivatottságának erőssége** áll. Ezt a meggyőződést olyan válaszok fejezik ki, mint: „hit és kitartás”; „hit, elfogadás, akarat, empátia, szeretet”; „erős hit és bizakodó pozitív hozzáállás”; „az Istenbe és szolgálatba vetett hit s a belső erő”; „hit a jó Istenben, önmagam – ahogy Isten teremtett – szeretete”. Ezek a válaszok mind a hit fontosságát támasztják alá, az Istennel való kapcsolatát.

Erős hit és elhivatottság mellett azonban szükség van még három belső értékre: (1) lelki és érzelmi kiegyensúlyozottságra, (2) az emberekkel való együttműködéshez szükséges alapvető emberi erényekre, és nem utolsósorban (3) a sajátos lelkési szakmai kompetenciákra és a hivatással járó munka elvégzéséhez szükséges munkamorálra.

A válaszok egy második kategóriájában tehát a lelkészek **lelki és érzelmi stabilitás** fontosságát hangsúlyozzák. A kiegyensúlyozott lelki élet a minél alaposabb önismeret révén valósulhat meg, és társulnia kell az érzelmi kiegyensúlyozottsággal is. Ez a lelkészkép olyan megfogalmazásokból rajzolódik ki, mint: „hitelesség, őszinteség, becsületesség, optimista hozzáállás”; „a felvállalt ügyszolgálat lélekkel való megtöltése”; „érzelmi kiegyensúlyozottság, hitgyakorlat, bizakodás, lelki-szellemi-anyagi stabilitás”; „bizalom, kiegyensúlyozottság, jó közösség”; „alázat, hit, humor, rugalmasság”; „megfelelő önismeret”.

A szakmával szorosan összekapcsolódó hit, elhivatás és lelki stabilitás még nem elég a jól végzett lelkési munkához, ehhez olyan általános érvényű emberi tulajdonságok is szükségesek, amelyek bármilyen emberi együttéléshez, együttműködéshez elengedhetetlenek. Olyan **általános emberi értékek és attitűdök**, mint: „szerelem, türelem, megértés, hívekre való odafigyelés”; „lelkésdedés”; „jóság”; „hitelesség, megbízhatóság”; „önképzés, őszinte kapcsolat a hívekkel”; „önreflexió”; „közösség”; „közös értékrend a gyülekezetben”.

A lelkész tehát mindenekelőtt emberi minőségében kell a hivatásra alkalmas legyen, amely ki kell egészüljön a kiemelkedő hittel, elhivatottsággal és lelki egyensúllyal – e tulajdonságok megléte mellett pedig a megfelelő **szakmai kompetencia és folyamatos felkészülés** is szükséges. Az élethosszig tartó tanulás gondolata fogalmazódik meg. A megfelelő minőségű és alaposságú képzettséget és felkészülést említik, az önképzés is ide tartozik, valamint a készüléskben a pontosság, rendszeresség, következetesség: „rendszeres készülésk, hívekkel való kapcsolattartás”; „a szellemi, lelki kompetencia és képességrendszer, valamint az

elhivatottság bizonyossága”; „pontosság, rendszeresség, alázat, folyamatos tanulás”; „tanulás, olvasás, bambulás, imádkozás, döntési szabadság”; „állandó önképzés, méltányos kapcsolatok a szolgatársakkal és a hívekkel”.

Az eddigiekben tárgyalt feltételek lelki és személyiségjegyek. Megjelennek azonban lelkészek válaszaiban egészen más jellegű, általuk csak részben befolyásolható, „külső”, azaz strukturális feltételek is.

Jó kapcsolatok – család, gyülekezet és egyház támogatása. E kategóriába a lelkészi munkához nélkülözhetetlen, a különböző szintű közösségi kapcsolatok tartoznak. A kapcsolatok három szintje jelenik meg, a gyülekezeti, a családi és az egyházi (esperesi, püspöki) kapcsolatok: „a kitartás, a hívekkel való egyetértés, a család és a közösség támogatása”; „családi háttér és támogatás, létbiztonság, plusz önképzés, olvasás, szabadidő, pihenés, segítőtársak a gyülekezet tagjai közül, sikerélmények, pozitív megerősítés”; „esperes, püspökség támogatása”; „idősebb, tapasztaltabb kolléga mentorként, segítőtársak és csapat, akikkel együtt lehet dolgozni”.

Megfelelő munkakörülmények, jó időgazdálkodás. A lelkészi munkához a megfelelő munkakörülményekre is szükség van, amelyek a lelkész következetes, stratégikus időgazdálkodásával együtt teszik lehetővé a sikeres tevékenységet. A prédikációk kidolgozásához megfelelő mennyiségű alkotói időre is szükség van. Ennek az is előfeltétele, hogy az adminisztratív feladatokat hatékonyabban lehessen elvégezni: „minőségi idő a belső és külső felkészülésre, a lelki összhang, a békés munkavégzési körülmények, anyagi és megélhetési feltételek biztosítása”; „a megfelelő mennyiségű idő a szolgálatokra való készüléskben, pl. az adminisztráció hatékonyra tétele által”; „jó munkatársak, önképzés, olvasás, szabadidő-munkaidő egyensúlya, infrastruktúra; stratégia, előrelátás”; „igényeknek megfelelő környezet, helyiség”.

Testi és mentális egészség. Ahhoz, hogy szolgálatát megfelelően és hosszú távon ki tudja fejteni, a lelkésznek az egészségére is oda kell figyelnie, a testre és a lelkire egyaránt: „testi-lelki-szellemi egészség, folyamatos imádkozás-elmélkedés”; „önképzés, visszajelzés a közösség részéről, harmonikus valódi élet”; „rend, egészség, énidő, önképzési lehetőségek, család-munkaidő egyensúlya”.

3. TÁBLÁZAT. A LELKÉSZI MUNKA SZÜKSÉGLETEI

A lelkész hitének mélysége és elhivatottságának erőssége „Az Istenbe és szolgálatba vetett hit s a belső erő”	
Lelki és érzelmi stabilitás „Lelki egyensúly kialakítása és megtartása”	Jó kapcsolatok – család, gyülekezet és egyház támogatása „A kitartás, a hívekkel való egyetértés, a család és a közösség támogatása”
Általános emberi értékek és attitűdök „Szeretet, türelem, megértés, hívekre való odafigyelés”	Megfelelő munkakörülmények, jó időgazdálkodás „Jó munkatársak, önképzés, olvasás, szabadidő-munkaidő egyensúlya, infrastruktúra”
Szakmai kompetencia és folyamatos felkészülés „A szellemi, lelki kompetencia és képességrendszer, valamint az elhivatottság bizonyossága”	Testi és mentális egészség „Önképzés, visszajelzés a közösség részéről, harmonikus valódi élet”

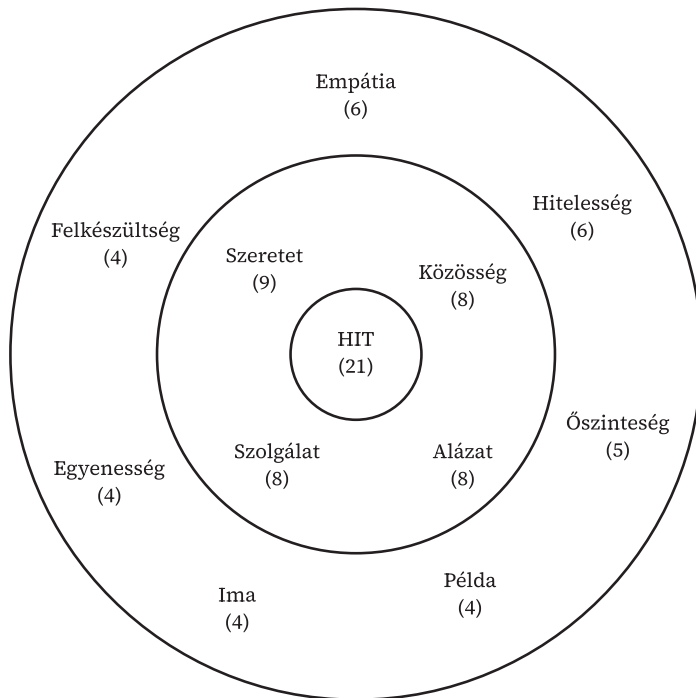
E hét toposz a férfi és nő lelkészek esetében nem egyforma gyakorisággal fordul elő. A férfiak gyakrabban említik a külső, strukturális feltételeket, az anyagi stabilitást és az infrastruktúrát, valamint a szervezeti támogatást (püspökség és esperes támogatását). Gyakrabban megjelennek náluk a tervezéssel, szervezetséggel kapcsolatos szempontok. Ezzel szemben a nőknél az önreflexió, az önértékelés és a személyes fejlődés hangsúlyosabban van jelen. A külső feltételeket illetően a nők esetében a család és a közösség támogatása tűnik fontosabbnak, a szervezettel szemben.

A lelkési munkához nélkülözhetetlen feltételek tekintetében életkor szerint is vannak eltérések. A fiatalok elsősorban a hitelesség, az önismeret és az önképzés, a fejlődés, tanulás szükségességét helyezik első helyre. A középkorúak számára ezzel szemben nagyobb súllyal jelennek meg a tevékenység külső feltételei,

a stabilitás és a biztonság, utóbbi anyagi értelemben is, de a közösség támogatásának a biztonsága értelmében is. Az idősek esetében pedig felértékelődik a korral megszerezhető tapasztalat, a kiegyensúlyozottság, valamint a gyülekezet, a közösség általi megbecsülés.

3. A lelkeszi szolgálat legfontosabb („sarkalatos”) értékei

A kérdőív harmadik kérdése (*Melyek a lelkeszi szolgálat legfontosabb/sarkalatos értékei?*), a lelkeszek szolgálatát meghatározó értékrend központi mutatójára kérdezett rá. A kérdésre egyszavas, tehát lekerekített, letisztult, lényegre törő választ lehetett adni – az alábbi két táblázat ezek összesítését tartalmazza. A kérdésre majdnem mindenki válaszolt, összesen 140 válasz érkezett be, ezek kismértékű egységesítését követően 55 értékhez jutottunk. Ezek egy részét többen is említették, míg mások csak egyszer fordultak elő a válaszok között. A 3. táblázatban a leggyakrabban említett tizenkét érték látható, amelyek közül egyértelműen kiemelkedik a **hit**, amelyet a válaszadók majdnem fele, 21 lelkesz említett. Ez tehát a lelkeszi munka legfontosabb, kiemelkedő értéke. E központi értéket négy további „veszi körül”, nyolc-kilenc említéssel, melyek egyrészt a lelkeszi hivatás szolgálat jellegéhez kapcsolódnak (szolgálat, alázat), másrészt a közösségi jellegét hangsúlyozzák (közösség, szeretet). Ezek a központi fontosságúnak tekintett értékek tehát összhangban vannak mindazzal, amit a lelkeszi munka nélkülözhetetlen feltételeiként fogalmaztak meg, és mint hagymahéj borulnak a központi magra. E képzeletbeli hagyma következő, második héját képező értékeket az eddig említett mutatóknak megfelelő általános emberi, morális tulajdonságok teszik ki: az empátia, a hitelesség és az őszinteség, egyenesség. Az alábbi ábrán ezt a hagymahéjszerkezetet próbáltuk vizualizálni.

1. ÁBRA. A LEKÉSZI SZOLGÁLAT KÖZPONTI ÉRTÉKEI

Ezek az értékek különböző formában a ritkábban említett értékek között is feltűnnek, ezek körében azonban megjelennek az eszközjellegű értékek is, mint a felkészültség, a tisztánlátás, a tapasztalat, a diplomácia. Az alábbi, 4. táblázatban a ritkán, azaz egy-két esetben említett értékeket írtuk le. Ezek, bár igen sokfélék, szintén kategorizálhatók, amint az alábbi táblázatból látható, (1) vallási, (2) erkölcsi és személyes, (3) közösségi, (4) szakmai, valamint (5) az életminőséghez kapcsolódó értékek csoportjába soroltuk be őket.

4. TÁBLÁZAT. RITKÁN EMLÍTETT KÖZPONTI ÉRTÉKEK KATEGORIZÁLÁSA

<p>Vallási értékek: prédikálás, őrhelyen való jelenlét, Biblia, összekötő Isten és ember között, vallásgyakorlás, hivatástudat, lelkipozítás, kísérés, lelkiség</p> <p>Erkölcsei és személyes értékek: becsület, egyenesség, önbecsülés, önismeret, megbízhatóság, közvetlenség, emberség, következetesség, erkölcs, értékvezéreltség</p> <p>Közösségi értékek: kapcsolat, elfogadás, együttérzés, segítőkészség, jó szándék, kommunikáció, megbocsátás</p> <p>Szakmai értékek: elkötelezettség, tisztánlátás, tapasztalat, diplomácia, kompetenciák, autoritás (tekintély)</p> <p>Életminőség értékei: szabadság, érdeklődés, belső béke, életünnepek, anyagi alap, hűség, időszerűség, változatosság, megerősítés, autonómia</p>

4. Lelkészi munka legfontosabb értékei – a szolgálat eredményeivel kapcsolatos „büszkeség” tükrében

E kérdéssel, bár konkrétan a lelkész szolgálatához kapcsolódó büszkeség tárgyára kérdez rá, amennyiben ezt úgy értelmezzük, hogy büszkeség tárgya nem más, mint a siker tárgyasulása, végső soron arra nyernék rálátást, hogy miben látják a lelkészek a sikert. A kérdéssel tehát közvetve annak letapogatása vált lehetővé, hogy szolgálatuk eredményei közül mit tartanak igazán fontosnak. Ebben az értelemben a kérdésre kapott válaszok szintén a lelkészi szolgálat legfontosabb értékeinek a kifejezői.

E kérdésre is három rövid választ adhattak. Negyvenkét válaszadótól kaptunk legalább egy választ, összesen pedig 108-at. A válaszokat tematikusan öt fő kategóriába soroltuk. Az első kategóriát – összhangban a sarkalatos értékek központi értékével – olyan válaszok alkotják, amelyek a **hit és a hivatás** kulcsszavakhoz kapcsolhatók. Ezekkel tehát a lelkészek azt fejezik ki, hogy büszkék arra, hogy „Istent szolgálják, Isten igazságát és országát hirdetik”, büszkék hivatásuk betöltésére, specifikus unitárius hitükre, hitük gyakorlására és arra, hogy mások hitét is előmozdítják („gyerekek hitre nevelése, közösség előtti beszéd”). Az itt tárgyalt kategóriák között a válaszok kiegyensúlyozottan oszlanak meg, a kategóriák között tehát nem állítható fel valamilyen fontossági sorrend – tudva azonban, hogy a sarkalatos értékek körében a „hit” mennyire kiemelkedő helyet foglalt el, ezt a hit-hivatás kategóriát a sikerdimenzióban is a legfontosabbnak tekinthetjük.

A válaszok egy másik kategóriája azt fejezi ki, hogy a lelkészek az **emberi kapcsolatokkal és a gyülekezettel/közösséggel kapcsolatos sikereikre**, megva-

lósításaikra büszkék: a hívekkel kialakult bizalmi kapcsolataikra, arra, hogy számíthatnak a gyülekezet erejére, a közösségre, az hogy sikerült különböző foglalkozásokat megszervezni. Más szóval a működő emberi és közösségi kapcsolatok, a bizalom az az érték, amelynek megvalósítása a lelkészek „büszkeségének” alapját képezi.

A büszkeség tárgyában kifejeződő értékek következő két kategóriája a lelkészek személyéhez kötődik. Ezek egyike a lelkészi szolgálatban megtestesülő, megnyilvánuló **általános erkölcsi értékek**. E lelkészek válaszaikban alázatuk megőrzésére, egyenességükre, őszinteségükre, empátiájukra és segítőkészségükre büszkék. Bár ezek megfogalmazása néha személyközpontúan történik, úgy gondoljuk, hogy ezek helyes értelmezése az, hogy a lelkészi szolgálat büszkeségének tárgya ezeknek az erkölcsi értékeknek a munkájukban való megjelenítése, szolgálata, közösségi terjesztése. A lelkészek egy másik köre viszont büszkesége tárgyaként egyértelműen valamilyen **személyes tulajdonságát** emeli ki: kitartását a hivatása mellett (nem a hivatást), nyitottságát és készségét a tanulásra, fejlődésre, megújulási képességét, a sokféle kötöttség mellett a szabadsága megőrzését.

És végül a büszkeség tárgyában kifejeződő értékeknek **konkrét megvalósításokhoz** kapcsolódó köre is kirajzolódik, ahol előfordulnak materiális jellegű megvalósítások is (pl. új templom), de főleg szellemi-lelki jellegűek, mint az alkotás, gyerekek hitre nevelése, lelki élmény nyújtása.

Életkor szerint elemezve az e kérdésre kapott válaszokat, további érdekes meglátásokhoz jutunk. Így például kimutatható, hogy lelkész és közösség viszonya, e viszony értelmezése, a lelkész közösségi beágyazottságának módja az életkorral változik. A legfiatalabb lelkészek körében a hivatás, az unitarizmus hangsúlyosabban, sajátos identitáselemként jelenik meg – a közösségre való utalás pedig úgy, mint a hivatásnak való élés, a szolgálat megvalósulásának a lehetősége, ennek a terepe. Ebben az életkorban tehát ez adja a közösség igazi értékét („közösséget formálhatok”). A középkorúak csoportjában lelkész és közösség viszonyának más aspektusai kerülnek előtérbe: már nem a közösségben rejlő potenciál, hanem a közösség maga, annak milyensége, a lelkész munkájának a közösség minőségében való megtestesülése képezi az értéket: „jó a közösségünk”; „a szolgálatomnak volt eredménye”; „a hívekkel közösen tudunk szép eredményeket elérni”. A harmadik, idős korosztályban pedig egy újabb hangsúlyeltolódást figyelhetünk meg, megfogalmazásaikban a közösséggel való viszonyukban a felelősségvállalásuk, vezetői szerepük tűnik fő értéknek: „képes vagyok motiválni az embereket”; „reménység”; „van vízióm”.

Nem hagyható szó nélkül, hogy bár szerintünk a lelkészi szolgálat büszkeségének tárgyával a szolgálat sikerét jelző értékek fejeződnek ki, néhány válaszadó

ezt egyáltalán nem így értelmezte, a büszkeség kifejezéshez negatív jelentés társított, és erre hivatkozva a választ elutasította.

5. A lelkészek közösségének értékpillérei

A lelkész és gyülekezet, lelkész és közösség viszonya a lelkipásztori munkát meghatározó értékek egyik meghatározó területe. Hasonlóképpen fontos azonban a lelkészek közössége is, hisz a lelkipásztor innen kap szakmai támogatást, ez képezi szakmai identitásának, hivatása iránti elköteleződésének egyik forrását. A kutatás során két kérdés is a lelkészi közösség jó működésének feltételeit járta körül: *A lelkészi közösség jó működését segíti, ha érvényesül az, hogy: ..., valamint Mire van szükség ahhoz, hogy a lelkészek között egység legyen?* E két kérdés kissé eltérő módon, de ugyanarra kérdez rá, hisz a lelkészek közötti egység nem egyéb, mint a megvalósult közösség. E két kérdés jelentéstartományának átfedése miatt az ezekre kapott válaszokat összevonva elemeztük. A kérdőív e kérdések esetében is rövid válaszokat tett lehetővé, egy-két szavas kifejezéseket. A válaszokat öt kategóriába csoportosítottuk.

Párbeszéd és nyitottság fontossága

A lelkészi közösség jó működésének egyik alapfeltételeként a lelkészek közötti jó kommunikáció szükségességét emelték ki. A lelkészek abban látják a közösségkénti működést, ha a köztük lévő párbeszéd nyitott. Párbeszéd csak akkor van, ha egymást meg is hallgatják, egymásra oda is figyelnek. Az őszinteség kiemelten fontos, többször is említett „érték” ebben a kontextusban. Említett feltételek: „jó kommunikáció”; „nyíltság”; „meghallgassuk egymást”; „őszinte párbeszéd”; „szabad véleménynyilvánítás”; „őszintén kommunikáljunk”.

Egymással szembeni tisztelet és egymás elfogadása

A válaszokból kirajzolódó második markáns érték kategória az elfogadás és a kölcsönös tisztelet fogalmi köré csoportosul – „egymást tiszteljük”. Az egymás kölcsönös elfogadása részben a másság elfogadásának szükségességére utal („különbözőségek elfogadása”), részben azonban a vetélkedés, viszálykodás elkerülésének a szükségességére. Az „egyenrangú kezelés; egyenlőség”; „mellérendeltség”; „nem vetélytársnak látjuk egymást”; „tisztességes választás”; „mértányos elismerés”; „egyenlő feltételek” megfogalmazások nyomasztónak tűnő hierarchiára és egészségtelen versengésre utalnak, amelynek feloldásában látják a helyzet jobbá tételének a kulcsát. Ez tehát összefügg az első kategóriában megfogalmazott őszinte párbeszéddel kapcsolatos értékkel.

Együttműködés és bizalom

Ugyancsak szorosan összefügg a kommunikáció iránti igénnyel a harmadik kategória, amelynek kulcsszavai az együttműködés és a bizalom. A lelkészek kö-

zösségkénti működése akkor valósul meg, ha érvényesül a bizalom, ha érvényesülnek a közös célok, ha számíthatnak egymásra, ha megvalósul egymás kölcsönös segítése. Ezek a fogalmak egyfajta láncolatként kapcsolódnak egymáshoz. Mindenekelőtt sok együttlétre van szükség („együtt töltött idő”), az együttlét, az ennek keretében zajló kommunikáció az alapja, forrása a kölcsönös bizalomnak („együtt gondolkodás”; „egymásra figyelés”; „megbízhatóság”). Az így születő bizalom lehet az az alap, amelyre tényleges együttműködések épülhetnek („közös célok; egymás kölcsönös segítése; számíthatunk egymásra; támogatjuk egymást; összefogás”).

Hit és hivatástudat

A lelkeszi közösséget összekötő kapocsként természetesen megjelenik a közös hit, hivatástudat, sőt a vallási alapelvek követése és a közös vallásgyakorlat is: „szolgáljuk a Biblia igazságát”; „hivatástudat és közös ima”; „közös lelki tapasztalat” is szükséges a lelkeszi közösség erősségéhez. E hitbeli tényezők azonban az előzőekhez képest mintha kisebb súllyal jelennének meg a válaszok között, azaz a lelkeszi tevékenység lényege kapcsán, vagy a lelkesz és gyülekezet közötti viszonyban értelmezett lelkeszi hatékonyság, minőségi munkavégzés kapcsán.

Strukturális és szervezeti tényezők

Végül, de nem utolsósorban a lelkeszek közösségkénti működésének feltételeként a válaszok egy része szervezeti, strukturális tényezők szükségességére utal. E szerint a cél eléréséhez *jó vezetőkre* és következetes vezetésre is szükség van, egy szervezettebb egyházra és a szabályok jobb betartására. A válaszok fordított, negatív olvasatban mindezek vélt hiányára utalnak: a válaszadók valószínűleg a jelenlegi, implicite kritizált helyzet okait a nem megfelelő, következetlen vezetésben, egyházi szervezetlenségben látják. Ezt a negatív értelmezést erősítik a kritikát explicite is tartalmazó válaszok, mint például azok, amelyek a közösség megvalósulása feltételeként a „nepotizmus megszüntetését”; „tisztességes választásokat”; valódi „demokrácia” létét, a szabályok betartását fogalmazzák meg. Többször is megjelenik a lelkeszi közösségre negatív hatást kifejtő tényezőként az alulfizettség („tisztességes bérezés”), illetve az egyházi anyagi erőforrások elosztásával való elégedetlenség („egy igazságosabb fizetési rendszer”).

Egy egészséges lelkeszi közösség tehát az unitárius lelkeszek szerint ezen az öt értékpilléren nyugszik. Ezek az értékek minden korosztály esetében jelen vannak, relatív súlyuk azonban az életkor függvényében eltérő. A párbeszéd és a nyitottság fontossága és igénye a fiatalokra és a középkorúakra jellemzőbb, az idősebbeknél e témakör kapcsán a türelem, az őszinteség és a megértés a hangsúlyosabb érték. Egymás elfogadása és a kölcsönös tisztelet a középkorúak és az idősebbek számára fontosabb. Az idősebbeknél a megfogalmazások a korral járó több élettapasztalatuk jobb elfogadása iránti igényt is kifejezik. A bizalom a kö-

zépkorúak számára a legfontosabb, a hit és hivatástudat az idősek szerint fontosabb feltétele a lelkeszi közösségnek. Végül a strukturális és szervezeti tényezők ismét az időseknél és középkorúaknál dominánsak, így például a méltányos bérezés kérdése is esetükben fordul elő.

A nemek szerinti eltérésekre vonatkozóan is hasonlóképpen elmondható, hogy a szóban forgó értékek mindkét nemhez tartozó lelkészekre jellemzőek, azonban megfigyelhetők hangsúlybeli eltérések. Így például a kommunikáció mindkét nem esetében fontos érték, ám a nők jobban hangsúlyozzák az ehhez szükséges odafigyelést és empátiát, míg a férfiak inkább a kommunikáció feltételeinek a tisztázását, a korrektséget – adekvát módon jelöli ezt az irányultságot a *diplomatikusság* kifejezés. A tisztelet és egymás elfogadása kategóriában a nők számára inkább a másság elfogadása iránti igény a hangsúlyosabb. Az egyenlőség, egyenrangúság érvényesülése mindkét nem esetében megjelenik, de emellett a férfiaknál a hierarchia elfogadásának igényére utal a tisztelet érvényesítésének a szükségessége. Az együttműködés és bizalom értékkategóriában a nőknél inkább az egymás iránti bizalom tűnik fontosabbnak, a férfiaknál jobban megjelenik a szabálykövetés fontossága. A hit és hivatástudat kategóriában a nőkre spirituális irányultság jellemzőbb, míg a férfiak jobban hangsúlyozzák a fegyelem szükségességét a hitélet terén is. Végül a szervezeti értékek esetében a férfiak gyakrabban említik a bürokratikus működés feltételeit.

5. TÁBLÁZAT. NÉHÁNY PÉLDA A NEMEK KÖZÖTTI ELTÉRÉSEKET KIFEJEZŐ VÁLASZOKRA

	Nők	Férfiak
Párbeszéd és nyitottság	„empátiával közeledünk” „meghallgatás” „odafigyelés”	„nyílt kommunikáció” „őszinteség és diplomácia” „párbeszéd”
Tisztelet és egymás elfogadása	„egyenrangú kezelés” „különbségek elfogadása”	„tisztelet érvényesítése” „egyenlő elbírálás”
Együttműködés és bizalom	„számíthatunk egymásra” „megbecsülés” „közös cél”	„szabályok érvényesítése” „következetesség” „tisztesség”
Hit és hivatástudat	„lelkiség”; „közös ima”; „együttérzés”	„jézusi lelkület”; „belső fegyelem, önfegyelem”; „rend”
Strukturális és szervezeti tényezők	„tiszteletre és humorra van szükség”; „emberség”; „bizalom”	„tisztességes választás”; „egyházszeretet”; „méltányos bérezés”

6. A lelkeszi közösség erősítésének gyakorlati lehetőségei

A kérdőív arra is kitért, hogy a lelkeszek milyen gyakorlatibb jellegű feladatokkal, tennivalókkal látják megerősíthetőnek a lelkeszek közösségét. A legtöbben valamilyen közös tevékenységet látnak fontosnak: közös programokat, közös műhelymunkát, találkozásokat, a kollégákkal való jó viszony ápolására alkalmas **(1) közös programok szervezését**, szakmai jellegű megbeszéléseket. Többen is hangsúlyozzák, hogy a formális, szakmai együttlétek mellett több kötetlen, informális találkozásra, beszélgetésre van szükség, *közösségi alkalmakra*. E tudatosan szervezett formális és informális együttlétek tartalmát illetően néhányan jelzik, hogy ezek biblikus témákra épülhetnének, ám a többség nem beszél explicit módon ezek tartalmáról, ami arra utal, hogy itt egyértelműen az alkalom a fontos, az együttlét, a kapcsolatok ezáltal elmélyítése: „együttléteken helyet adnék a szabad beszélgetéseknek, ahol elmondhatjuk sikerélményeinket és nehézségeinket”.

A lelkeszi közösség erősítésének másik kirajzolódó iránya a **(2) lelkeszek közötti együttműködések gyakoribbá tétele**. Ez tehát nem szervezett közös program, hanem alkalmi együttműködés, ott és amikor a lelkeszek kisebb számban találkoznak vagy találkozhatnak, és ezen alkalmak keretében egymás kölcsönös segítése. Az együttműködés céljaként, tartalmaként egyrészt a szakmai tapasztalatok, sajátos tudások, ismeretek említődnek („kompetencialízing – segítenék olyan feladatok elvégzésében, amelyekben jártas vagyok, elvárnám, hogy mások segítsenek olyan feladatok elvégzésében, amelyek nehezemre esnek”), részben pedig a lelki téren történő kölcsönös segítségnyújtás („egymás lelki gondozása”).

(3) Közös hiterősítő tevékenységek – e kategória jelentéstartománya közel esik az elsőéhez (együttlétek tudatos szervezése), amely részben szintén kiterjedt a közös hitéleti eseményekre. Itt azonban másról van szó, a megfogalmazásokban inkább a hitbéli elemekre esik a hangsúly, mintsem annak közösségi jellegére. A közösségteremtő erő a transzcendens, nem az együttlétből fakadó közösségi erő („több közös »gyógyító« istentiszteletet szerveznék”; „közös hitgyakorlat, lelki gyakorlaton való részvétel”).

Egy következő véleménycsoport a **(4) szankciók és jutalmak igazságosabb rendszerében** látja a közösségerősítés lehetőségét. Ezek szerint az igazságosabb számonkérés, az azonos mérce, de egyáltalán valamilyen mérce erőteljesebb alkalmazása (például a „prédikációk értékelése”), másrészt pedig az elvégzett munka értékelése, az elismerés kihangsúlyozása, egyfajta „boldogságjutalmazás” lenne a célravezető.

(5) Szervezeti változtatások – e véleménycsoport szerint nem a lelkeszeknek kell lépni, hanem a szervezeti struktúrát és annak működését kell megváltoztatni.

ni ahhoz, hogy a lelkészek közötti viszonyok javuljanak. Ilyen strukturális beavatkozásként említik a fizetésrendszer megfelelő átalakítását (de ennek mikéntjéről feltételezhetően nincs egységes álláspont), a szabályok szigorúbb betartását és betartatását.

(6) Önvizsgálat – a véleményeknek egy olyan csoportja is van, amelyek esetében a válaszadó nem valamilyen külső megoldásban, hanem a lelkészek belső megváltozásában látja a lelkeszi közösség megerősítésének eszközét. Néhány esetben a válaszadó még radikálisabb, és önmagában azonosítja a változtatás eszközeit (pl. „őszinte maradok, empatikus szeretnék lenni, amikor csak lehet”).

6. TÁBLÁZAT. A LELKESZI KÖZÖSSÉG ERŐSÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGÉVEL KAPCSOLATOS VÉLEMÉNYCSOPORTOK

Véleménycsoportok	Véleménycsoportba sorolható válaszok
Együttlétek tudatos szervezése	„közös program, közös műhelymunka, biblikus témák” „több közös lelki élmény, egymás megismerése” „rendszeres találkozásokon való részvétel – szakmai jellegű megbeszélések” „informális találkozók, több kötetlen beszélgetés” „gyakoribb találkozások, közös programok szervezése”
Együttműködés, kölcsönös segítség	„próbálnék csapatjátékos lenni, meghallgatni és tanulni lelkésztársainktól” „kompetencialízing – segítenék olyan feladatok elvégzésében, amelyekben jártas vagyok” „egymás jobb megismerése, közös érdekeink figyelemmel tartása” „egymás lelkigondozása” „meghallgatni a másikat, néha a másik fejével, szívével gondolkodni”
Közös hiterősítő tevékenységek	„több közös »gyógyító« istentiszteletet szerveznék” „közös hitgyakorlat, lelkigyakorlaton való részvétel”
Szankciók és jutalmak igazságosabb rendszere	„»boldogságjutalmazás«, elismerés kihangsúlyozása” „következetes és igazságos számonkérés” „az »egyesek és kettesek« közti különbségek megszüntetése” „szigorúbb vezetés” „prédikációk értékelése”

Véleménycsoportok	Véleménycsoportba sorolható válaszok
Szervezeti változtatások	„a lelkészi fizetésrendszer érvénybe léptetése” „lélekszámtól független fizetés” „jogalkotás egyenessé tétele, kiskapuk megszüntetése” „törvényesség betartása” „pártoskodás megszüntetése”
Önvizsgálat	„felvállalnám a közös értékek megélését, gyakorlását” „tapasztalatok, ismeretek megosztása” „őszinte maradok, empatikus szeretnék lenni, amikor csak lehet”

7. A lelkész gyülekezet általi megítélésének kérdése

A lelkész tehát két közösség, a lelkészek közössége és a gyülekezete találkozási pontján fejt ki szolgálatát. Ideális esetben mindkettőnek szerves része, rosszabb esetben egyiknek sem. Előző fejezetünkben a lelkész és a lelkészek közössége közötti kapcsolatot elemeztük, itt viszont arra a kérdésre térünk át, hogy a lelkész és a gyülekezet kapcsolatában melyek azok az „értékek”, amelyek e viszonyt élővé, gyümölcsözővé tehetik. A feltett kérdés, *Mit tehetünk azért, hogy a közvélemény/gyülekezet pozitívan értékelje a lelkészi szolgálatunkat?*, gyakorlatias irányba próbálta terelni a lelkészek gondolatait, tehát amennyiben értékeként értelmezzük a válaszokat, értékeket próbálunk azonosítani ezekben, gyakorlati jellegűekre kell számítanunk. A kérdésre 51 válasz érkezett, amelyeket öt kategóriába csoportosítottunk. A kérdésre viszonylag hosszú mondatokban is lehetett válaszolni, így a lelkészek a korábbiaknál terjedelmesebb feleleteket adtak. Tartalmuk alapján ezeket 5 válaszcsoportha soroltuk, és mivel árnyaltabb, összetettebb megfogalmazásokról van szó, az egyes válaszokat teljes egészükben belefoglaltuk elemzésünkbe.

A legtöbb lelkész a **hitelességet és példamutatást** tartja olyan értéknek, amely megvalósulása esetén a gyülekezet pozitívan viszonyul a lelkészhez – az 51 lelkészből 16 e két kulcsszó köré csoportosítható választ fogalmazott meg. A válaszok többségében a hitelesség kifejezés szó szerint is megjelenik, a legtöbb esetben azonban ez kiegészül egyébekkel is, e kiegészítések révén árnyalódik a kép az örömteli étellel, a szeretettel, mintaértékű magánélettel (példamutatás), a példaértékű étellel (ami a példamutatás és a hitelesség keveréke). Egyszóval a lelkészek szerint a lelkész gyülekezet általi megítélésének első számú kulcsa a hitelessége. Az e kategóriába sorolt válaszok: „hitelesség, úgy élj, ahogy hirdeted, hogy a jézusi evangélium szerint élni érdemes”; „prédikációnk szerint,

örömmel élni”; „hiteles élet, őszinte és tiszta beszéd. Átlátható és pontos ügyvitel. Szeretet viszonyulás a gyülekezethez a közösséghez”; „mintaértékű családi-magánélet, megfelelő felkészült és »feladatát« teljesítő lelkész”, „következetesség”; „hiteles szolgálat, elkötelezett szolgálatvégzés, előítéletmentesség”; „a hivatásban való elmélyülés, a lelkészi hivatásban való összhang megosztása, összhang a vállalt szereppel”; „legyünk tudatában hivatásunk értékének, azaz becsüljük meg önmagunkat. Legyünk következetesen önazonosak, azaz hitelesek”; „a lelkész is ember, jó és kevésbé jó tulajdonságokkal, ő is téved. A gyülekezet tagjai is. A lelkész éljen természetesen”.

A válaszok egy következő csoportja a **lelkészi munka lelkiismeretes és tisztességes elvégzésének a fontosságát** helyezi előtérbe. Ezek a válaszok abban különböznek az előzőktől, hogy nem a lelkészi munka és a lelkész viselkedése közötti összhangot, viszonyt hangsúlyozzák, ahogy az a hitelesség esetén történt, hanem a lelkészi munka önmagában vett jellemzőit. A válaszok közül tízet vélünk e kategóriába sorolhatónak, ezekből idézünk: „lelkiismeretes szolgálat, a gyülekezet tagjai lássák, tapasztalják, hogy őszintén érdekelnek téged”; „végezzük tisztességesen munkánkat”; „folyamatos készülés, alázatos munkavégzés, beszéd és cselekedet közti összhang”; „egyszerűen végezni kell a szolgálatot Isten és ember előtti alázattal”; „megfelelő magatartást tanúsítani, a szolgálat emberközpontú legyen”; „alázattal elvégezni a szolgálatot, hitelesség! Én nem hiszek »a templomban pap vagyok, a mindennapokban hétköznapi ember« gondolatban”.

A válaszok harmadik csoportja a lelkész megítélésére vonatkozóan a **lelkész és a gyülekezet közötti jó viszonyt** látja a legfontosabbnak. Ha ezt kissé sarkítva szembeállítjuk az előző két válaszcsoporttal, akkor azt mondhatnánk, hogy a válaszadók szerint a legfontosabb az, hogy a lelkész minél jobb kapcsolatban álljon a hívekkel, a kapcsolatok ápolását helyezze más feladatai elé, „hallgassuk meg és keressük fel az embereket, annak ellenére is, hogy sok a dolog”, és más tevékenységei során is a kapcsolatok épségét részesítse előnyben: „nem szidjük egymást, nem pletykálunk, nem alázunk meg senkit”. A válaszokban a kapcsolatápoláshoz szükséges idő hiányát leginkább az adminisztratív-gazdasági jellegű feladatok túl nagy mennyiségéhez kötik, ezek csökkentése lenne a feltétele a lelkész jobb megítéléséhez szükséges közösségépítő tevékenységeknek. E válaszcsoportba tíz lelkész feleleteit soroltuk, ezek közül idézünk: „látogassunk családot, hallgassuk meg és keressük fel az embereket, annak ellenére is, hogy sok a dolog”; „közösségformáló tevékenységek”; „nyíltan kommunikálni a munkát, a hiányosságokat, jelen lenni”; „olykor legyünk odaadóbbak, türelmesebbek. Törekedjünk arra, hogy az adminisztratív dolgok ne vonják el a »lényegről« a figyelmet”; „tehermentesíteni kell a lelkészeket. Ha a pénz nem a lelkész felelőssége, kevesebb a

támadás”; „ne bíráljuk egymást a háta mögött, segítsük egymást lelkésként, s a gyülekezet fele nyílt kommunikáció, becsületesség, erkölcsös élet”.

A válaszok negyedik csoportjába olyan válaszokat soroltunk, amelyeket, ha egy kulcsszóval szeretnénk megragadni, akkor az talán leginkább az **emberi minőség** lehetne. Zömmel olyan megfogalmazások alkotják ezt a kategóriát, amelyek a lelkészek általános erkölcsi tartására, személyes jellemvonásaira vonatkoznak. Számos megfogalmazás ezeket a tulajdonságokat a kapcsolatokban, azokra hivatkozva ragadja meg, de ettől még nem a kapcsolatok, hanem a lelkész vonásairól van szó. Hat válasz volt e kategóriába sorolható: „magatartásunkkal, viselkedésünkkel emberi mivoltunk megőrzése”; „türelmes, őszinte, határozott, önvizsgálattal egészséges önértékeléssel folytatott kommunikáció”; „nem bíraskodunk egymás munkája fölött rosszindulatúan, nem piszkálódunk egymás magánéletében”; „kitartó, átlátható, őszinte munka, egységes kép kialakítása, terv”; „megtesszük azt, ami tőlünk telik. Talán az állandó megfelelni akaráson kellene változtatni”.

És végül, ha számbelileg kis mértékben is, egy olyan álláspont is megjelenik a kérdésre adott válaszokban, amely szerint a lelkész gyülekezet általi megítélése nem releváns szempont. A lelkészi „küldetéshez” való hűség, ragaszkodás fontosabb, mint a gyülekezet (netán a tágabb közvélemény) szimpátiájának kivívása. A lelkész értékelése nem a gyülekezetre, hanem a lelkészre saját magára, illetve lelkéztársaira, a lelkészi közösségre tartozik. Három válasz alkotja ezt a kategóriát: „semmit, nem a mi dolgunk. Nekünk van egy küldetésünk, és nem a közvélemény igényeit kell kielégítsük”; „ez-e a cél, vagy az, hogy jól végezzük a szolgálatot?”; „közvélemény és gyülekezet nem ugyanaz, a lelkészi szolgálat értékelése, a lelkészek saját szolgálatuk értékelésével kezdődik és egymás szolgálatainak az értékelésével folytatódik”.

8. A lelkészi szolgálat minőségének ismérvei

Végül a lelkészi szolgálat egy általánosabb értékelési kísérletére került sor. A kérdőív utolsó kérdésével (*Mitől és mikor nevezhető minőséginek egy lelkész munkája?*), arról kellene képet kapnunk, hogy mit látnak a lelkészek jól végzett munkának. Tudjuk ugyanakkor, hogy a lelkészi szolgálat jellegéből fakadóan nehezen értékelhető (ahogy az egyik válaszadó írja, „a minőség értékelése relatív”), így eredményként, nem meglepő módon, nem konkrét ismérveket kaptunk, hanem meglehetősen általános szempontokat. A már eddig is használt tematikus kategóriaképzéssel a válaszok öt körét láttuk kirajzolódni. Minden kategóriához nagyjából hasonló számú, öt-hét választ soroltunk, ezeket ez esetben is felsoroljuk. A kategóriák tehát egyforma súlyúnak tűnnek.

Az egyik így kialakított kategóriába tartozó válaszok ez esetben is a **hitelesség, önazonosság** kulcsfogalmak köré rendeződnek. Eszerint tehát a lelkészek egy része úgy gondolja, a hitelesség, azaz a személy, a hivatás és a hirdetett evangélium közötti megfelelés megvalósulása a legfőbb jele annak, hogy egy lelkész jó munkát végez. Az e kategóriába sorolt válaszok: „ha a lelkész hivatása és személye összhangban van a hirdetett igazsággal”; „ha tisztességgel ellátja a szolgálatot, de ismeri a határokat és tud nemet mondani”, „ha őszintén és hitelesen vezet a gyülekezetet”.

A második kulcsfogalom, amelyhez a válaszok egy következő része kapcsolható, az a **munka**. A helyzet sajátosságából adódóan ez a lelkész alapos felkészülését, professzionalizmusát jelenti, illetve a felkészülten és rendesen megtartott istentiszteleteket. Eszerint tehát a lelkészi szolgálat minőségét jelző egyik indikátor a következetes munka. A kategóriába sorolt válaszok: „profizmus”; „rendes, felkészült szolgálatok, magatartás, odaadás”; „ha a közösség érdekét nézve szolgál és cselekszik, ha továbbképzzi magát, felkészült”.

A harmadik minőségi szolgálatot jelző ismérv a lelkész tevékenységét átható **szerepet és elhivatottság**. Eszerint az a lelkész végez minőségi munkát, aki szeretettel és elhivatottan végzi azt. A kategóriába sorolt válaszok belső, tartalmi homogenitása nagymértékű, akik ezeket az értékeket állítják középpontba, gyakorlatilag nem keverik más szempontokkal: „ha becsülettel, odaadással, szeretettel végzi a lelkész a munkáját”; „ha a legtöbbet kihozza magából”; „ha nem csak azért végezzük, mert kötelező, hanem mert szeretjük”.

A válaszok negyedik csoportja szerint az elvégzett munka minőségének legbiztosabb jele a **gyülekezet pozitív visszajelzése**. Azok, akik ezeket a válaszokat fogalmazzák meg, a visszajelzést szó szerint értik, vagyis a hívek elégedettek, visszajeleznek, véleményt fejtenek ki: „ha szeretik a hívei, és meg van elégedve vele a gyülekezet”; „a visszajelzések alapján lemérhető a lelkész munkája”; „ha híveinek és környezetének véleménye elégedett”; „amikor bírja a gyülekezetet megbecsülését”.

A válaszok utolsó kategóriáját olyanok alkotják, amelyek a lelkész, illetve a gyülekezet egészséges mentális állapotát látják a minőségileg elvégzett lelkipásztori munka utólagos indikátorának. Ez a kategória tulajdonképpen akár két alkategóriára is bontható, melyek közül az egyik a lelkész lelki egészségében látja megnyilvánulni a minőségi munkát (**lelkész mentális egészsége**), másik a **gyülekezet egészséges hangulatában**. Az ide tartozó válaszok: „ha [a lelkész] nem önsorsrontó”, „ha [a lelkész] lelkiileg elégedett”, „felelősségteljes hozzáállás, legyen ideje az önképzésre és a testi, lelki egészségre”; „ha a közösségben lélek-töltő, jó hangulatú élet folyik”, „ha a szolgált közösségben egészséges a hangulat”.

Összefoglalás, következtetések

Az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége által végzett kutatás célja az volt, hogy feltérképezze az unitárius lelkészek szolgálatát megalapozó értékek rendszerét. A kutatás eredményeként részletes képet sikerült felvázolni erről a sajátos közösségi értékrendszerről. Az unitárius lelkész szolgálatát három közösség metszéspontján fejt ki. A lelkész egyfelől része a lelkészi közösségnek, amely elvileg egész szakmai életútja során támaszként szolgál számára. Része ugyanakkor egy gyülekezetnek is, amelyben rendszerint családjával együtt mindennapjait éli, és amelybe azáltal integrálódik, hogy az élet számos területén sorsközösséget vállal velük. Harmadsorban pedig része az egyetemes egyházi szervezetnek, amelynek normatív szervezeti és doktrinális/transzcendensre vonatkozó elvárásai meghatározzák működésének terét. A vizsgálatunkban az értékek rendjén az utóbbit helyeztük szem elé. Az első két közösség, a lelkészeké és a gyülekezeté között nincs átfedés, csak egyetlen kapocs teremt hidat köztük, a lelképásztor. Ugyanakkor e két közösség horizontális szerkezete mellett a lelkész harmadik viszonya vertikális, amely a transzcendenssel kapcsolja őt össze, és amely szintén támasza, a hivatásban való megerősítése forrása lehet. Ebben a viszonyrendszerben, e hármas metszéspontban kell hogy a lelkész megtalálja azt az egyensúlyt, amely lehetővé teszi szolgálatának sikeres kifejtését, ami annál nehezebb, minél inkább divergálnak, széttartanak e három kötődésből fakadó elvárások. Ebben az igyekezetében egy rejtett erőforrás is segíti őt boldogulni: a lelkészi értékrend, amely egyfajta közös mentális struktúraként nyújt támaszt a mindennapi cselekedetekben.

Elemzésünk e hármas struktúrára és az ehhez kapcsolódó lelkészi értékrend gondolatára épült. Első részében arra a kérdésre kerestük a választ, hogy ebben a hármas szerkezetben hogyan határozza meg a lelkész önmaga számára a szerepét, hogy néz ki a lelkész hivatásképe. A lelkészi szerep értelmezése a függőleges dimenzióban valósul meg, amelynek egyik végpontján a transzcendens, másikon a gyülekezet található, a lelkész pedig egyféle közvetítő – a kérdés pedig az, hogy e közvetítő szerepét hogyan értelmezi, mit tekint tulajdonképpeni feladatának. Amint elemzésünk első részében felvázoltuk, a lehetséges önértelmezések egy olyan skálán helyezhetők el, amelynek egyik végpontján azok az értelmezések találhatók, amelyek a lelkészi hivatást elsősorban vagy kizárólag az isteni terv felől határozzák meg, amelynek tevékenységük gyakorlati megvalósulása teljes mértékben alárendelődik. Másik végpontján pedig azoknak a lelkészeknek az önértelmezései állnak, akik a gyülekezet felől kiindulva határozzák meg hivatásukat, a teológiai referenciakeretet a gyülekezeti valóságon keresztül építik be hivatásértelmezésükbe. A hivatásértelmezésükkel kapcsolatos kérdésre a lelké-

szek többsége bibliai idézettel válaszolt, ami már önmagában jelzi azt, ami a válaszok tartalomelemzésének eredményeként kirajzolódott, és pedíg, hogy a lelkészek többsége hivatását erőteljesen teológiai referenciakeret szerint határozza meg, amely mellett másodlagosként jelenik meg a közösségi szolgálat fontossága. Az 52 válaszadó lelkész közül 30 e típusba volt besorolható. Mellettük a lelkészek egy kisebb része (13 fő) a lelkészi hivatást inkább olyan gyakorlati szolgálatként határozta meg, amelyben a közösségi vezetés, a lelkigondozás és az emberek segítése az elsődleges cél.

Az elemzés következő részében azt a kérdést vizsgáltuk, hogy a vázolt komplex viszonyrendszer keretében melyek azok a legfontosabb feltételek, amelyek között a lelkészek tevékenysége ideális módon végezhető. E szerint a lelkészi munkához a következőkre van szükség:

- a lelkész hitének mélysége és elhivatottságának erőssége,
- lelki és érzelmi stabilitás,
- jó kapcsolatok – család, gyülekezet és egyházi támogatása,
- általános emberi értékek és attitűdök,
- megfelelő munkakörülmények, jó időgazdálkodás.

A legfontosabb tehát a „függőleges kapcsolat” erőssége, és emellett a jó kapcsolat a gyülekezettel és az egyházzal. Utóbbiak megfelelnek a felvezetőnkben horizontális struktúrájának nevezett tényezőnek, ám látványosan kiegészülnek az ezeknél szűkebb családdal, és magával a lelkésszel mint individuummal, személyiséggel.

A továbbiakban a lelkészi szolgálat ténylegesen központi értékeinek a feltérképezésére tértünk át. Ennek megragadását a kérdőív két kérdés segítségével tette lehetővé. Az első közvetlenül rákérdezett a lelkészi munka központi, sarkalatos értékeire, a második viszont közvetve kérdezett rá azokra, azáltal, hogy arra kérte a lelkészeket, írják le, mi az, amire „büszkék” munkájukból. A közvetlen kérdésre kapott válaszok elemzése során olyan kép rajzolódott ki, mely szerint a lelkészi munka alapjául szolgáló értékeket fontosságuk (emlékezési gyakoriságuk) alapján koncentrikus körök rendszereként írhatjuk le, melyek központjában legfontosabb értéknek a *hit* áll, amelyet első burokként a *szereetet*, *szolgálat*, *közösség* és *alázat* értékek vesznek körül, majd egy második körben az *empátia*, *hitelesség*, *felkészültség*, *őszinteség*, *példaértékűség*, *egyenesség* és az *ima* övez. Ezeket a gyakoribb értékeket a ritkábban említettek nagyobb felhője követi, amelyek lazább kötődéssel hat kategóriába voltak sorolhatók: a *vallási*, *erkölcsi* és *személyes*, *közösségi*, *szakmai* és az *életminőségi értékek*.

A lelkészi munka legfontosabb értékeinek közvetett vizsgálatával arra az eredményre jutottunk, hogy a lelkészek központi értékei a következő kulcsszavakkal írhatók le:

- hit és a hivatás,
- emberi kapcsolatokkal és a gyülekezettel/közösséggel kapcsolatos sikerek,
- általános erkölcsi értékek,
- személyes tulajdonságok,
- konkrét megvalósítások.

A lelkész hite tehát innen nézve is központi érték, a korábbiakban az első értékburokba sorolt fogalmak pedig ez esetben az emberi kapcsolatok és a gyülekezettel elért sikerek formájában konkretizálódnak – de ezáltal visszaigazolják azokat.

A központi értékek vizsgálatát követően a lelkészek közösségére fókuszálunk. Ezzel kapcsolatban két kérdést vizsgáltunk, elsőként azt, hogy a lelkészek szerint e közösség milyen értékpillérekre épül, ezt követően pedig, hogy milyen gyakorlati lehetőségeit látják a lelkészi közösség erősítésének. A lelkészek közösségének értékpilléréiként a következőket azonosítottuk:

- párbeszéd és nyitottság,
- tisztelet és egymás elfogadása,
- együttműködés és bizalom,
- hit és hivatástudat,
- strukturális és szervezeti tényezők.

A lelkészi közösség erősítésének gyakorlati lehetőségeiként pedig a következőket:

- együttlétek tudatos szervezése,
- együttműködés, kölcsönös segítség,
- közös hiterősítő tevékenységek,
- szankciók és jutalmak, igazságosabb rendszer,
- szervezeti változtatások,
- önvizsgálat.

Egyrészt tehát kirajzolódik az ideális lelkészi közösség képe, amely a közösség tagjai közötti nyíltságra, párbeszédre, kölcsönös tiszteletre és bizalomra épül, és amely a résztvevők hite – és a megfelelő strukturális feltételek teljesülése – mellett lehetővé teszi a közösség létrejöttét, fennállását, másrészt a hiányosságokat is mutatja.

A lelkész és a gyülekezet viszonyát illetően a megkérdezettek úgy gondolják, ahhoz, hogy a gyülekezet pozitívan ítélje meg őket, a következők szükségesek:

- hitelesség és példamutatás,
- a lelkészi munka lelkiismeretes és tisztességes elvégzése,
- a lelkész és a gyülekezet közötti jó viszony,
- emberi minőség.

Elemzésünk egy általánosabb kérdés tárgyalásával, a lelkészi szolgálat minőségi ismérveinek vizsgálatával zárul. Ez jelentéstartalmát illetően nagymértékű átfedést mutat a lelkészi munka központi értékeinek kérdésével, de sokkal inkább a mindennapok viszonylatában ragadja meg azt. A kérdésre válaszoló lelkészek szerint a jól végzett munka a következőkben nyilvánul meg:

- hitelesség, önazonosság,
- munka (felkészültség, szakmai profizmus),
- szeretet és elhivatottság,
- a gyülekezet pozitív visszajelzése,
- a lelkész mentális egészsége és gyülekezet egészséges hangulata.

A hitelesség, önazonosság tehát nemcsak a lelkész külső, gyülekezet általi megítélésének a feltétele. Fontos azonban, hogy a minőségi munka külső szempontok szerint is megnyilvánul, a gyülekezet visszajelzéseiben, valamint a lelkész testi és mentális jóllétében.

Összességében a kutatás eredményei megerősítik, hogy a lelkészi értékrend egyszerre személyes, közösségi és intézményi jelenség. A „jó lelkész” ideáltípusa nem normatív előírásként, hanem empirikusan megragadható értékmintázatok összességéként rajzolódik ki, amelyek a különböző szerep- és élethelyzetekben eltérő hangsúlyokkal jelennek meg. A tanulmány leíró jellegéből fakadóan nem törekszik oksági magyarázatokra, ugyanakkor alapot kínál további, elméletileg mélyebb és módszertanilag differenciált vizsgálatok számára.

KOVÁCS SÁNDOR¹

Az unitárius énekeskönyv kiadástörténete 1924-től napjainkig²

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.02>

Bevezetés

2024 őszén az unitárius énekeskönyv huszadik kiadását vehették kezükbe a Magyar Unitárius Egyház hívei. Az énekeskönyvvel két okból is időszerű foglalkozni: 2024-ben volt megjelenésének 100. évfordulója, 2023-ban pedig Pálffi³ Márton (1873–1936)⁴ kollégiumi tanár, az énekeskönyv szerkesztője születésének 150. évfordulójára emlékeztünk. A kerek évfordulók alkalmat adnak arra, hogy áttekintsük a Pálffi-féle kiadások történetét, és megvizsgáljuk, hogy miért és miért változott az elmúlt száz évben az unitárius énekeskönyv.⁵ A dallamok eredetének és változásainak bemutatása meghaladja e dolgozat terjedelmét, arra külön tanulmányt szánunk.

1 Kovács Sándor (1968), teológiai tanár, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet rektora. Elérhetősége: sandorkovacs@unitarian.org

2 A tanulmány egy rövidebb változata *Százéves az unitárius énekeskönyv* címen 2024-ben megjelent a *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* hasábjain. Hálás köszönettel tartozom dr. Fekete Csabának, hogy tanulmányomat elolvasta és hasznos megjegyzéseivel kiegészítette.

3 Családnevét 1920-ig egy f-el írta, a hosszú f-et az 1920-as évek után kezdte használni.

4 Pálffi életrajzát és az énekeskönyv 1924. évi kiadását Retkes Attila tárgyalta tanulmányában: RETKES Attila, „Pálffi Márton és az 1924-es Unitárius Énekeskönyv”, *Magyar Egyházzene* 21., 1. sz. (2013): 21–28. Jelen írásunkban az ő adatait kiegészítve a száz év teljes kiadástörténetét vizsgáljuk meg.

5 Minden ének részletes elemzése egy következő tanulmány feladata. Unitárius berkekben is jó lenne azt a munkát elvégezni, amit református testvéreink már ötven esztendővel ezelőtt megtettek. Lásd pl. IMRE Lajos: „Énekeskönyvünk elemzése”, *Református Szemle* 63., 1. sz. (1970): 12–35.

A protestáns testvérekezetek 1948-tól kezdődően folyamatosan revideálták gyűjteményeiket,⁶ az unitáriusok, bár többször is megkísérelték, lényeges változtatást nem alkalmaztak. Amit az elmúlt száz évben a gyülekezeti éneklés megreformálásáról az énekügyi bizottságban elmondtak, az ma is érvényes. Az első kiadáshoz (1924) írott előszavában a szerkesztő már-már prófétai aggodalommal figyelmeztetett: „Jaj nekünk, a fényes mult örököseinek, ezerszer jaj, ha idejében föl nem ébredünk, ha újra meg nem találjuk az elveszített templomot, ha nem őrizzük szerető gonddal az összetartó és éltető szent oltártűzet, apáink büszke örökségét, a magyar unitárius multat és öntudatot.”⁷

Tisztában vagyunk azzal, hogy írásunk nem változtatja meg gyülekezeti istentiszteleteinket. Híveink ezután sem énekelnek úgy, ahogyan a 16. század híres zoltárfordítója Bogáti Fazakas Miklós elvárta: „Rengjen a föld belé, úgy énekeljete!” (140. sz.) Ha azonban tanulmányunkkal hozzájárulhatunk az énekeskönyv megújításához szükséges párbeszéd elindításához, munkánk és kutakodásunk nem volt hiábavaló.

Az 1924-es énekeskönyv előtörténete

Az 1837-ben Aranyosrákosi Székely Sándor által kiadott *Istent dicsőítő magasztalások...*⁸ a racionalizmus jegyében készült és szakított a háromszázados unitárius énekhagyománnyal: a 150 zoltárból mindössze 34-et hagyott meg, a graduálrészt felszámolta. Többször tervezték a Székely-féle énekeskönyv revideálását, ezt részleteiben ismertette Gál Kelemen a Ferencz Józsefről készült monográfiájában.⁹ 1896-ban Iszlai Márton kolozsvári énekvezér és zenetanár népszerű gyűjteményt¹⁰ adott ki iskolai és énekkari használatra. Régeni Áron kántortanító

6 Az 1948-ban kiadott Református énekeskönyv megújítása 1989 után kezdődött, 1996-ban elkészült az új énekeskönyv, majd 2009-ben a magyarországi egyház zsinata eldöntötte, hogy megújítják azt. Ennek eredményeként készült el és jelent meg 2021-ben a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadójánál a Református énekeskönyv. Az 1955-ben megjelent evangélikus Keresztyén énekeskönyv revideálása 1976-ban kezdődött és 1981-ben jelent meg az új énekeskönyv. Ennek legújabb, 2006-os kiadását használják ma is.

7 *Unitárius énekeskönyv* (Cluj-Kolozsvár: A Magyar Unitárius Egyház kiadása, 1924).

8 ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Istent dicsőítő magasztalások és esedezések az erdélyi unitaria eklézsiákban* (Kolozsváratt: 1837). Összesen hat kiadást ért meg, utolsó kiadása 1913-ban történt.

9 GÁL Kelemen, *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyedszázad az unitárius egyház történetéből.* (Cluj: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., 1936), 205–208.

10 ISZLAI Márton, szerk., *Egyházi énekek gyűjteménye. Unitárius iskolák, ének-karok és a gyülekezet használatára egy, két, három és négy szólamra írva* (Budapest: Kunosy Vilmos és fia zeneműnyomdájából, 1896).

1913-ban megjelentetett korálkönyve¹¹ a Székely-féle magasztalásokhoz készült. Megjelenése után az unitárius sajtóban többen érveltek az énekeskönyv megreformálásának szükségességéről,¹² ennek ellenére az változatlan tartalommal jelent meg 1913-ig.¹³

Az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) 1921-ben határozta el az énekeskönyv felülvizsgálását és egy új kiadás előkészítését.¹⁴ A munkálatok elvégzésére dr. Költő Gábor kúriai bíró, az Unitárius Irodalmi Társaság alelnöke mellett felkérték Vári Albert, Pálffi Márton, Pap Domokos, Régeni Áron és Sándor János kollégiumi tanárokat. Vári a hittani, Pálffi és Pap a költészeti, Régeni és Sándor a zenei rész revíziójával bízott meg. 1921. október 25-én Költő Gábor elnök az EKT-t arról tájékoztatta, hogy megvannak a készülő énekeskönyv forrásai, és a bizottság az anyaggyűjtést nagyrészt befejezte.¹⁵ Unitárius források: a kéziratban maradt ún. Szász graduál,¹⁶ az *Isteni dicséretetek...* 1749-es kiadása,¹⁷ az Iszlai Márton- és a Régeni-féle gyűjtemény. Református forrás: az új (1916) próbaénekeskönyv,¹⁸ a debreceni *Énekeskönyv* 1921-es kiadása és a Victor János által összeállított és több kiadást megért *Hozsanna!*¹⁹ Katolikus forrás: Zsasskovszky Ferenc és Endre katolikus *Énekkönyve*.²⁰

Az ügyet az unitárius sajtó is napirenden tartotta. Az *Unitárius Közlönyben* Régeni Áron három sarkalatos pontban fogalmazta meg az unitárius énekügy feltételeit: 1. a kor színvonalán álló énekgyűjtemény összeállítása; 2. a kántor-

11 RÉGENI Áron, szerk., *Unitárius egyházi ének gyűjteménye orgonisták és tanítónövendékek használatára* (Budapest: k. n., 1913).

12 LŐRINCZY Géza, „Reflexiók Régeni Koráljaihoz I.”, *Unitárius Egyház* 8., 10. sz. (1913): 157–161.; Uő, „Reflexiók Régeni Koráljaihoz II.”, *Unitárius Egyház* 8., 11. sz. (1913): 173–178.; SZABÓ Géza, „Régeni Áron: Unitárius Egyházi Énekek gyűjteménye”, *Keresztény Magvető* 48., 5. sz. (1913): 326–327.; KOZMA Miklós, „Unitárius egyházi énekek gyűjteménye”, *Unitárius Egyház* 9., 2. sz. (1914): 22–23.

13 Sz.n., *Énekeskönyv. Istent dicsőítő magasztalások és esedezések az unitáriusok használatára*. Hatodik kiadás (Kolozsvárt, 1913).

14 Az EKT 1921. január 19-én 35/1921. sz. alatt hozott határozata.

15 EKT, 1921. október 25. 1627/1921.

16 *Graduale oder Geistliche Geseng und Psalm...*, 1622-ben Kolozsvárott készült kézirat az unitárius kollégium könyvtárából került jelenlegi helyére. Lelőhelye a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, jelzete MsU 1042.

17 *Isteni dicséretetek, imádságos és vigasztaló énekek* (Kolozsvár, 1749).

18 *Énekeskönyv a Magyarországi Református Egyház híveinek használatára. Az Egyetemes Konvent által elrendelt második próbakiadás* (Budapest, 1916).

19 *Hozsanna! Énekeskönyv vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és a család használatára*. Összeállította: Victor János (Budapest: Religious Tract Society, é. n.).

20 *Énekkönyv. Magyar és latin egyházi énekek gyűjteménye kath. tanuló ifjúság használatára*. Négyes hangjegyekre tették: Zsasskovszky Ferencz és Endre, egri képezdei zenetanárok. Az egri érsek-ség jóváhagyásával. (Eger: nyomtatott az érseki könyvnyomdában, 1859).

képzés megteremtése; 3. modern orgonák építése.²¹ A *Közlöny* arról tudósított, hogy a bizottság az anyaggyűjtést elvégezte,²² mindazonáltal a munkálatok akadózva haladtak. Költő Gábort politikai okokból a román hatóságok letartóztatták. Miután meghurcolták, Magyarországra költözött és a bizottság munkájában nem tudott részt venni. Időközben Sándor János zenetanár is meghalt, és a teljes zenei rész revíziója Régeni Áronra hárult.

Az Unitárius Irodalmi Társaság fontosnak tartotta a megkezdett munka elvégzését, ezért 1922-ben Nagyajtára gyűlést hívtak össze. Itt Régeni Áron a készülő zenei részt, Pálffy Márton pedig a szöveget ismertette. A tanácskozást követően az új énekek szövegéből Pálffy közzé tett néhányat a *Keresztény Magvető*-ben.²³ A nagyajtai gyűlés után Pálffy az EKT-nak készített jelentésben beszámolt a fejleményekről és a hiányosságokról is. Érdeemes hosszabban idéznünk a szerkesztő jelentéséből, amely hűen tükrözi a kiadás körüli feszültségeket és frusztrációját is. A nagyajtai gyűlésen „sok apró (és nem apró) kérdés is felvetődött, megbeszéltetett és részben tisztázódott is, de egyszersmind itt lett sokunk előtt nyilvánvalóvá az is, hogy zenei hátramaradottságunk és kiskorúságunk miatt (jellegzetes protestáns magyar tünet) éppen a leglényegesebb kérdések ez idő szerint nem tisztázódhatnak, s hogy ezért és más egyéb okok miatt is minden homlokegyenesen ellenkező ízlésnek megfelelő, minden óhajtást és ambíciót respektáló és kielégítő s amellet mégis határozott szint valló énekeskönyvet ez idő szerint még nem lehet s tán nem is tanácsos készíteni. Ez a teljes reménytelenséggel kecsegtető kilátás a bizottság előadójának a további munkakedvét annyira elvette, hogy hosszas töprengés és megfontolás után jónak látta megbízatását visszaadni – az eddigi munkálatokat a bizottság rendelkezésére bocsátván. A bizottság módját fogja keresni, hogy a megszakadt munkálatok valahogy meginduljanak.”²⁴

Boros György elnök és az EKT kapacitálására Pálffy visszatért a bizottságba, és az erőfeszítések, ha lassan is, de kezdtek konkrét formát ölteni. A zenei résszel Régeni Áron mellett Pálffy Ákos homoródszentpáli, id. Péterffi Gyula torockói és Ütő Lajos kolozsvári kántorok foglalkoztak. A szövegírás lassabban haladt, ezt a feladatot Pálffy vállalta.²⁵ A zárójelentését Boros György, az énekügyi bizottság

21 RÉGENI ÁRON, „Templomi énekeskönyvünk és templomi zenénk”, *Unitárius Közlöny* 31., 2. sz. (1921. február): 31.

22 Sz. n., „Az énekes könyv ügye”, *Unitárius Közlöny* 31., 11–12. sz. (1921. november–december): 190.

23 PÁLFFY MÁRTON, „Angol unitárius egyházi énekek”, *Keresztény Magvető* 54., 3–4. sz. (1922) 181. A 268. sz. *Még nem, még nem szeret* és a 126. sz. *Te voltál eddig jó Uram* kezdetű énekek.

24 PÁLFFY MÁRTON előadó és BOROS GYÖRGY elnök jelentése 1922. október 20., EKT 315/911 – 1922.

25 „...ezt már nem lehet bizottságilag elintézni. A vers nem olyan, mint az ügydarab. A csend érleli, nem a fórum zaja. Ha kézzől-kézre fogdossák, méricskélük, lefoszlik a himpora, elszáll a lelke, a színes virág a sok ide-oda »igazítgatásban« száraz és okos theologiai értekezéssé fonnyad és

elnöke és Pálffi Márton szerkesztő 1924. március 24-én terjesztette az EKT elé. Ez teljes terjedelmében megjelent a *Keresztény Magvető*ben,²⁶ kivonata pedig az énekeskönyv első kiadáshoz írott, és azóta is minden kiadásban²⁷ megjelenő *Előszó*-ban. Itt olvasható az a téves megállapítás, hogy az énekeskönyv ismeretlen első kiadása Dávid Ferencnek tulajdonítható. A 20. század első évtizedében Kanyaró Ferenc tisztázta, hogy Dávid Ferenc nem állított össze énekeskönyvet, ennek ellenére a hagyomány őt tartja az énekeskönyv szerkesztőjének.

Fekete Csaba többször felhívta a figyelmet arra, hogy Dávid Ferenc korában az unitáriusok is az óprotestáns énekelt liturgiához igazodtak és minden bizonynyal néhány szövegmódosítással, illetve a trinitárius doxológia elhagyásával ugyanazokat az énekeket énekelték, mint a reformátusok.²⁸

1924-ben a novemberi főtanács örömmel vette tudomásul, hogy a bizottság az új énekeskönyv szövegével és kottáival elkészült. Pálffi Mártonnak és Régeni Áronnak jegyzőkönyvileg is megköszönték a munkát.²⁹ A szerkesztőnek három-ezer lej tiszteletdíjat is ki akartak utalni, ezt azonban önérzetesen visszautasította.³⁰

Megjelenése és fogadtatása

1924 őszén a Minerva Rt. nyomdájában 5000 példányban megjelent az új énekeskönyv Ferencz József püspök ajánlásával. A főpásztor előre látta a felmerülő nehézségeket, ezért nem egy szokványos ajánlást, hanem részletes ajánlatot fogalmazott meg a gyülekezeteknek:

„Kétségen kívül az új *Énekeskönyv* használata az új énekek és dallamok miatt nem lesz könnyű, ha e tekintetben az énekvezérek a híveknek nem jönnek segít-

vonyad s viszont az értekezést egy-két alkalmi még oly sikerült császármetszés se avatja versé.” PÁLFFI Márton, „Énekeskönyvünk új kiadásához”, *Keresztény Magvető* 54., 2. sz. (1922): 98.

26 PÁLFFI Márton és BOROS György, „Az új énekeskönyv (Kivonat az énekügyi bizottság jelentéséből)”, *Keresztény Magvető* 56., 3. sz. (1922): 155–165.

27 A Pálffi-féle előszó nem jelent meg az 1946., 1951., és 1957. évi kiadásban.

28 Lásd: FEKETE Csaba, „...vyonnan oregbitetek, es emendaltattatak...: a Váradí énekeskönyv (1566) „szerkesztése”, in CSÖRSZ Rumen István, szerk., *Ghesaurus*, (reciti: Budapest, 2010), 254.

29 „...a történelmi visszatekintéssel szerkesztett, nagyértékű jelentés alapján Pálffi Márton tanár afiának legmelegebb köszönetét és elismerését nyilvánította a tiszta lelkesedéssel, fáradhatatlanul és a sok keserűség és csalódás dacára is nagy kitartással végzett szerkesztői munkásságáért. Mellette különös elismerését fejezte ki E. K. Tanács Régeni Áron énekvezértanító afiának buzgó közreműködéséért...” Boros György, szerk., *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1924. évi november hó 9., 10. és 11-ik napjain Kolozsvárt tartott ülésének Jegyzőkönyve* (Kolozsvár: 1925), 43.

30 Lásd a Függelékben 1. sz.

ségére azzal, hogy önmagok gyorsan megtanulják azokat, amire kérem is s egy-szersmind ajánlom, hogy minden egyházközségben ahol még nincs, állítsanak énekkarokat s azokat szintén gyorsan tanítsák be az új énekekre és dallamokra, aztán otthon is énekelve ezeket, tőlük a család többi tagjai is lassanként megtanulják.”³¹

A Főtanács 1925. március 1-jétől elrendelte az énekeskönyv kötelező használatát.

Az új énekeskönyvet és szerkesztőjét számos kritika érte. Péter Ödön (1882–1957) tordátfalvi lelkész megállapítása szerint az énekeskönyv „fájdalmas idők, romboló események harsonába zengő siralma” volt.³² Valóban több énekben is – ezekre később visszatérünk – a trianoni traumát siratta el a szerző. Péter Ödön az énekeskönyv felépítését, a szövegekben történt újításokat és a régi énekek dallamainak megváltoztatását kifogásolta. Több énekben oda nem illő kifejezést talált: például a 148. sz. (*Szállj magasra, szállj fel ének...*) őszi hálaadó ének harmadik versszakában: „Szegényeknek a porcióját / Kérdjük meg, hol porciózták”. Hasonló megütközést keltett a 169. sz. (*Ember, vigyázz...*) úrvacsorai ének 3. versszaka: „Ember vigyázz, kivel csinálsz...”. Péter Ödön jogosan jegyzi meg, hogy ezek a kifejezések távol állnak attól, amit a szerkesztő „naiv egyszerűség üde bájának”, vagy a „meleg költőiségnek” nevezett. Mindkét énekre a későbbiekben visszatérünk! A bírálat mellett természetesen az énekeskönyv és a szerkesztők erejét is méltatta.³³

A gyülekezetek ellenállással fogadták az újítást. Geréb Zsigmond fiatfalvi lelkész 1924. december 12-én így írt az EKT-nak „...az új énekeskönyv több templomba járó s énekelni szerető jó emberünknel a könnyekig menő elkeseredést okozott – s féltő, hogy a templomból kimaradást is fog okozni – régi megszokott énekek kihagyása, ünnepeinknek ok nélkül való átírása (mint: *Úr Istennek szent fia* (156.), *Megáll az Istennek ígéje* stb.) miatt.”³⁴

31 *Unitárius énekeskönyv*. A Magyar Unitárius Egyház kiadása (Cluj–Kolozsvár: 1924), III–IV.

32 Péter Ödön, „Új egyházi énekeskönyvünk”, *Unitárius Egyház* 18., 1. sz. (1925. január 15.): 77–80.

33 „...énekeskönyvünk hosszas vajúdas után megjelent. Egészen újnak nem mondható, mert a benne látható újulás, jobban mondva újítás hasonló egy épületnek újjáalakításához és a berendezésnek részbeni kicseréléséhez. Mindazáltal sikerült alkotás, mely a tervezőknek, újjáépítőknek elvitathatatlan érdemet szerzett. Üdvözljük e könyvünkben Pálfi Márton afiát az eddig szerényen, csendben élő és munkálkodó költőt, úgyszintén Régeni Áront is, mint magasra törő zene-művelőnket. Isten áldása legyen énekeskönyvünkön, ennek megteremtőin s mindnyájunkon.” Uo. 80.

34 Kézirat, Eka-D. 1922–1927 dobozban, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Az énekeskönyvre vonatkozó ügyiratok ebben a dobozban találhatók, a következőkben nem ismételjük a lelőhelyet, csak a kéziratok keltezésére hivatkozunk.

Hasonló aggályokat fogalmazott meg Ajtay János homoródalmási lelkész is, aki 1925. február 15-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvét mellékelte leveléhez. A gyülekezet idősebb nemzedéke azzal érvelt, hogy „az új énekeskönyvnek sem szövege, sem dallamai általában áhítatot nélkülöző tartalmuknál fogva nem elégitik ki vallásos érzésüket.”³⁵ Az almásiak ultimátumot adtak az egyházvezetésnek: amíg a gyermekek s az ifjak meg nem tanulják az énekeket, addig a régi énekeskönyvet használják. Amennyiben a kérésüket figyelmen kívül hagyják s a régi énekeskönyvet hatályon kívül helyezik, a gyülekezet tagjai többet a „templomba el nem járnak.” Az EKT komolyan vette a fenyegetést és a püspök nevében megnyugtató levelet küldött Homoródalmásra.³⁶

Az új énekeskönyv kiadásával sem a templomi éneklés, sem a kántorképzés égető problémája nem oldódott meg. Régeni Áron *Korálkönyvéhez* hasonló orgonakíséret sem készült, de az *Unitárius Közlöny* zenemellékletében megjelent 56 egyházi ének négy szólamra írott egyszerűsített kottája.³⁷ Ezek legnagyobb része Ütő Lajos énekvezér munkája, de néhány dallam harmonizálását ifj. Márkos Albert,³⁸ Régeni Áron, Pálffy Ákos, Péterffy István³⁹ és Péterffy Gyula⁴⁰ vállalta magára. Egy-egy ének kíséretét Gálna Sándor⁴¹ és Szász Dénes⁴² állította össze.

Az énekvezérekkel és lelkészekkel tartott értekezlet után az EKT az új énekeskönyv bevezetésével kapcsolatban egy tíz pontból álló határozatot fogadott

35 Eka-D. 24. sz.

36 „Sietek megnyugtanni kedves Atyámfiait, szeretett híveimet, valamint belsőember fiait is, hogy az új énekeskönyvvel, illetve annak március 1-vel való bevezetésével távolról sem gondoltunk arra, amitől mint látom szeretett homoródalmási híveim félnek, hogy t. i. a régi énekeket ezentúl egyáltalában nem énekeljük. (...) nem áll annak semmi útjában, hogy a Tiszteletes Lelkész és énekvezér afaival együttesen megtalálják a módját annak, hogy a régi énekeket is énekeljék továbbra is, és amellet szépen csendesen megtanulgatják az új énekeket is, amint én a főpásztoruk is a magam 90 esztendejét [így!] igyekszem azokat megtanulgatni. Egyszóval hozzájárulok a kérésükhöz azzal, hogy lelkész és énekvezér afaia a presbitériummal keressen a kérésnek és a fent elmondottaknak megfelelő megoldást, hogy a homoródalmási gyülekezetünkben, mely hitbuzgósággal és a templomi éneklésben mindig vezetett, továbbra is vezethessen az egy igaz Isten dicsőségére és híveink lelki megnyugvására.” EKT 469/1925.

37 Ezek digitális változata elérhető itt: *Az Unitárius Közlöny zenemelléklete* (Kolozsvár: 1936), hozzáférés 2023. február 1., https://library.hungaricana.hu/hu/view/UNITARIUS_enekeskonyvek_04/?pg=69&layout=s

38 Ifj. Márkos Albert (1914–1981) zeneszerző, karnagy, id. Márkos Albert a kolozsvári unitárius kolégium latin–magyar szakos tanárának fia.

39 Péterffy István (1906–1989) a kolozsvári unitárius főgimnázium zenetanára.

40 Id. Péterffy Gyula (1878–1942) torockói énekvezér, igazgató-tanító.

41 Gálna Sándor (1911–1977) a Dunapataji Unitárius Egyházköztség első állandó lelkésze, teológiai tanulmányai mellett zenetanári diplomát is szerzett. 1950 után zenetanárként dolgozott.

42 Ifj. Szász Dénes (1912–1994) firtosváraljai, majd székelyudvarhelyi esperes-lelkész volt, az egyházban több orgonát is javított.

el,⁴³ melynek fontosabb pontjai: a kántorok a dallamokat a kottában feltüntetett formában tanítsák, mellőzve minden cifrázást; csak egy dallamra történjen utalás; az énekeskönyv összes énekét tanítsák az iskolákban; ennek módszertanát dolgozzák ki; készítsék el az énekeskönyv orgonakíséretét; a kántoroknak szervezzenek egy-két napos továbbképzőket; az Unitárius Irodalmi Társaság írjon ki pályázatot a passió szövegének és dallamának átdolgozására; a kezdőének (invokáció) éneklését vezessék be minden gyülekezetben, a hívek felállva énekeljék.

Az új énekeskönyv összesen 304 éneket tartalmazott: 278 dicséretet és zsolnárt, illetve 26 temetési éneket. Részletes megoszlásuk a következő: kezdőének 22, közének 20, vasárnapi 37, hétköznapi 23, töredelmes 18, ünnepi 55, zsoltár 37, alkalmi 37, vigasztaló 7, záróének 22, temetési 26. A régi énekeskönyvből 99 éneket vettek át, ezek többségét Pálffi átdolgozta. 59 dallam származott a korábbi énekeskönyvből, 86 új dallamot szereztek. Pálffi túlzottan is nagy részt vállalt ebből, az általa írt, átdolgozott (á jelöli) és fordított (f jelöli) énekek száma lenyűgöző: 1, 5, 7, 8, 9/1, 10, 11, 12, 13, 14, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 40, 41, 44, 48a, 50a, 53 [1924: 5 strófa], 54a, 58, 59, 61a, 63a, 65f, 68, 70, 71f, 75a, 80, 84a, 85, 86, 89a, 92, 93, 98f, 99f, 100, 104, 112, 116, 120, 121, 122, 123, 126, 127a, 129, 132, 133, 135, 137, 138, 139a, 141a, 144, 145, 146, 147a, 148, 150f, 152, 153, 156a, 157, 158, 159, 160, 161a, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 173, 175, 216, 217, 220a, 222, 223, 224, 226, 227a, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235a, 238, 239, 240, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 255f, 257, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 273, 275, 276, 278, 279a, 280, 298, 299, 300, 302, 303.⁴⁴

Az 1927. évi második kiadás körüli viták

Az ötezer példányban kiadott énekeskönyv 1927 májusára elfogyott, elő kellett készíteni a következő edíciót. Az EKT Boros György főjegyzőt kinevezte az énekeskönyv bizottság elnökévé, Pálffit pedig megbízta a szerkesztéssel. Pálffi felkérte a lelkészeket és énekeseket, hogy megjegyzéseiket és javaslataikat fogalmazzák meg. Az írásban beküldött észrevételek némelyike tanulmánynak is beillett volna, de a javaslatok sokszor homlokegyenest ellentmondtak egymásnak. Pálffi összesítő jelentést készített az EKT-nak,⁴⁵ és az ajánlásokat figyelembe véve hozzákezdett a szerkesztéshez. Jelentéséből kiderül, hogy nagyobb mérvű változta-

43 EKT 140/1925. Eka-D. 183/1925.

44 Köszönöm Fekete Csabának, hogy az ének- és dallamszerzők általa összeállított jegyzékét önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta. A jegyzéket kiegészítettük és részét képezi dolgozatunknak.

45 Lásd függelékben 2. sz. alatt.

tást szeretett volna, de az 1927 tavaszán tartott bizottsági gyűlésen minden jelentős dallam- és szövegcsere elutasítottak azzal az indokkal, hogy a jelentékeny változtatások ellehetetlenítik az énekeskönyv általános elfogadását. A szerkesztőt az bántotta, hogy a bizottság nem hallgatta végig minden énekre kiterjedő a „javításoktól és cseréktől mereven el nem zárkozó s a haladás útját mintegy megjelölni kívánó elaborátumát.”⁴⁶

A Minerva nyomdában megkezdték a nyomtatást, de a szerkesztő a kéziratként átadott példányát július 11-én magához vette, és nem adta vissza. Az önfejű akció nyomán Kovács Kálmán dörgedelmes levelet írt Pálffinak és a kézirat azonnali visszaadását követelte.⁴⁷ A fennmaradt dokumentumok alapján nehéz megállapítani a nézeteltérések valódi okát. Pálffit frusztrálta, hogy javaslatait nem vették figyelembe, és valószínűleg Kovács Kálmán püspöki titkár teljhatalmú intézkedéseit is sérelmezte. A titkár az EKT határozatára hivatkozva utasította a nyomdát az énekeskönyv változatlan kiadására. Pálffi önérzetét az bántotta, hogy javaslatait nem fogadták el, Boros György főjegyzőnek írt terjedelmes levélből legalábbis ez derül ki.⁴⁸

Az énekeskönyv második kiadása 1927 novemberében 5000 példányban a Minerva Rt. nyomdájában készült el. A járulékos részek (*Miatyánk, Hiszekegy, Tízparancsolat*) kiegészültek Vári Albert négy rövid imádságával: templomba bemenetelkor, kijövetelkor, reggel, este és betegségben.

Ferencz József püspök nevében valószínűleg Kovács Kálmán fogalmazta meg azt a körlevelet, ami a kiadásban történt változtatásokat közli.⁴⁹ Két kifogásolt éneket, a 148.⁵⁰ őszi hálaadásra (*Szállj magasra, szállj fel ének...*) és a 169.⁵¹ úrvacsor-

46 Lásd függelékben 3. sz. alatt.

47 Lásd függelékben 4. sz. alatt.

48 Lásd függelékben 5. sz. alatt.

49 Lásd függelékben 6. sz. alatt.

50 „Szállj magasra, szállj fel ének, / Az áldások Istenéhez. / Dicsőítsük, aki minket, / Áldásában részesített. / Mezeinket megáldotta, / Ami termelt megtartotta, / S megtartotta azt is, aki / Hozzá láthat vígan neki. // Hozzá láthat, neki láthat, / Uram, érte téged áldhat, / Friss kenyered testet újít, / Szíveket a bor vidámít. / Legyen érte neved áldott, / Hogy az embert így tápláld, / S légy áldott, hogy itt is asztalt / Terített, ki értünk meghalt. // Mégis, mért, hogy Szentmihálynap / A bántalmak jobban fájnak...? / Fáj, hogy nincsen minden rendben, / Baj, ha bent a bíró rebben. / Szegénynek a porcióját / Kérdjük meg, hol porciózták. / Gazdagoknak oda adták / Kamatozni s számon tartják. // A kamatot számon kérik, / Ki mint forgott itt megméri, / A gazdagnak, a szegénynek / A szívébe belenéznek: / Minek jöttök ide, minek, / Ha egymást nem szeretitek!? / Aki itt csak magának él, / Meghalt, - mert itt hiába él.”

51 A sortörést nem, csak a szakaszokat jelöltük: „Ember, vigyázz, hogy véssz, mint vársz urvacsorát: csak tiszta szívtől, élő hittől, várhatsz csodát. // Bor megtagad, kenyér nem ad megújulást, csak ami bent vagy, az ad, az ad, megnyugtatást. // Ember, vigyázz, kivel csinálsz itt számvetést. Képmutatásod dobd el. Átok a tettetés. // Ember, vigyázz!! Nem állsz ki, vársz, félted magad? Elbújtál?

raosztásra (*Ember vigyázz...*) írott éneket kihagyták, csak számukat tüntették fel. A 148. ének esetében Péter Ödön kritikája találó volt: a „Szegénynek a porcióját / Kérdjük meg, hol porciózták” valóban sérti az egyházi nyelv méltóságát, de Pálffi ennél azért többet mondott: prófétai hangon kérte számon a társadalmi igazságtalanságot. A harmadik és negyedik vers félreérthetetlen társadalomkritika, amiben a szegények kizsákmányolása és az uzsora ellen emeli fel szavát.

A 169. ének elhagyásának indokai összetettek. Erőteljes prófétai hangvétele és radikális őszinteségre való felhívása: „Képmutatásod dobd el. Átok a tettetés” költői bravúr, azonban teológiailag problémás részek is vannak, pl. a nyolcadik vers 3–4. sora: „Krisztus terhét, bús keresztjét ha fölveszed: / kenyérben, borban – ott van, ott van – Krisztust veszed” a reálprezenciára utalhat, ez pedig nem unitárius úrvacsora-felfogás. Az ítélező, prófétai hangvétel is ellentmond az úrvacsora közösségépítő jellegének. A két ének valószínű, hogy a prófétai radikalizmus és a kíméletlen társadalomkritika miatt vált problémássá az unitárius egyházban, amely a trianoni trauma után a belső béke és közösségépítés útját kereste.

Az énekeskönyv tartalmát elfogadta a lelkészek nagy többsége, a periférián szolgálók azonban azt tapasztalták, hogy az énekeskönyvet sok gyülekezeti tag nem tudja megvásárolni. A Zsil-völgyi bányászok szegénységét látva, Lőrinczy Dénes lupényi lelkész egyívnyi, zsebben hordozható füzetet állított össze és nyomtatattatott ki a meglévő énekeskönyvből.⁵² Lőrinczy szerint ez a legfontosabb énekeket tartalmazta,⁵³ ezért engedélyt kért ennek sokszorosítására és az egy-

Látlak az önvádban megtalállak. // Ember, vigyázz, hiában állsz büszkén elé: ha megtagadtál, félre dobtál, hogy szedsz elé?! // Meg nem bánt sok álnokságod ha árkot ás, mentség már nincsen, késő minden rimánkodás. // Most végy elé! Isten fél megnyílt az út, ha fölfogadtad, nekem adtad egész valód. // Krisztus terhét, bús keresztjét he fölveszed: kenyérben, borban – ott van, ott van – Krisztust veszed. // Ember, vigyázz, kivel csinálsz itt számadást, mert fent az Isten, meghall minden szívdobbanást.”

52 *Unitárius kis énekeskönyv istentiszteleti és magánhasználatra. A Magyar Unitárius Egyház által kiadott új énekeskönyv alapján kiadja a lupény-vulkányi unitárius egyházközség.* A nyomtatványt lásd az Eka-D, iratok között 2987/1927.

53 A következő énekeket javasolta: Kezdőénekek: *Teremtő nagy Isten* (6.), *Óh, jöjj az Úrnak házába* (9.), *Óh, jer, borulj le bánatunk* (10.), *Megpihenni, megnyugodni* (16.), *Szomorúan sóhajt szívünk* (22.). Közénekek: *Szívünk szavát küldjük tehozzád* (27.), *Sorsod hagyj az Úrra* (31.), *Mennyben lakó én Istenem* (33.), *Ember, ha bűnbe estél* (113.). Főénekek: *Miatyánk, kit fenn ragyogó magasság* (48.), *Hozzád megyek, Uram* (57.), *Uram hol vagy?* (65.), *Óh, merre vagy?* (68.), *Reménykedő szívvel* (106.), *Óh, én Uram, szabadító Istenem* (111.), *Mint a szép híves patakra* (189.), *Te benned bízunk* (199.), *A mélységből, Uram* (243.), *Velünk az Úr!* (250.), *Térj magadhoz drága Sion* (252.), *Ember tervez, oda lesz* (256.). Záró énekek: *Uram kegyelmed pitvarán kopogtunk* (257.), *Uram! Tehozzád szállt imánk* (263.), *Remélj, remélj lelkem* (264.), *Én Istenem, téged vártunk* (265.). A felsoroltakon kívül szám nélkül van egy kuruc dallamra írott ének is (*Gondviselő Isten bujdosók reménye*), ennek a szövegét Bencze Domokos (1891–1971), a dallamot Pálffy Ákos szerezte.

házközségeken való terjesztésére. Az EKT a kis énekeskönyv sokszorosítását és terjesztését nem engedélyezte.

Az 1930-as évek reformkísérletei és a harmadik, 1934. évi kiadás

Az EKT 1933 októberében arról határozott, hogy minél rövidebb idő alatt, lehetőleg minden változtatás nélkül az énekeskönyvet kinyomtatják.⁵⁴ Pálffi november 14-én terjesztette be a bizottság jelentését,⁵⁵ az EKT pedig november 16-án jóváhagyta a kiadást azzal a kikötéssel, hogy nagyszabású változtatások helyett inkább csak a szükséges kihagyásokat, szöveg- és dallamváltoztatásokat kell eszközölni. Az új kiadás előtt a román állami cenzúra megtiltotta három zsoltárparafrazis megjelentetését: *Minket, Uram, elfelejtél* 191. sz. ének, azaz a 60. zsoltár,⁵⁶ az *Öröködbe, Uram, pogányok jöttek* 197. ének, a 79. zsoltár,⁵⁷ a *Hogy Babilon vizei mellett ültünk* kezdetű 208. számú ének, azaz 137. zsoltár. Vitatható, hogy Pálffi átköltései értékelhető költői teljesítményt képviselnek-e. Szenczi fordításait az első versszak kivételével rendszerint átdolgozta és saját korának traumáira aktualizálta, ezzel a gyülekezeteknek is egyértelművé tette a zsoltár politikai-teológiai üzenetét. A román hatóságok ezt a politikai üzenetet ismerték fel, és ezért tiltották meg a felsorolt zsoltárok kiadását. Ekkor maradt el a Kriza János szerzete *Szent örömmérségre gyűl* 215. ének utolsó versszaka is, valószínűleg a *Himnusz* idézése miatt.⁵⁸ A hatósági intézkedésekről és az énekeskönyv „kálváriájáról” a

54 EKT 1748/1933 Eka-D.

55 Lásd függelékben 7. sz. alatt.

56 Szenczi fordítását Pálffi átírta: „Minket, Uram elfelejtél, / Búbanatba merítettél / Elosztottál, tova szórtál, / Magadtól eltaszítottál, / Megindítád mind e földet, / Megtapodtad, öszszetörted, / Uram, mikor építsz újra meg, / Szegény romlott árva népedet!?! // Állj mi mellénk, segíts minket, / Ellenségtől szabadíts meg, / Mert emberi segítségben / Hjába volnánk reménységben. / Isten által lesz minekünk / Erős, fényes győzedelmünk. / Isten fogja pártul ügyünket, / S megalázza ellenségünket.”

57 Ez a zsoltár is alaposan átváltozott Pálffi tollán. Az első versszak *Öröködbe, Uram, pogányok jöttek...* még csak felismerhető, de bármennyire is ihletett volt Pálffi Szenczi-átköltése, nem kerülhette el a cenzúrát: „Hogy folyt a vér ottan, a szent, a drága, / Kővér patakokban, mint a víz árja. / Kővé dermedtünk a nagy öldöklésre, / S nem maradt szívünk méltó temetésre. / És porig alázva, / Részvéte a gyászba / Nem találunk senkinél, / Sőt gúnnyal tetézte, / Kárörömmel nézte / Vesztünket mind, aki él. // Uram, ne hagyj el, romlásunk ne nézzed, / Pusztulásából mentsd ki a te néped, / Kik megalázva most hozzád könyörgünk, / Ne hagyj bennünket bús igába' nyög-nünk. / Szabadíts meg minket, / Régi bűneinket / Ne idézd fel ellenünk, / Sőt a te kegyelmed / Adjon győzedelmet / S az maradjon meg velünk.”

58 „Isten áldd meg a hazát tiszta lelki fénnel, / Áldd meg az egyhívők hazát áldozó erénnyel / Balsors akit régen tép, hozz rá vig esztendő, / Megbűnhötte már e nép a multat s jövőndőt.”

sajtó is írt.⁵⁹ A cenzúra miatt a harmadik kiadás késett, a munkálatokat a kolozsvári Grafic-Record nyomda végezte.⁶⁰

A harmadik kiadás 320 énekszámot tartalmazott, a korábbi kiadásokhoz képest a bővülést az *Új énekek* című fejezet jelentette.⁶¹ Az 1934-es kiadásban több énekhez is más dallamot rendeltek.⁶²

Ez volt az utolsó énekeskönyv, amelynek kiadásában Pálffi még részt vett, 1936. augusztus 11-én 63 éves korában meghalt. A *Keresztény Magvető* hasábjain pálya- és tanártársa, Márkos Albert búcsúzott tőle.⁶³ Az *Unitárius Közlöny* 1936. évi szeptemberi száma közölte arcképét és méltatta munkásságát. A kollégium dísztermében ravatalozták fel, és onnan temették augusztus 13-án a kolozsvári Házsongárdi temetőbe.⁶⁴ A gyászbeszédet volt osztálytársa, Ürmösi Károly tartotta, a főhatóság részéről Boros György püspök méltatta érdemeit.⁶⁵

Pálffi halálával az énekeskönyv első korszaka is lezárult.

59 ÁGOSTON József, „Dávid király zsoldáraitól is félnek a románok”, *Szabadság* 47. sz. (1934. november 25.): 2.

60 EKT 1962/1933 Eka-D.

61 Ebbe a fejezetbe került Reviczky Gyula *Miatyánk* című versének első három versszaka (305.), Pálffi négy átírt Szenczi-zsoldára (309/LXI., 314/XXIV., 317/LXVI., 319/XVI.), illetve a 307., 311., 312., 316., és 318. ének, Aranyosrákosi Székely Sándor három éneke: 306., 313., 320., és Boros György egy éneke, a 310. A dallamszerzők: Iszlai Márton (308., 315.), Bartalis Márton városfalvi kántortanító (305.), Nagy Árpád alsórákosi kántor (310.) és Vajda Antal városfalvi kántor (312.).

62 A 65. (a 257. ének dallamára), 110. (47. ének dallamára), 152. (162. ének dallamára), 204. (47. énekre), 208. ének kimaradt. Új dallamot kaptak a 26. (a 102. dallamára), 107., 114., 123., ezek dallamát Pálffi Ákos kántor szerezte. A 132. ének dallamát Kozma Miklós, a 153. énekét Zsasskovszky szerezte, Kozma átírta a 246. ének dallamát. A 148. számú őszi hálaadásra írt, fennebb tárgyalt ének szövege helyett *A Sionnak hegyén Úristen...* kezdetű Pálffi Márton-szerzemény került.

63 „Mint embert, a józan egyszerűség jellemezte. Került minden feltűnést. A könyökkel való előre törtetést nem tartotta önérzetes emberhez méltó foglalkozásnak. Az emberekben az érdemet nagy gyönyörűséggel ismerte el, a hibák iránt, hacsak jellemben vágók nem voltak, elnéző, gyöngéd, megértő tudott lenni. Mint minden heves vérmérsékletű ember, ő is puskapor módjára lobbant haragra, de lelke háborgása pillanatok alatt elült. Nem tudott haragot tartani. Megtörtént, hogy maga nyújtott békejobbot megbántójának. Általában a tucatembereknél magasabb nézőpontból szemlélte a világot. Ezért meglátta a dolgok olyan oldalait is, amik a maga szűk barázdájában ballagó hétköznapi ember előtt rejtve maradnak. Innen magyarázható meg a tétovázás, ingadozás nagy elhatározásaiban és látszólagos következetlensége cselekedeteiben.” MÁRKOS Albert, „Pálfi Márton (1873–1936)”. *Keresztény Magvető* 68., 4–5. sz. (1936): 170.

64 Síremléke jelenleg a várfalvi templom cintermében van, Kolozsvárott a pusztulástól Bálint Benczédi Ferenc püspök mentette meg, az ő kezdeményezésére szállították a sírkövet Várfalvára.

65 „Élete utolsó részében az unitárius himnológia szépítését tekintette legfőbb feladatának. Egyik fő-tőrekvése az volt, hogy az énekben is nyilatkozzék meg az, amit az újkor unitárius felfogása már kiteremt a szöszék számára és a hittanban. Aggódva látta, hogy énekeinkben az ősi zamat helyett az idegen dogmai forma uralkodik, s midőn ezt bátran kicserélte, némi büszkeséggel vette át a múltban kegyelettel használt régi költők dalait. Sajnálta, hogy nem rendelkezett a másik aranyosszéki, Székely Sándor, papiason emelkedett költői nyelvvel, de mégis az ő érdeme, hogy

A háborús évek és ifj. Márkos Albert munkássága (1940–1945)

1938-ban az Egyházi Képviselő Tanácsnak (EKT) jelentették, hogy az 5000 példányból már csak 1000 darab, körülbelül egy évi szükséglet maradt raktáron. Az EKT 1938 decemberében a bizottság javaslatára felhívta az illetékeseket, hogy 1939. július 31-ig tegyék meg a változtatásokra, reformra vonatkozó javaslataikat, fejtsék ki véleményüket.⁶⁶ Az EKT bizottságot küldött ki, dr. Varga Béla püspök-elnök, dr. Kiss Elek főjegyző, Márkos Albert zenetanár, Ütő Lajos igazgató-tanító-énekevezér és Ürmösi József püspöki titkár-előadó tagokkal. Időközben az Egyetemes Unitárius Lelkészkör is ülésezett, és azt is javasolták, hogy a liturgiai reform előzze meg az énekeskönyv reformját.⁶⁷ 1940. április 25-én újabb körlevélben szólítottak meg valamennyi lelkészt, énekevezér-tanítót, egyházi zenetanárt a kiadás tárgyában.⁶⁸

A felhívásra elsőként Józán Miklós budapesti lelkész válaszolt a magyarországi kántorok és lelkészek nevében, akik a reformot szükségesnek tartották, de azt javasolták, hogy „jelen tartalmával és formájában ne adassék ki” az énekeskönyv, hanem átdolgozását bízzák hozzáértő zenészekre. Az énekeket verstani és tartalmi, dallami és hittani szempontból felül kell vizsgálni. A formát illetően zsebben hordozható vászonkötésű énekeskönyvet javallottak. Több ének esetében az 1913-ban kiadott énekeskönyv dallamát és szövegét kérték visszatenni. A passiót illetően javasolták, hogy a régít alapul véve „egy egységes komoly zenei alapokon felépített passió irattassék.”⁶⁹

Az énekevezérek és lelkészek részletes jegyzékben szám szerint is megindokolták, melyik énekre nézve mit javasolnak, teljes elhagyást, szöveg- vagy dallamváltoztatást. Az énekevezérek közül Bencze Gyula látta be elsőként, hogy Pálffy sorsunkért kesergő versei a trianoni traumához kötődnek, ezért helyettük minden korban alkalmas énekeket kellene bevenni az énekeskönyvbe:

„A megújított, legújabb (1934. évi) kiadású énekeskönyvünk 209 énekszövege közül 112 a Pálffy Márton szerzeménye, 36 az ő átírása és 5 az ő fordítása. Ezt az énekeskönyvet joggal nevezhetjük Pálffy-féle énekeskönyvnek. És Pálffy Márton, mint költő-szerző, elismerésre méltó munkát végzett. Szebbnél-szebb, mély tartalmú verseivel halhatatlanná tette nevét unitárius egyházi életünkben. Azon-

énekkönyvünk dalai megújultak, szövege szebb ruhát öltött.” GÁLFFY Zsigmond, „Pálffy Márton (1873–1936)”. *Unitárius Közöny* 46., 9. sz. (1936): 165–166.

66 1093/1938. EKT (Eka-d.)

67 Pál Dénes lelkészkeri elnök Siménfalván 1940. június 26-án kelt levele. Eka-d dobozban a jelzett év alatt.

68 Lásd Függelékben a 8. sz. alatt. (247/1940. EKT.)

69 Eka-d dobozban 1940. év alatt.

ban több verse, úgy a bennük rejlő elgondolás, mind nyelvezet szempontjából nem alkalmas egyházi énekszövegnek. Ezek mellőzésével a Pálffy Márton érdemei nem csorbulnak, sőt jobban kidomborodnak. Verseinek egy része a jelen sorsunk tükre. Egy magyar szív, egy magyar lélek zokogása: a fájdalom könnye. Mélyen érző lelke állandóan látja egy halálosan sebzett nép vergődését, állandóan érzi a magunk keresztjét. És ezektől a látásoktól, ezektől az érzésektől, az énekeskönyvünk szerkesztésének egész rendjén nem tud szabadulni. Ezt igazolják a más verselőkötől összegyűjtött énekszövegek is. Sorsunk, korunk megörökítésére, kifejezésére, ezek a versek nagy értékűek, azonban énekeskönyvünk nem kimondottan a jelen kort kell szolgálja, miért is a sorsunkért kesergő versek száma leapasztandó és általánosokkal, minden időre alkalmasokkal helyettesítendőik.⁷⁰

Minden referáló az énekeskönyv jelentős átdolgozása mellett érvelt, mind zenei, mind pedig a szövegek tekintetében.⁷¹

A beérkezett észrevételeket ifj. Márkos Albert dolgozta fel alapos jelentésében. Megállapította, hogy az énekeskönyv 320 énekéből mindössze 31-et hagytak megjegyzés nélkül a válaszadók, ami egyértelműen bizonyítja az átdolgozás szükségességét. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy egy ilyen nagyszabású feladat elvégzéséhez „legkevesebb két esztendei alapos munkára van szükség”.⁷² Márkos javaslatai három területre terjedtek ki: (1) a szövegek verstani felülvizsgálata, figyelembe véve az egyházi éneklés népköltészeti jellegét; (2) a dallamok ritmikái átírása és népi énekek beépítése; (3) az új korál összeállítása.⁷³ Ezek az alapelvek ma is érvényesek lennének egy esetleges reform során.

A bizottság 1941. május 30-án megtárgyalta ifj. Márkos Albert jelentését és belátta, hogy a revideáláshoz legalább két év szükséges. A zenei rész átdolgozásával a jelentéstevőt, a szövegrészek átnézésével pedig Szabédi Székely László és id. Márkos Albert gimnáziumi tanárokat bízták meg. Az EKT úgy határozott, hogy amíg az új énekeskönyv elkészül, a használatban levőt újból kinyomtatattja.⁷⁴ A nyomdai munkálatokat 1941 decemberében a Minerva végezte 1500 példányban, Boros György püspök 1934. évi kiadáshoz írt ajánlásával. A címlapon harmadik kiadás szerepel, valószínűleg azért, mert a változatlan utánnomás mellett döntöttek.

70 Részlet Bencze Gyula ádámosi énekvezér javaslataiból.

71 Külön elemzést érdemelne az énekvezérek és lelkészek által küldött tanulmányok, javaslatok. Terjedelmi korlátok miatt e tanulmányban erre nincs lehetőség.

72 Lásd Függelékben 9. sz. alatt. Ifj. Márkos Albert zenetanár Jelentése és indítványa Eka-d doboz 1930–1966, 1940. év.

73 Uo.

74 890/1941. Eka-d.

Ifj. Márkos Albert ígérétehez híven a háború alatt az énekeskönyv zenei részét átdolgozta, 1943. április 30-án az EKT-nak jelentést készített.⁷⁵ A főtanácsbi bizottság nehezményezte „az énekeskönyv újabb meg újabb átdolgozását, mert a sokféle átdolgozású énekek miatt lehetetlenné válik és elvész az éneklési kedv”,⁷⁶ de azt belátta, hogy valamit tenni kell.⁷⁷ A korábról ismert történet ismétlődött meg, az énekeskönyvek elfogytak, ezen pedig úgy segítettek, hogy 1944-ben 4000 példányban Józán Miklós püspök ajánlásával újranyomták az előzőt. Ironikus módon ugyanaz a Józán Miklós, aki 1940-ben a radikális reform élharcosa volt, püspökként a változatlan kiadás mellett döntött, a háború miatt nem is tehetet másként. Ez volt a negyedik kiadás. 1946-ban egy ötödik is megjelent, az ún. „szükség-Énekeskönyv”. Az EKT megállapította, hogy a készlet kifogyóban van, és szükségessé vált az énekeskönyv kinyomtatása. A tanács két határozatot hozott, szó szerint idézzük: „EKT megállapítja, hogy egy új énekeskönyvnek kinyomtatása szoros kapcsolatban állván egyházi liturgiánk és hitelveink átdolgozásával s ezért ezeknek elkészültéig új énekeskönyvet nem nyomtatunk ki. Ellenben úgy híveink, mint tanuló ifjúságunk részére szükség lévén énekeskönyvre, az EKT elfogadja a bizottság azon javaslatát, hogy egy *szükség énekeskönyvet* nyomtatunk ki, amely magában foglalja a leginkább használatban levő énekeinket, me-

75 „Énekeskönyvünk átdolgozásának zenei része a következő képpen áll. Kiválogattam azokat a dallamokat, melyek nézetem szerint örökéletre vannak hivatva és oly módon írtam át őket ritmikailag, amint azokat a gyülekezetek ténylegesen éneklék. Énekeskönyvünkéből ilyenformán megfelelőnek találtam 71 dallamot. Ezekhez jön még körülbelül 15 olyan régi szép unitárius dallam, mely a most használatban levő énekeskönyvünkéből kimaradt és 15 olyan népi ének, mely unitárius egyházi éneklésre tipikusan magyar és egyházi színezetűre való tekintettel igen alkalmas. Azonban a ritmikai javításokkal kapcsolatban felmerült egy csomó verstani javítani való is. Azonkívül a már említett felhasználható népi dallamokhoz unitárius szellemben megírt versek volnának költendőek. Jónak látnám tehát, ha a Méltóságos és Főtisztelendő EKT. a szövegrész megoldására minél hamarabb felkérne valakit. E költő munkába állásától számított 3 hónapon belül, úgy gondolom, az anyaggal annyira leszünk, hogy az új énekeskönyv átdolgozására kijelölt bizottság összehívása időszerűvé válik. Kérem a Méltóságos és Főtisztelendő EKT, hogy a felkért költő nevét velem minél előbb közölni szíveskedjék, hogy a kapcsolatot vele felvehessem és a közös munkát haladéktalanul megkezdhessük.”

76 KISS Elek, szerk., *A Magyarországi Unitárius Egyház Egyházi Főtanácsának 1943. évi nov. hó 21–22. napjain Kolozsváron tartott üléseiről felvett Jegyzőkönyve* (Kolozsvár, 1944), 58.

77 „Szükséges az énekeskönyvnek megfelelő időközökben való kiadása s az is, hogy az e célra kiküldött bizottság állandósíttassék; mert egyházi érdekünk régi kiváló egyházi énekeink s régi népi zenénk nemes formában való felújítása, másfelől pedig újaknak fokozatos kitermelése. Fontos, hogy ünnepélyes alkalmakkor unitárius szerzőink megfelelő műveit figyelemmel vegyük és felhasználjuk. Hogy az énekeskönyvnek zsebkönyv formája legyen-e, valamint, hogy a zeneközlöny hogyan legyen megvalósítható, melynek útján új szerzeményeket lehetne népszerűsíteni, e kérdések eldöntését és megoldását Egyházi Főtanács E. K. Tanácsra bízta.” Uo. 60.

lyeket a bizottság kiválasztott s ennek elintézését elnökségre bízta.”⁷⁸ A 173 éneket tartalmazó kiadvány a Minerva kiadásában dr. Kiss Elek püspökhelyettes előszavával jelent meg.⁷⁹ A békeévek s az új kommunista berendezkedés nem hoztak jelentős változást az unitárius énekkultúrában.

Az énekügyi bizottság tevékenysége és a cenzúrázott hetedik (1951) és nyolcadik (1957) kiadás

1949-ben szükségessé vált az újabb kiadás, mert az ún. szükségkiadás elfogyott, és az EKT elhatározta, hogy az énekeskönyvet teljes szövegével kinyomtatja. Az énekügyi bizottság⁸⁰ dr. Kiss Elek püspök elnöksége alatt folytatta a munkát, ismét bekérte az énekvezérek és lelkészek véleményét.⁸¹ Az nem sokat változott az előző felmérés óta, azonban a politikai hatalom nagyot fordult, s a királyi Romániából népköztársaság lett. Az új kommunista politikai hatalom megkövetelte az „időszerűtlenné” vált énekek kigyomlálását. A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Nagykönyvtárában fennmaradt az a munkapéldány – Ürmösi József püspöki titkáré volt – amiben Erdő János elvégezte a szükséges kihúzásokat, szövegjavításokat. Ennek az önrevízióknak sok szép ének esett áldozatul, ezek helyét a régi énekeskönyvből vagy újakkal pótolták. A 13. számú, *Uram, a gondnak keresztje* című Pálffi M.-szerzemény helyett Aranyosrákosi Székely Sándor Buzgóságra szíveinket... kezdetű szerzeménye, a 32. számú, *Balsorsunkat megértenünk* című Pálffi-szerzemény helyett Lévay Sándor katolikus plébános, költő *Szeretlek, Isten, véghetetlen* című alkotása, a 34. számú, Pálffi-féle *Csüggedők, óh jertek* helyett az ugyancsak általa jegyzett *Hívogató harangszóra*, a 38. számú, *Bús vagy és szomorú... Bogáti-szerzemény* helyett a Pálóczi Horváth Ádám jegyezte *Isten a roppant egekben*, illetve a 39. számú, Emlékezzél meg, hatalmas Isten kezdetű Szegedi Gergely-mű helyére az *Isten, halld meg szívünknek* című alkotás került.

78 EKT 449/1945. Irattári sorszám Eka-D/177.

79 Kimaradt énekek: 3., 5., 7., 8., 10., 11., 13., 17., 25., 30., 32., 34., 35., 38., 39., 40., 42., 44., 48., 53., 55., 62., 65., 66., 67., 69., 70., 71., 72., 73., 75., 78., 84., 85., 88., 89., 91., 92., 93., 94., 97., 98., 99., 101., 104., 107., 110., 114., 115., 116., 117., 118., 119., 120., 121., 123., 124., 127., 128., 132., 133., 135., 145., 148., 150., 151., 152., 153., 158., 159., 162., 164., 165., 168., 169., 172., 173., 177., 181., 183., 190., 191., 194., 197., 200., 203., 204., 206., 208., 212., 216., 217., 219., 223–236., 238–243., 245–251., 253–256., 258., 259., 260., 264., 266., 268–270., 272., 273., 274., 279., 280., 293., 299–302., 305., 306., 307., 310., 313., 316., 318.

80 Tagjai: Márkos Albert, Kiss Károly, dr. Simén Dániel, dr. Erdő János, dr. Kovács Lajos, Csifó Nagy László és Ürmösi József. Előadói zene és dallam területén Márkos Albert főiskolai zenetanár, a szövegezést illetően dr. Simén Dániel és Ürmösi József.

81 332/1949 Eka-d. 81–141. 1945–1966. csomóban.

Megrövidült az 53. ének, 3–4. versét elhagyták, az 5. vers utolsó három sorát átírták.⁸² Átíródott a 61., egy verssel megrövidült a 67. és a 85. ének (második vers). Az 1950-es évek politikai légkörére jellemző, hogy egyik legszebb, legrégebb énekünk (72.) „Sok szükségünk ámbár vannak mostan minékünk”-sorát kiigazították „Gondviselőm jó Atyánk vagy mindig minékünk”-re – a Román Népi Köztársaságban senki nem szenvedhetett szükségét. A 77. énekben eszközölt javítások közismertek, a rabok, a lánc, a börtön felemlégetése nem volt szerencsés. A közismert 98. ének (*Maradj velem...*) utolsó versében a „király”-t száműzte egy melléknévi mutató névmás: „ne, mint király”, helyett: „ne mint olyan”. A virágvasárnapi 123. énekben is a királlyal gyűlt meg a bajuk: *Hozsanna! Jön, jön, a nagy király jön* helyett az Úr Jézus jött. A 107., István deáknak tulajdonított ének 2. versében az „ellenségem” szót a „betegségem” váltotta fel, s a deákból diák (!) lett – a népi demokráciában nincs ellenség. A 110. számú, Szegedi Gergely énekének 3. verse kimaradt, a 112. számú Pálffi-szerzemény 2–3. verse kimaradt, pedig a harmadik versszak néven nevezett minden elnyomó rendszert.⁸³ A nagypénteki énekeket is megkurtították, a 126. éneknek a második, a 128.-nak az első verse maradt ki. A 148. három verséből egy maradt, a 168.-nak kimaradt a 6., 10., 11., 12. verse. A 176. éneket, Jékey Aladár zsoltárparafrázisát lecserélték a Benczédi Domokoséra. Az ateista hatalmat az első vers zavarhatta: „Boldog vagy ember, kit a hitlenek / Hamis tanácsa meg nem ingatott, / Ki bűnösökkel egy úton nem állsz. / Istengyalázók székét elhagyod.”⁸⁴ A 183. ének, Bogátnak a 22. zsoltárparafrázis, egy szakaszra zsugorodott a négyből. A korábban kimaradt 191. helyét a 135. zsoltár két verse vette át. Kimaradt a király születésnapjára írt 194. ének, a 72. zsoltár átdolgozása (*Igaz Isten, ítéletteddel ruházd fel a királyt...*), helyette a 90. zsoltár két szakasza került. A koronázásra, illetve a király végtiszteletére írt 218. (*Országol az Isten felettünk...*) és 219. (*Határt rendelt az Úristen...*) ének is kimaradt, akárcsak a 133. (*Diadalmi örömnép*) húsvéti ének. A 246. számú (*Babiloni sötét vizeknek...*), Adyt imitáló Pálffi Márton-szerzeményt⁸⁵ a 138. zsoltár 3–4. versével cserélték fel. Megrövidült a 214. ének a második verssel, a 238. is a másodikkal, mert a vetésre

82 „Látod, hogyha árkot ás / Arcunkon a bánkodás, / Eléd minek hordanók?! / Hogy sebünknek nincsen írja, / Bánatát, már alig bírja, / Minek, minek mondanók?! // Annyi könnyet, annyi vért / Ránk a végzet mire mért, / Uram, azt csak te tudod. / A sújtó kéz, tudja, mit mért, / Azt is tudja mindig, hogy mért, / Áldott legyen ostorod. // ... Ostorod elcsördültében, / Sújtó karod szerelmében / Láttasd, értsd meg magad.”

83 „Vérebeknek véres karma mardos engemet: / Bűneimnek omló halma érzem, eltemet, / Szánj meg, Uram, üzd el, Uram a vérebeket: / Bűneimtől szabadíts meg, védj meg engemet.”

84 Jékey a *Keresztény Magvető*-ben (1886) jelentette meg három zsoltárparafrázisát, az első zsoltár került be az énekeskönyvbe.

85 „Babiloni sötét vizeknek / Szomorgok partján várva, vesztég. / Babiloni sötét vizeknek / Bús mormolási nem eresztnek. // A gond a lelkelem leteperte, / Vak kétség bús bilincsbe verte. / Mérgét a

nem kellett Isten áldását kérni.⁸⁶ A 242., Pálffi csapások idejére, kuruc dallamra írott három strófájából csak az első maradt meg.⁸⁷ Érdekes, hogy a 252., a Gályarabok énekeként ismert darab – 1644-ben szerezte Joachim Pauli, Jeszenszky Károly fordította magyarra – a korábbi két szakaszcsoportra hétre bővült. A 254. szám alá is ének került, Szkárosi Horváth Andrásé, ez az előző kiadásokban nem volt benne.

Az eddigi énekeskönyv alkalmi énekei sorából eltűnt a természeti csapások idejére rendelt énekek egy része: járványos időben (229.), tartós árvíz (230.), szárazság (231.), inség, aszály, tűzcsapás, földrengés (233.), jégverés (234.). Az alkalmi énekek közül megmaradt az ének, de eltűnt a cím: *Hála bő termésért* (235.), *Hála áldásos eső után* (236.). Az új szerkezeten is látszik a kétségbeesett alkalmazkodási kényszer az ateista, vallástalan hatalomhoz. Végül is rajtuk múlott, hogy kerül-e egyáltalán egyházi énekeskönyv híveink kezébe. 1951-től kezdve 1990-ig a kiadását a vallásügyi minisztériumtól (Ministerul Cultelor) kellett kérni. Az ezzel járó mizéria több tucat oldalon dokumentált a levéltárban. 1951-ben az énekeskönyv a fent ismertetett változtatásokkal a Szatmárnémeti nyomdában 7000 példányban megjelent. A hetedik kiadás előszavában dr. Kiss Elek püspök mint ha megfélemlített volt a revideált kiadás szükségességéről. A régít a „híveink egybehangzó kívánságára” azzal a meggyőződéssel, bocsátotta közre, hogy „benső nemes tartalmának ihletett éneklése, mindig egyetlen gondviselő Istenünkhöz, a »Világosság szent Atyjához« fog minket lelkileg emelni.”⁸⁸ A megváltozott új politikai rendszerben a korábbi énekügyi bizottság sokévi munkája ad acta került. Az énekreform mozgatója az 1950-es évektől kezdődően Péterffy Gyula zenetanár lett.

1957-re teljesen elfogyott az énekeskönyv, ismét megállapították, hogy az új énekeskönyv elkészítéséhez még legalább három év szükséges, de addig 7000 példányban kinyomtatják a régi énekeskönyvet. A szerkesztés Erdő János és Péterffy Gyula feladata volt. Erdő a kiadással kapcsolatosan fogalmazott meg néhány tartalmi és alaki javaslatot. Tartalmi javaslatai mellett volt egy jelentősebb hittani javaslata is, nevezetesen az, hogy az énekek szövegében a „Krisztus” kife-

lác vérembe marta, / Csak isten-kéz ha segít rajta. // A szörnyű néma rettenetben / Látomások Lázárja lettem. / Amit szerettem, elfeledtem, / Magamnak jaj, csak roncsa lettem.”

86 „Nélküled a magvetés csak hiábavalóság, / Nélküled itt minden oknélküli hívság. / Hasztalan turja fel ember a világot / Hiába a munka, ha te meg nem áldod.”

87 „Ostorod, Uram, látod hová vág, / Látod, hogy mi bánt, látod, bent mi rág. / Vágjon hát ki irtó késszel minden kelevényt, / Minden önző konok-magyar *ej-mit-bánom-én-t.* // Ostorod, Uram, látod hová vág, / Ne kíméld tőlünk, vágd csak, jobban vágd. / Ostorozd ki belőlünk az egymásmegvetést, / Ostorozd a pulyaságot, hitvány csüggedést.”

88 KISS Elek: *Az 1951. évi kiadáshoz. Unitárius énekeskönyv.* [Nyolcadik kiadás] (Kolozsvárt: A Román Népköztársaságban levő Unitárius Egyház kiadása, 1957), III.

jezés mindenütt „Jézussal” helyettesíttessék. Ezt már korábban is szorgalmazták, de csak 1957-től sikerült átvenni a javaslatot. A nyomtatáshoz szükséges engedélyt „a sajtóügyi hivatal” azzal a feltétellel adta meg, ha a következő énekek szövegét módosítják:

1. A *Jó Úristen, tekints hozzánk* (74.) kezdetű, János Zsigmondnak tulajdonított régi éneket el kellett hagyni, és helyére a *Téged, Isten, dicsérünk* kezdetű ének három átírt versszaka került.

2. Az *Élet-halál bírása* (129.) kezdetű húsvéti ének harmadik szakaszának első, „Csak a hitetlen hal meg, az élet, az örök” sorát javítani kellett „Nem hal meg, ki benne hisz, az élet az örök / Az élet lélek és a lélek nem földi rög” formában.

3. Az *Áldjad én lelkem az Urat* (211.) kezdetű ének, azaz a 146. zsoltár 2., 3. és 4. versszakát el kellett hagyni.

4. A *Dicsérünk téged Isten* (195.) kezdetű ének, a 75. zsoltár negyedik versszaka kimaradt.⁸⁹

5. A *Pásztoroknak pásztora, nagyhatalmú Isten* (226.) harmadik versszakának utolsó, „Ostora a hitetlenen végtől végig érjen” sora kimaradt, és helyébe a „Szeretetének szavával mindenkit építsen” verssor került.

Erdő János javaslata nyomán az egyházi főhatóság jóváhagyta a következő énekek módosítását:

a) A *Hívogató harangszóra* (34.) ének Gyallay Pap Domokos által írt 2. versszak (az első strófa a Pálffié) utolsó, „Iged örök hatalmát” sorát módosították; az új változat: „Lelked örök hatalmát”.

b) A *Krisztus feltámadása igazságunkra* (134.) kezdetű, ősi húsvéti énekben „Krisztus” helyébe mindenütt „Jézus” került.

c) Az *Álmodokból ébredjétek* (152.) kezdetű ének második versszakának harmadik, „Itt az ige, itt az írás, Út, Igazság, napkelet” sora helyett: „Itt a törvény, itt az írás, Út, Igazság, napkelet”.

d) A *Dicsőítünk és tisztelünk* (161.) kezdetű ének 2. versszakának első, „Mi Urunknak Krisztusunknak születése ünnepét” sora helyett: „Mi Urunknak Jézusunknak születése ünnepét”. Az 5. versszak harmadik, „A halálon győzelmet vett Krisztusi szent szeretetnek” sora helyett: „A halálon győzelmet vett jézusi szent szeretetnek”.

e) A *Jer az Úrnak asztalához* (166.) úrvacsorai ének első versszakának első sorában „Krisztus” helyett „Jézus”. Az 1–9. versszakok 4. sorában „Úr Krisztusnak” helyett: „Úr Jézusnak”.

⁸⁹ „Mert épség és erő, / Tudd meg, nem kelet felől, / Sem nem napnyugat felől, / És a pusztából se jó: / Minden Istenünkön áll, / Sújt vagy áld – csak rajta áll.” Hogy kelet vagy nyugat zavarta-e a sajtóügyi ellenőrző hivatal buzgó munkását, ma már nem tudjuk megállapítani.

f) A *Krisztus Urunk kérdezi* (168.) ének első sorában „Krisztus” helyett „Jézus”. A 2. versszak 3. sorában „Az új igéd velejét” helyett „Az új törvény velejét”. A 3. versszak első sorában „Az új ige kérdezi” helyett „Az új törvény kérdezi”, az 5. sorban pedig „A pokollal” helyett „Szenvedéssel”.

g) A *Szived szól, hát higgy neki* (169.) kezdetű ének 3. versszakának 3. sorában „krisztusi” helyett „jézusi”.

h) A *Szent vagy, Isten, szent vagy* (170.) kezdetű ének 2. versszakának első sorában „Krisztus” helyett „Jézus”.

i) A *Zengő nyelvem, szavam, mondj hangos éneket* (173.) első versszakának 2. sorában „Krisztusodért” helyett „Jó Atyánkért”.

Az alkalmi imádságokat Vári Albert állította össze három évtizeddel korábban. A szükséges módosítások elvégzése után az utolsó akadály is elhárult, és a nyolcadik kiadás dr. Kiss Elek püspök előszavával megjelent. Ebből idézzük a következőket: „Valláserkölcsei életünkre s ebben jelentkező nemes érzeményeinkre vall, hogy aránylag rövid idő alatt új kiadást kell megjelentetnünk. A hetedik kiadás szövegén apróbb, lényegtelen javításokat eszközöltünk s e nyolcadikat azzal a forró kívánsággal bocsátjuk útjára, hogy ez is hozzájáruljon mindennapi életünkben a Jézus által hirdetett (!) Istenországának építéséhez.”⁹⁰ A kiadás olyan jól hozzájárult Isten országa építéséhez, hogy a következő 17 (!) évben nem adhattak ki énekeskönyvet az unitáriusok. Az egyház fennállásának 400. évfordulójára egy szép kiállítású emlékkönyv jelent meg. *Az unitárius egyház istentisztelete és szertartásai* fejezetben az egyházi éneklésről is szó esett, s a szerkesztők megállapították, hogy: „Egyházi énekeink kívánnivalót hagynak maguk után s egy újabb kiadásban gondoskodnunk kell arról, hogy énekeink szövege minden tekintetben összhangban álljon hitelveinkkel és az imádkozó lélek igényeivel.”⁹¹ Az újabb kiadásra több mint másfél évtizedet kellett várni.

Az énekeskönyv kiadásai 1974–1990 között

1974-ben az első kiadás ötvenedik évfordulóján az egyház kiadásában, Cluj (!) városban jelent meg a kilencedik kiadás. Dr. Kovács Lajos püspök előszava után teljes terjedelmében közölték Pálffy Mártonnak az első kiadáshoz írott előszavát, s ez azért fontos, mert 1946 után ezt sem lehetett közölni. Péterffy Gyula zenetanár

90 KISS Elek: *Előszó az 1951. évi kiadáshoz. Unitárius énekeskönyv.* [Nyolcadik kiadás] (Kolozsvár: A Román Népköztársaságban levő Unitárius Egyház kiadása, 1957), IV.

91 *Négyszáz év 1568–1968. Emlékkönyv az Unitárius Egyház alapításának négyszázadik évfordulója alkalmából* (Kolozsvár: Intrepr. Poligrafică, 1968), 97.

rögtön a megjelenés után *Unitárius egyházi zene* címen vetette papírra kritikus, de jogos észrevételeit: „Mostani énekeskönyvünk háromszázhusz éneket tartalmaz. Ebből önálló dallammal rendelkezik 144 és 10 temetési ének, összesen tehát 154 dallam. Megdöbrentő, hogy a 150 zsoltárból alig 30 van az énekeskönyvünkben. Azon énekdallamoknak a száma, amik gyülekezeti éneknek tekinthetők, közel 80-at tesz ki. Gyülekezeteink dallamismeretét (repertoárját) ha számba vesszük, hihetetlennek tűnő számot kapunk. Kérésre néhány fiatal énekvezér és lelkész egy éven át jegyezte a gyülekezettel énekelt és ismert énekeket, dallamokat. A kolozsvári énekvezér is rendszeresen naplót vezet az énekekről. E kimutatások szerint a kolozsvári gyülekezet dallamismerete szám szerint ezt mutatja: Kezdő- és derekasének 23, zsoltár 11, záróének 1, összesen 35. Töredelmes ének 2, hétköznapi 5, ünnepi 8, alkalmi 3, összesen 18. E két csoport együtt 43. Ezekből is legalább 10-et a gyülekezet nemigen énekel, csak az énekvezér, lelkészek, teológiai tanárok és teológusok. Ha a kolozsvári gyülekezet csak 30%-át ismeri és éneklő, csodálkozhatunk-e a vidéki gyülekezeteinken, hogy dallamismeretük a fent említett kimutatások alapján – szám szerint 25–30-ra tehető. Ez elég szomorú kép. Ez még nem nevezhető éneklő gyülekezetnek.”⁹²

A prozódiai hibákról ezeket írta: „Zsoltárdallamaink ritmusa, hangjegy értékelése még mindig kiigazítást kíván. Pl. a 2. számú *Isten szent házába bémegyek* a kotta ritmusa szerint így hangzik: *Is-tenszent há-zá-babé-me-gyek*. Ennek a magyar szövegnek teljesen egyforma, egyenletes időmértékű, negyed hangjegy felel meg.

Még feltűnőbb ritmikai hibákat találunk a dicséreteknél, vagy más alkalmi énekeinknél a szöveg és dallam hangsúlyegyezése körül. Csak egy példát lássunk: A 24. számú *Nagy Istenünk...* kezdetű éneknél a negyedik sorban: *hitünk ha lanka-doz-nék...* stb. A *lanka* után nemcsak hogy megállunk, még új lélegzetet is veszünk, hogy minél jobban kivághassuk, kihangsúlyozzuk a *doznék* szótagot.”⁹³

Péterffy éppen a jubileumi alkalommal merete kimondani: az 1924-es énekeskönyv nemhogy fejlődött volna, hanem használata közben folyamatosan romlott. Az eredeti francia zsoltárdallamok ritmusa elmosódott, a fordítások prozódiailag hibásak maradtak, újabb és újabb „rossz népi szokások” rakódtak rá az éneklésre (túlzott lassítás, tercelés, énekvezetői „szólókoncertek”). Figyelemre méltó, hogy Péterffy javaslatai – új énekeskönyv, dallamrevízió, prozódiai korrekciók – 1974-ben ugyanazok voltak, mint amiket már Márkos Albert az 1940-es években megfogalmazott. Ez nem a javaslattevők hibája, hanem annak bizonyítéka, hogy az egyház képtelen volt a változtatásra, az énekeskönyvben

92 Péterffy Gyula, „Unitárius egyházi zene”, *Keresztény Magvető* 118., 4. sz. (2012): 346–357.

93 Uo., 352–353.

csak egy-két kiigazítást tettek. Ezek között a legszerencsétlenebb a 134. számú, ősi, minden unitárius énekeskönyvben meglévő húsvéti dicséret átdolgozása. Minden szakasz kezdő sora „Krisztus feltámadta” volt, 1957-től „Jézus feltámadta”, 1974-től pedig nincs feltámadás: „Jézus él örökké”!

1974-ben jelent meg a *Régi Magyar Költők Tára* 4. és 5. kötete az unitáriusok és szombatosok költészetéről. Ferencz József (1908–1994), a Magyarországi Unitárius Egyház püspöke az *Unitárius Élet*⁹⁴ hasábjain értekezett a kiadvány fontosságáról, és jelezte is, mit kellene az énekeskönyvben sürgősen javítani. Ennek ellenére változatlan utánnomások hagyták el a kolozsvár-napocai nyomdát: tizedik kiadás 1979-ben, tizenegyedik 1983-ban, tizenkettedik 1987-ben, tizenharmadik 1990-ben. A 12. kiadásban fedeztünk fel egy újabb teológiai bukfcencet a 171. ének első versének utolsó sorában. Az id. Gyergyai László szerezte úrvacsorai énekben Jézus halálát emlegették a hívek, 1987-től Jézus háláját emlegetik, ha egyáltalán van még olyan gyülekezet, ahol ezt az éneket úrvacsoraoosztáskor elénekelik.

Az énekeskönyv kiadásai 1994-től 2024-ig

Javított kiadásnak csupán az 1994. évi tekinthető. Ezt Major Ferenc (1912–2010) zenetudós, a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneművészeti Főiskola egykori unitárius vallású dékánja végezte el. Pozitívum, hogy néhány ének esetében visszatért az eredeti szöveghez, pl. a 77., a 195. ének (75. zsoltár) visszakarta a 4. versszakát. A 148. ismét háromszakaszos lett. Több szótagszámot helyreigazított, szavakat helyesbített, a zeneszerzők nevét helyesen írta, új dallamot rendelt a 84. énekhez.⁹⁵ Minden jobbító szándék ellenére több hiba van a legújabb kiadásokban is. A legeklatánsabbak és a legkönnyebben javíthatók a következők: Az *Uram, templomodba gyűltünk* (4.) kezdetű ének szerzője Székely Sándor, nevét „Sz. Z.” (!) formában rövidítik. A rövidítések magyarázatában viszont nem találunk „Sz. Z.” névrövidítést, s még bosszantóbb, hogy Aranyosrákosi helyett „Aranyosszéki” került. A *Szent templomodba, Istenünk* (9.) kezdetű ének második versszakának szerzője nem „J. M.” (Józan Miklós), hanem I. M., Iszlai Márton. Az *Oh, jertek ünnepeljünk* (159.) kezdetű ének dallamát nem „H. D. Hassler”, hanem H. L. (Leo) Hassler (1562–1612) szerezte. Az *én lelkem szép csendesesen* (177.) kezdetű ének nem a XLII. zsoltár, hanem a LXII. Az *Urunk, Atyánk, az Ég lakója* (305.) kezdetű ének, szerzője Reviczky Gyula. Hivatkozni kell a nevére.

94 Ferencz József, „Az unitáriusok költészete”, *Unitárius Élet* 28., 2. sz. (1974): 3–5.

95 Ezt korábban a 198. ének dallamára énekeltek, 1994-től a 83. a vezérdallam.

Több mint harmincöt ének fölött vagy alatt ezt olvassuk: „Régi egyházi ének”, „Régi dallam”, „Régi korál” vagy „Régi énekeskönyv”. Ezek nemhogy el- igazítanak, hanem még jobban összezavarják a kutatót. A „Régi énekeskönyv”-ből átvett szövegre tizenkét esetében utalnak, 11 helyen az oldalszámot is meg- adják, de a kiadás évét nem. Például az *Adjunk hálaikat az erős Istennek* (101.) énekre az 1777. évi kiadás oldalszámát adják meg, de a következő, az *Oh, Úristen, árva lélek kegyelmes Atyja* (117.) kezdetű éneknél a 80. oldalszám az 1697. évi ki- adásra utal. A következő 118. számú ének, Balassi Bálint *Adj már csendességet* verse is az 1697. kiadás 182. lapján keresendő. A 151. számú *Oh, te keresztény ember*, a 154. számú *Istentől megáldott hívek*, a 156. számú *Jer mindnyájan örüljünk* kez- detű énekek oldalszáma újból az 1777. kiadásra utal. A szerzők nevét is sokszor rosszul írják. Például a *Ne hagyj elesnem, felséges Isten, keserűségemben* (115.) kez- detű ének szerzője nem „Nagybánkai”, hanem Nagybáncai Mátyás. A *Vidám szívvel, víg zengéssel* (50.) kezdetű ének fölött az áll, hogy „Régi egyházi ének, 1607”, szerzőként pedig Petki István nevét tüntették fel. Sem az unitárius, sem a szombatos énekköltészet nem ismer Petki István nevű szerzőt, Petki Jánost azon- ban igen. A mű szerzője Nagysolymosi Koncz Boldizsár (1624–1684) püspök, csak a dallamjelzés vonatkozik Petki János énekére. Az énekeskönyvben két ének szerzőjeként tévesen „István diák” (107. sz.) és „Miklós diák” (291. sz.) szerepel. A helyes alak „deák”, amely a 16. században írástudó értelmiségit jelentett, nem pedig középiskolai tanulót. A helyes forma: István deák és Miklós deák.

A 2022. évi 20. kiadás előszavában Kovács István püspök az énekeskönyv centenáriumát ünnepelte: „2024-ben lesz kerekén száz esztendeje annak, hogy ezt az énekeskönyvet használjuk, gyülekezeteinkben az egyházi ének ugyanúgy szól. Merítsünk erőt ezen évszázados énekhagyományból...”⁹⁶ Ez az álláspont tükrözi az egyházvezetés jelenlegi gondolkodását és a hagyomány tiszteletét.

Az elmúlt száz év kiadástörténete azonban sajátos mintázatot mutat. A re- formkísérletek sohasem a szándék hiánya miatt buktak el: az 1940-es évek terve, Márkos Albert zenei kidolgozása, az 1949-es énekügyi bizottság munkája mind tanúsítják, hogy volt törekvés a megújulásra. A probléma mindig ugyanaz volt: amikor az énekeskönyvek elfogytak, az új anyag még nem volt kész, ezért prag- matikus döntésként újra kiadták a régit. Ez az ismétlődő helyzet nem annyira konzervatív döntés eredménye, mint inkább a körülmények és a prioritások ere- dője.

Márkos Albert és Péterffy Gyula javaslatai ma is relevánsak: az értékes énekanyag meghagyandó, de új énekeket is lehet és kell írni, amelyek az unitá-

96 Kovács István: *Előszó az Unitárius énekeskönyv huszadik kiadásához. Unitárius énekeskönyv* [Husza- dik kiadás] (Kolozsvár), 2022, 3.

rius hagyományból nőnek ki. A testvérfelekezetek munkája inspirációt adhat, de az unitárius identitásnak megfelelő énekeskönyv saját utat követel. Jelenleg azonban nincs olyan képzett egyházzenesz, aki ezt a munkát elvégezhetné – ez alapvető technikai akadály.

Ennél mélyebb kérdés azonban, hogy van-e egyáltalán közösségi igény a reform iránt. A gyülekezetek részéről nem érkezett olyan kifejezett óhaj, hogy új énekeskönyvet szeretnének. Ez kérdéseket vet fel: a ragaszkodás a jól ismert énekeskönyvhöz a megszokás erejét, közömbösséget vagy valóban a múlt értékeinek tiszteletét tükrözi? Szabad-e olyan reformot végrehajtani, amelyet a közösség nem kér? Ezek a kérdések nem válaszolhatók meg egyértelműen.

Tanulmányunk célja énekeskönyvünk kiadástörténete és a jelentősebb változások számbavétele volt. Azt reméljük, hogy ez párbeszédet indít el. Az 1930-as években elkezdett reform a mai napig sem valósult meg – de éppen ezért van szükség arra, hogy a kérdést ne hagyjuk újra el nem döntött állapotban. A következő generációnak nem az újrakezdés, hanem a munka folytatása és befejezése lenne a feladata.

Függelék

1. sz.

„Méltóságos és Főtisztelendő EK Tanács!

Hálás köszönettel vettem a Méltóságos Tanácsnak az új Énekeskönyv beszolgáltatása alkalmával 1077/1924. sz. alatt kifejezett elismerő szavait. Amilyen büszke örömmel könyveltem el ezeket a férfiasan őszinte szavakat, éppen olyan szomorúságomra esett azonban nem sokra rá az elnökségnek 3486-1924. sz. alatt megküldött másik köszönete, melynek egész formáját és mineműségét mímelt tájékozatlansága s – szelíden szólva – tapintatlanul elkövetett előzetes tapogatódzása miatt magamra nézve mélyen sértőnek és megalázónak érzek.

Minthogy becsületes, önzetlen munkám fejében és jutalmául nem akarok senkinek olcsó multságul szolgálni s a jutalmat érte saját bensőmben úgy is megtalálom (aki erre számított, egészen jól számított): méltóztassék megengedni, hogy a kívülről jövő köszönetnek ez utóbbi formában kifejezett megnyilvánulása elől teljes tiszteletem kifejezése mellett kitérhessek és arra ne reflektáljak.

Kolozsvár, 1924. dec. 11.

Kiváló tisztelettel: Pálffi Márton az énekeskönyv szerkesztője.”

2. sz.

1926. november 10. Jelzete Eka-D. 2285/1926.

„Méltóságos Egyházi Képviselő Tanács!

Az új Énekeskönyv 2. kiadásának előkészítésére vonatkozó megbízatásomnak megfelelőleg tisztelettel jelentem, hogy a következő képpen jártam el.

Mindenek előtt hirdetést tettem közzé, még az év elején, fölszólítván az arra illetékeseket, hogy megjegyzéseiket, óhajtásaikat az új kiadásra vonatkozólag velem közöljék. Előre csak annyit jeleztem, hogy az új kiadással csak a legszükségesebb változtatásokra és módosításra gondolunk. A több oldalról kapott apróbb szóbeli megjegyzéseket és hozzászólásokat nem számítva, terjedelmesebb és szinte tanulmány-számba menő írásbeli megjegyzéseket kaptam Erdős Mihály, Régeni Áron, Pálffy Ákos, Ütő Lajos, Nagy Árpád, Vajda Antal énekvezérektől s Geréb Zsigmond, Báró József és Barabás István lelkészeketől. A hozzászólások nem egyértékűek, s egyben-másban homlokegyenest ellenkezők is. Lényegében azonban mégis össze lehet őket egyeztetni, s a szerkesztő első sorban ezt az összeegyeztetést tekintette fő feladatának. Még elvileg sem járulhatott azonban hozzá az igen messze menő változtatásokhoz, így pl. az Erdős gyökeres és teljesen egyéni dallam revíziójához, nemcsak azért, mert az ilyen természetű és terjedelmű változtatásokat a szerzői jog köteles tiszteletben tartása is tiltja, hanem azért sem, mert az a szövegeknek is teljes fölforgatásával járt volna. Az újnál újabb s egészen más énekeskönyvet kellett volna adni, pedig még a meglévő új kipróbálására sem volt meg eddigelé a lehetőség. Énekvezéreink és egyházközségeink jó nagy percentje még nem is látta, s mulatságos, de egyben vigasztaló is, hogy akik utólag látták, hogyan váltak közönyös, sőt ellenséges Saulusokból lelkes és buzgó Paulusokká. Ugyanilyen meggondolás miatt kellett Pálffy Ákos – egyébként lelkes szeretetből és buzgóságból fakadó, de igen messze menő kívánságainak is szárnyat szegni s megalkudni, olyanformán, hogy a változtatás lehetőleg a közóhajnak megfelelő módon és mértékben, de annak szem előtt tartásával történjék, hogy az újabb és az új használhatóságát ne zárja ki, a változtatás inkább csak a pótlás formáját vegye föl, vagy módot adjon arra, hogy végleges döntés a jövőnek legyen fönntartva. Ezt a kettős szempontot a technikai kivitel úgy érvényesíti s a kérdést úgy kívánja megoldani, hogy ami csak új (hiányok pótlása), az az énekeskönyv végére kerül folytatólagos számmal, ami azonban nem csak új, de valami másik ének helyére is pályázik, vagy már most várja a beosztást és besorozást, azt a meglévő énekek közé s egy pár esetben helyére illesztettem a., b., alcím, illetőleg folyószám alatt, mint a házak jelzésénél szokásos. Az újabb kiadás aztán majd eldönti, hogy pl. az 55. vagy az 55a. érdemes-e a pusztulásra.

Általános óhaj, hogy az új kiadás jobb papiroson s nagyobb betűkkel történjék. Az előbbi csak pénzkérdés, az utóbbi – (tudakozásaim így szólnak) – megvalósítható volna ráfizetés és ívszaporodás nélkül is, ha cicero helyett a valamivel nagyobb garmond szedést választanók, de jobban meggondolva a dolgot, félek, hogy ez a külső szépség és tetszetőség rovására menne, mert a sorokat ízléstelenül egymásra zsúfolná, meg aztán a nyomda garmondjai kopottak is (L. a református énekeskönyvet), ezért ezt jó lélekkel nem tudom ajánlani.

Általános óhaj aztán, ami elől nem térhetünk ki az is, hogy egy néhány imát is vegyünk föl, ezt legnyomatékosabban a hódmezővásárhelyiek kérik. Van, aki megelégszik négy apró imával s ezt ajánljuk elfogadásra, van azonban olyan óhaj is, hogy a hét minden napjára legyen benne házi használatra írva, mint a református énekeskönyvben, s legyenek olyan imák is, miket a kántor használhatna, ha a papot kell helyettesítenie. Ezt, mint költségest nem tudom ajánlani. Terjedelemben a régi 15 ívnél tovább nem igen mehetünk, már pedig egy néhány temetési éneket föltétlenül ki kell toldanunk. Ezek s a toldalékok és imák mégis ki fogak tenni egy félívnyi többletet.

A fejlettebb zenei életet élő háromszékiek és Homoród vidékiek azt is óhajtják, hogy az énekeket több szólamban adjuk s bő függelékről gondoskodjunk a dalárdák számára. Ajánlják a passio reformját és felvételét is. Hiszik, hogy az egyház nem fizetne rá, ha kétszer drágább lenne is a könyv, elkelve. Az 550 lelket számláló Városhalván pl. az új énekeskönyvből 90 forog közkézen s a lelkész mégis előre rendel még 10 darabot. Sajnos nem mindenütt ilyen rózsások a kilátások. Sok gazdag, népes egyházközségünk van, ahol egyetlen egyre se volt még szükség, s valószínűleg ezután sem igen fogják egyhamar törni magukat, amíg a szellem meg nem változik s az emberek ki nem cserélődnek. Azért – úgy gondolom – ezzel is várnunk kell legalább a még újabb kiadásig.

A Minerva nyomda az ajánlatot 5 és 10000 példányra tette. Ha van valami följegyzés, hogy hova mennyi ment az első kiadásból, ebből jobban meg lehetne állapítani az előre látható szükségletet. Erre nézve kellene egy kis számítást tenni előzőleg.

A Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Képviselő tanácsnak alázatos szolgálja
Pálffi Márton”

3. sz.

Sz. 2285/1926.

Doboz Eka-d 1922-

„Méltóságos és Főtisztelendő E.K. Tanács!

Tisztelettel jelentjük, hogy az Énekeskönyv kiadására delegált Bizottság, folyó év elején két (nem teljes számban tartott) ülésében meghallgatván az

előadó-szerkesztőnek az új kiadás előmunkálatairól, a beérkezett hozzászólásokról, óhajtasokról szóló részletes jelentést és előterjesztést, a következőkben állapodott meg:

Elvben mondta ki, hogy a tanulságok leszűrésére az időt és a körülményeket nem tartja megérettnek, mindennemű dallam- és szövegcsereét ab ovo ellenez.

Ez elvet ismételten leszögezvén, nem tartotta szükségesnek végighallgatni s érdemben elbírálni az előadó-szerkesztőnek minden énekre kiterjedő, a beérkezett bírálatokat számbavevő, a tapasztalatokat már most értékelni kívánó s a javításoktól és cseréktől mereven el nem zárkozó s a haladás útját mintegy megjelölni kívánó elaborátumát. Kimondotta, hogy föltétlenül szükséges javításokat, pótlásokat, kiegészítéseket lehetőleg a könyv végére utalja új számok alá, amennyiben marad hely, amit akkor fog megállapítani. Elfogadta azonban, hogy az új kiadás rövid imákkal láttassék el, mint a régi kiadásban, ez új imákat Vári Albert fölkért bizottsági tag azóta a bizottság rendelkezésére is bocsátotta. Elfogadtott továbbá, hogy a szöveg lehetőleg a dallam alá kerüljön (a 2–4. versszaké is), s hogy a lapszámozás a lap alján történjék. Nyomás és formátum a régi maradjon, papiros azonban valamivel jobb választandó. Példányszám 5000 ajánltatik.

Kolozsvár 1927. május 16.

Kiváló tisztelettel

Boros György elnök

Pálffi Márton előadó-szerkesztő”

4. sz.

1317-1927. Eka-d.

„Főjegyző afia, mint az énekeskönyv kiadását intéző bizottság volt elnöke az 1297/EKT. sz. hozzá intézett felszólításomra, amelyben arra kértem fel, hogy Tanár afiától a nyomdából elvitt énekeskönyv példányt barátságos úton szerezz vissza, benyújtotta Afianak egy terjedelmes beadványát, amelyet hozzá intézett. A beadványra, bár két egybehangzó EKT határozat s az annak alapján tett és a Tanár afia által is július 11-én kézhez kapott elnöki intézkedésem után igazán semmi okom ezen újólág kellemetlenné vált ügygel foglalkoznom, tudomására kell adnom Tanár afiának a következőket:

1. ha én elnöki minőségemben valamelyes intézkedést aláírok és kiadok, nincs senkinek joga kutatni az informátor után, mert az intézkedésben foglaltakért, ha egyszer azt aláírtam, én vállalom a felelősséget és így semmi ok nincs arra, amint azt Tanár afia a múltban az énekeskönyv tiszteletdíja kérdésében megtette, hogy elválassza bármilyen tisztelet hangján az elnök, jelenleg az én személyemet az intézkedéstől. Ezt kérem egyszer s mindenkorra tessék tudomásul venni, mert ha az elnökség nevében én intézkedem, akkor annak az intézke-

désnek az ódiumáért én vállalom a felelősséget és nem engedem, hogy e téren mellékutakra térjünk.

2. Tanár afiát a szerkesztéstől senki el nem csapta, ez is egy téves állítása, sőt, amint tudom az ez ügyben tartott rendkívüli tanácsülésen Tanár afia jelentette ki, szerintem igen helyesen, hogyha nem is fogadták le aggodalmait és javaslatait az új kiadást illetően, mégis rendelkezésre áll. Tehát éppen egybehangzó EK Tanácsi határozatok alapján való sajtó alá rendezésnél ígérte meg közreműködését. Világos azonban, hogy nekem, mint elnökségnek, akire rábízta az EKT a kiadás intézését, kötelességem ellenőrizni, nehogy mégismétlődjék az eljárás, amit Tanár afia az első ívnél akart elkövetni, de amiből én sem s az EKT sem akart nagyobb dolgot csinálni tisztán csak Tanár afia érzékenykedésére tekintettel.

3. Nem kutatom kié volt a könyv, melyet Tanár afia, mint a bizottság előadója és az EKT által a szerkesztéssel megbízott Afia a nyomdának átadott, de lehetetlennek tartom azt, hogy akár részt akar venni Tanár afia az énekes könyvnek két egybehangzó tanácsi határozat alapján való nyomda alá készítésében továbbra s, akár nem, mondom lehetetlennek tartom azt, hogy egy olyan példányt, rendelkezésre ne bocsásson Tanár afia, amelyben az összes sajtóhibák ki legyenek javítva s mindazok az elkerülhetetlen javítások, amelyeket a Bizottság elodázhatatlannak látott s továbbá meg ne lennének jelölve s oda ne lennének csatolva azok az új dallamok és szövegek, melyeknek Függelékben való felvételét a Bizottság szükségesnek látta.

4. Mellékelten visszavárolag megküldöm Tanár afiának a Minerva Igazgatóságától kapott s július 13-án kelt megkeresését.

Mindezek alapján felhívom Tanár afiát, hogy jelentse ki írásban és juttassa még a mai nap folyamán ezen írást hozzám, vállalja-e az 1256/1927. sz. a. július 8-án kelt és Tanár afiával július hó 11-én - szóbelileg azonban már július hó 9-én közölt intézkedésemet – az énekeskönyv szövegének nyomdába való készítését illetően, igen, vagy nem? Amennyiben vállalni méltóztatik, az elnökség részéről kiküldött Titkár afiával és Ütő Lajos afiával sürgősen állapítsák meg, de ismétlem: szigorúan az EKT-i határozatokhoz tartva magukat az énekes könyv nyomdai szövegét és azt azonnal adják nyomdára.

Ha nem méltóztatik ezt a megbízatást vállalni, mint a bizottság volt előadóját, felhívom, hogy azt az énekeskönyv szöveget, amelyet a bizottság a Tanár afia jelentése alapján is önként érthetőleg a Szerkesztő afia által, vagy a Szerkesztő afia a bizottságban elhangzottak alapján a nyomdába akart volna adni, július hó 16-án de. 11. óráig, tehát holnap szombaton 11 óráig szolgáltatassa be hozzám. Ellenkező esetben, bármennyire is sajnálom, hogy az ügy idáig jut, kénytelen leszek az ügyet a maga törvényes útjára terelni.

Kolozsvárt, 1927. július 15.

unitárius püspök”
(aláírás hiányzik)

5. sz.

„Dr. Boros György főjegyző úrnak, mint az Énekeskönyv kiadására egybeállított bizottság elnökének

Helyt

Méltóságos Elnök Úr!

A mai nap folyamán, júl. 11-én egy időben vettem az EKT. július 8-ról keltezett 1256-1927. sz. iratát, melyben Ütő Lajos és Pálffi Márton afiai felszólítatnak, hogy nézzék át együtt az énekeskönyvet, hogy további nézeteltérések ne merülhessenek fel, s a főjegyző úr 167-1927. sz. értesítésében a Főtisztelendő Püspök úr 1297-1927. sz. iratát melyben erőteljesebb intézkedések kilátásba helyezésével felszólítatom, hogy azonnal szolgáltatssam vissza a nyomdába a bizottság előtt használt énekeskönyvet, melyben a javítások keresztül vitettek! Nehogy újra félreértés legyen a dologból szükségesnek tartom előre bocsátani, hogy nem a Főtisztelendő úrral akarok vitatkozni, akinek személye iránt föltétlen és rajongó tisztelettel viseltetem s atyai dorgatóriumát is gyermeki alázattal és megértéssel fogadom, még ha úgy érezném is, hogy nem szolgáltatam rá okot. De a dolog megvilágítása érdekében legyen szabad elmondanom, hogy nem »indulatosságban ragadtattam magamat helytelen eljárásra« s nem »a bizottság előtt használt énekeskönyvet« vittem le a nyomdából. Aki így informálta a Főtisztelendő urat, az megengedem, hogy jóhiszeműleg, de tévedett. Én tudom, hogy a Titkár urat a legnagyobb, legtiszteletreméltóbb és főleg legéberebb ügyszeretet vezeti, de ha több ideje és türelme is lehetett volna, akár az Ütő Lajos afia információjából is meggyőződhetett volna, hogy a bizottság előtt annak idején nem is egy, hanem három könyv is volt, aki szükségesnek tartotta, mindenki jegyzetelhetett belé, de én az előterjesztésemet a jegyzeteimből tettem s a jegyzeteimbe vezettem a megállapodásokat is. Nyomdába a magam példányát már csak azért sem adhattam, mert abban a sok jegyzésből csak magam, ha eltudok igazodni. Amit én nyomdába adtam, s utólag önkényesen visszavettem, csak az első 2-3 ívre kiterjedő nyomda alá készítést tartalmazta, amire nézve Ütő afia föltétlenül meg kellett, hogy adja a fölvilágosítást, de gondosabb bepillantással magától is rájöhet mindenki. Aki a szerkesztés és nyomda alá készítés technikai részével tisztában van, az tudja, hogy énekeskönyvnel, ahol a kotta nyújthatósága és nehezen kezelhetősége miatt mindent sorról sorra kell kiszámítani és ellenőrizni, már csak a külső csínosság miatt is, az másképp nem is lehet. Felesleges hát ezután bizonyítanom, de a dolog lényegéhez amúgy sem tartozik, hogy mit tartalmazott a könyv

s kié volt. Amíg én vagyok a szerkesztő, addig az én kéziratom, amellyel csak én rendelkezem, különben illuzórikussá válik minden felelősség és szerkesztői mineműség; ki iránt merültek föl a mai nap folyamán kétségeim, s ezért mentem be a nyomdába érdeklődni, hiszen tudtommal a mai napig még nem voltam elcsapva. Kénytelenül s kellenetlenül adták elé s azzal a gyanút keltő aggodalommal, mintha dugdosni tartoznának előlem. Érthető kíváncsisággal lapozgattam hát át a korrektúrát. Nohát, amit láttam, az igazán megdöbbenítő. Az első ív szedése készen. De hogy? Szövege visszaigazítva (ami, lehet helyes), de a b. énekek kidobva s helyük üresen tátong, mint az öregember fogsora. El kell sülyedni, ha azóta kiszedték. De ez még mind semmi! Előző nap Ütő afiával az ő fölkerésére, bár ő kézzel-lábbal tiltakozott, hogy ő nem szerkesztő, átnéztük a 12. ívet. Meggyőződött, hogy semmi olyan nincs se beletéve se elvéve, amit nem szigorúan a bizottság állapított meg. S mit látok? A titkár úr – bizottság ide, bizottság oda – irgalmatlanul kitörölt mindent, amiben változtatást látott, vagy hitt (Az Ütő afia tudtával-e vagy anélkül-e, ezt csak utólag sikerült megtudnom). Így pl. mindjárt a 43. ének megtalálta Dávid Ferenc dallamát, amelyről a magyar zenetudomány, mint a magyar zenei emlékek egyik legbecsesebb kincséről szól, s amit szégyen volt nem ismernünk éppen nekünk – kidobta. De azt se kellő körültekintéssel, mert viszont a szöveg átalakítását meghagyta. Így legalább teljesen hasznavehetetlen lesz a 45-tel egyetemben. Nem volt türelme és ideje megérteni, pedig Ütő afia próbálta megadni a fölvilágosítást, miért kell föltétlenül javítani a 66. sőt a 48. szövegét is, nem volt kíváncsi rá, mért nem akarta az 51. és 57. ismétlődő ütemeit ismételve szedni, erőszakolja, hogy ha valamely dallam tévedésből kétszer is előfordul, nyomassuk most is kétszer, mert bizonyára sok a pénzünk s olcsó a papiros. Azt hívén bizonyára, hogy további ívek is elő vannak készítve a nyomtatásra, azokat is átnézte a titkár úr s szentesítette a nyomdahibákkal együtt, de a bizottságilag ide fölvetett Pálffy Ákos és Vajda-féle dallamok kérlelhetetlen kiirtásával. Bocsánatot kérek, én nem akarok senkit sérteni; de aki ily ad absurdum viszi a következetlenséget, annak úgy látszik (bár ne úgy lenne) az Énekeskönyvnél fontosabb a maga török-szakad igaza. Kanapépör nyugodt megértés és megfontolás helyett.

Az utolsó EKT-i ülésen éppen a titkár úr fölkerésére, aminek őszinteségében nincs okom kételkedni, szívesen kinyilatkoztattam, hogy elcsapatásom után is bárki legyen az új szerkesztő, támogatásomat és segítségemet tőle meg nem vonom, mert sokkal jobban szeretem az Énekeskönyvet, mint az ostoba földi hiúságot, de az ilyenfajta szerkesztésből, mely ma megkérdez s abban a hitben hagy, hogy meghallgatott, de a másik percben (velem a világ előtt titkos egyetértésben) sztereotip tabunak nézi a szegény első kiadást minden ő gyarlóságával egyetemben (a gyereket az apja ösmeri a legjobban) – az ilyenfajta szerkesztésből nem

kérek, akkor semminemű segítséggel nem járulok se tudva, se tudatlanul. Ha gyilkolni, kultúrbotrányt csinálni akar valaki, én nem fogom a kést a kezébe adni. Azért hát igen kérem Elnök urat, ne is próbáljon engem kapacitálni az iránt, hogy ehhez a – meg vagyok győződve, hogy egyházmentő gondolatból fakadó, de erőszakos s szerény véleményem szerint dicstelen munkához a támogatást, sőt mintegy az erkölcsi és fizikai bázist adjam a felelősség rejtett vállalásával, a könyv kiszolgáltatásával. Nekem és a bizottságnak ehhez a szerkesztéshez és kiadáshoz semmi közünk nincs és nem lehet, s nemcsak én, de a bizottság egyetlen tagja sem vállalja tudtommal a szerkesztést, de annak nincs szüksége ránk, aki ilyen teljesen változatlan (talán az én szavaim helytelen értelmezésébe kapaszkodva) sztereotip új lenyomatot akar. Rám és ránk ne hárítsa a munkába való fennakadás vádját senki. Ott a könyv, nem egy, hanem 5000 példány, bármelyik megfelelőbb e célra, mint az én firkálásokkal csak zavart okozó példányom. Azt ne kérje tőlem senki. Az az én becsületem, azt nem adom, ha összedül is a világ! Hanem ami nem az enyém, hanem a bizottság munkálata, a magam följegyzésével is, azt Elnök úr rendelkezése alá bocsátom. Ha az új szerkesztő tán nem is, de valaki valaha még tán hasznát veheti s elgondolkodhatik rajta, milyen ügyefogyott portéka az igazság, milyen kicsinységeken vérzik el, s milyen szomorú, hogy nem csinálhatja, az ember azt, amibe lelkét adta s amihez tán ért is valamikét.

Hanem ha – amiben nem kételkedem – Elnök úrnak is úgy fáj, mint nekem, hogy külső okok miatt ilyen kátyúba került az énekeskönyv kereke, s ott is fog maradni, mint a régi 2-3 emberöltőig, amíg egy újabb császármetszés nem segít újra rajta – mentsük meg legalább veszett fejszének a nyelét. Ne engem tessék kapacitálni, hanem kérem juttassa e levelem mely félig meddig amúgy is hivatalos, Kovács Kálmán titkár atyafiságos kezeibe (A Főtisztelendő urat talán fölösleges lesz izgatni és elszomorítani vele, megérdemel tőlünk ennyi kíméletet). Most már minden eldőlt. Én is, a bizottság is a porondon heverünk keverve. Ott fekszik valahol az Énekeskönyv is. A titkár nemes úgyszeretből fakadó s előttem mindig csodált és értékelt rettenetes energiájának csak játék volt elhallgattatni és félreállítani az útból az egyetlen komoly és számbavehető akadályt az Énekeskönyv dolgában az én hadakozáshoz nem értő naiv versfaragó ügybuzgalmamat. Most már újabb tanácsi tanácsi határozat bástyája s püspöki fölhatalmazás ereje teszi korlátlan diktátorrá. De meggyőződésem szerint anélkül is keményebb fából van faragva, hogysen a maga igazát minden poklon keresztül is meg ne tudná védni, akár az egész egyházzal szemben is. Tehát, amit jól esik, vállalhat és vállalni tud mindent. Tehát az új énekeskönyv akármilyen, ha az ő kezéből fog kikerülni, hallgatni fog a kritika s ha mégis szólni merne – Prügelknabe-nak [bűnbak] ott leszek és jó leszek én. Mindezt előre látom, de ha egyebet nem is vállalhat, ezt az

egyed legalább büszkén vállalja az én lelkiismeretem. Ezt legalább tudom, senki se fogja megirigyelni tőlem.

Mit akarok hát? Megértést a bajba jutott szegény énekeskönyv részére Kovács Kálmán afia részéről, nem a titkártól, hanem az embertől. A titkárt nem én vagyok hivatva ismerni és bírálni; ahhoz tán nem értek, de az embert ismerem a magam ügye-bajából is. Tudom, hogy Kovács Kálmán az ember, abban is unikum, hogy a bajba jutott igazság érdekében nála nincs önzetlenebb és főleg határozatosabb segítség. Tanács és hideg bölcsesség más jóakarótól is telik, de Kovács Kálmán nyakigláb, ha valakin sürgősen segíteni kell. (Tán megbírja ezt a kis őszinte szinceritást ez a hivatalosnak induló, de magát megtagadni nem tudó papiros, hiszen úgy is csak magamnak citálok). Tekintse végre az Énekeskönyvet is ilyen személynek s járja ki neki is a menekülést, ahogy csak ő tudja. Csak rajta áll.

Kolozsvár, 1927. július 11.

Kiváló tisztelettel,

Pálffi Márton az Énekeskönyv volt szerkesztője”

6. sz.

Ferencz József püspök körlevele 1317/1927.

„Körirat

Valamennyi esperes, lelkész, énekvezér, énekvezér-tanító és tanító afiaihoz az Énekes Könyv II. Kiadása tárgyában.

Értesítem kedves Afiait, hogy az új Énekes Könyvünk II-ik kiadása november hó elején készen lesz. Ugyanazon csinos kötésben jut híveink kezébe, mint az első kiadás, papirosa jobb azonban és a betűi is nagyobbak. E tekintetben tehát haladást, kedvező eredményt értünk el. Sok gondot okozott és sok tárgyalásra adott E. K. Tanácsnak okot az a kérdés, vajon a dallamokon történjék-e változás és új dallamok és új szövegek illesztessenek-e be a második kiadásba, végül is az a nézet alakult ki, hogy a csak alig egy éve elfogyott első kiadás után zavart okozna az első kiadást beszerzett híveink között egy lényegében új kiadás.

Ezen énekeskönyvünk második kiadásában csakis a legszükségesebb változtatásra szorítkoztunk, olyanokra, amelyeknél a szövegben szótagok hiányoztak vagy zökkenők fordultak elő s végül, ahol a szöveget teljesen kifogásolta a kritika. Két énekszöveget teljesen ki is hagytunk, de zavart ez sem okozhat, mert a szám megmaradt. A könnyebb kezelhetőség céljából a lapszámozás alatt került. EKTanácsunk imákat is tett az új kiadásban. Minden lelkész és énekvezér afia megkapja az új énekeskönyvek szétküldésekor a második kiadásban eszközölt javítások szövegét, külön lenyomatban és felkérem Afiait, hogy a hívek kezében levő énekeskönyvekben a javításokat vigyék keresztül. És most egy nagy ké-

réssel fordulok különösen énekvezér afiaihoz, de egyúttal lelkész és összes zeneértő híveimhez és kérem énekvezér és lelkész afiait, hogy kérésemet tolmácsolják is híveimnek: minthogy már most munkálatba akarja vétetni EK Tanácsunk ez énekeskönyv harmadik, lényegében is az előzőktől különböző kiadást, kérem, figyelmesen tanulmányozzák át az egész énekeskönyvet, annak minden darabját és szíves észrevételeiket, mind a dallamra nézve jegyezzék fel. Különösen gondosan figyeljék meg, hogy az énekek közül melyek azok, amelyeket a hívek szeretettel, szívből énekelnek és melyek azok, amelyek nem tetszenek és amelyeket nem szívesen énekelnek. Fordítsanak figyelmet arra, hogy a régi énekeskönyvnek az új énekeskönyvből kimaradt dallamok közül melyek azok, amelyeket a hívek nagyon szerettek és kedvvel énekeltek és sajnálják, hogy kimaradtak. Felkérem énekvezér és más Afiat, kiknek eredeti énekszerzeményeik, vagy régi ismeretlen dallamok vannak birtokukban, küldjék be EK Tanácshoz, mert módját akarjuk találni annak, hogy időnként kis füzetben kiadjuk azokat, hogy a nagy nyilvánosság bírálata mondjon ítéletet, vajon egy új kiadású énekeskönyvbe bekerülhetne-e. Az összes az énekeskönyvre vonatkozó fent kért észrevételeiket ne terheltessenek beküldeni EK tanácshoz, hogy itt egy felkérendő bizottság, melynek több vidéki énekvezér és lelkész afia is tagja lesz, foglalkozhassék érdemileg a megjegyzésekkel, hogy azután a harmadik kiadás, amire néhány év elteltével Isten segedelmével rá kerül a sor, minden jogos igényt kielégíthessen. Ezekre tekintettel azok, kik már a második kiadásban gyökeres változtatást szerettek volna, nyugodjanak abban meg, hogy alaposan előkészíthetjük a harmadik kiadást. Az énekeskönyv ára 50, legfeljebb 60 leu lesz. Lelkész afiai a Főtanácskor már egyházközségeik részére haza is vihetik.

Kolozsvárt, 1927. okt. 24.

Ferencz József unitárius püspök

7. sz.

„Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács!

Az Énekeskönyv új kiadását előkészítő bizottság a következőkben teszi meg jelentését:

A főpásztori körlevélre 20 hozzászólás érkezett be a bizottsághoz:

1. Marosvásárhely (Buzogány Elek). Javítást óhajt. Sok dallamot kiselejt. Több ünnepi éneket óhajt, de csak »kiválóan képzett zeneszerzőktől«.
2. Datk (Szén Mihály). Apró változtatásokat óhajt, kihagyásokkal és kiegészítésekkel – főleg a szövegre való tekintettel.
3. Karácsonfalva (Bálint Ödön). Apró szövegváltoztatásokat, kiegészítéseket ajánl.

4. Alsórákos (Asztalos, Kovács, Nagy Á[rpád] énekvezérek. Egészen új énekeskönyvet óhajtanának. Bekérendők énekvezér afiai énekeszerzeményei, az »idegen« és »régi magyar« dallamokkal. A szerkesztőbizottság »kiválógatná« a megfelelő énekeket s litografálva leküldené az egyházköröknek s azután rendezne új kiadást, míg a mai énekeskönyv lassanként kiszorul.
5. Bethlenszentmiklós (Kozma Miklós). Mérgeske kirohanás, főleg a szerkesztő ellen. Nem jó a cím (Unitárius Énekeskönyv), Vallásos Énekeskönyv volna a helyes. Nem jó a püspöki »Ajánlat«, mert értekezés. Személyes sérelmet lát az Előszóban a kántorok ellen. Nem jó a beosztás. Főlöszleges a betűrendes Tartalomjegyzék, soroljuk fel úgy, ahogy következnek, az elég. Legyen benne inkább egy kis rövid Ének- és zeneelmélet, az egyházköröktől bekért javaslatok felülbírálása alapján. A dallamok jöjjenek két szólammal. Azután rendre veszi az énekeket, lelkiismeretes gondossággal. Sok naivsága, kritikátlansága és személyeskedése mellett és dacára is, van sok komoly figyelmet érdemlő megjegyzése. Látszik, hogy ismeri és keblü ügyének tekinti az Énekeskönyvet. Saját dallamot is ajánl egy csomót, köztük egy az ifj. pályázaton jutalmat nyert.
6. Homoródszentpál (Pálffy Ákos). Mindenkit felülmúló, páratlan ambícióval fekszik bele a teljes átdolgozásba. Erre nézve már a 2. kiadás előtt voltak (megőrzött) figyelemreméltó észrevételei. Újabban is küld valami félszáz saját szerzeményű dallamot. Ezekből a megfelelőket egy Függelékben óhajtaná közreadatni. Hozzászólása részletes, minden énekere kiterjedő, komoly és lelkiismeretes munka.
7. Fiatfalva (Pálffy Géza, Geréb Zsigmond). A szövegre tesznek főleg részletes és figyelemreméltó megjegyzéseket, sok kihagyást, átalakítást, pótlást óhajtvá. Ez utóbbi főleg a temetési énekeknél.
8. Városfalva (Báró József). Pótlásul öt új ének föl vételét ajánlja.
9. Harangláb. Megjegyzés nélkül.
10. Alsórákos (Ütő Béla). Szövegátdolgozást ajánl. Erre fölkérendők volnának Vári Domokos, Fekete Lajos, Dobay István és a Kévekötés költői.
11. Lókod (Benedek János). Megjegyzés nélkül.
12. Kálnok (Kovács Imre, Hosszú Ferenc). Csak a sajtóhibák javíttassanak ki. Minden más változtatás zavaró lenne.
13. Szentábrahám (ifj. Máthé Lajos). A Függelékbe javasol bevenni a régi énekeskönyvből mintegy 32 éneket, új szöveget és dallamot öt darabot.
14. Szentábrahám (Tóth Vilmos). Komoly hozzáértésről tanúskodó, igen figyelemreméltó megjegyzések, kiegészítéseket, javításokat, kihagyásokat ajánl.

15. Torockószentgyörgy (Marosi Mátyás). A Toldalékban 32 kihagyott zsoltdallamnak és szövegnek, mint egyházi énekeink gyöngyeinek újra fölvételét ajánlja.
16. Szabéd (Keresztesi Dénes). Megjegyzés nélkül.
17. Csekefalva (Sófalvi Domokos). 9 ének kihagyását s 19. ének fölvételét ajánlja.
18. Csegez (Kelemen Sándor). Bármilyen arányú változtatásnak ellene van.
19. Székelykeresztúr (Ürmössy Gyula és Lőrinczy Gergely lelkészjelöltek). Lóhátra ülve mondják el, mi az ének, mi a dal, mi a vers és hogy mi a Szentlélek. Ez utóbbi nem »tüzes nyelv« és nem száll le az apostolokra, az nem fér össze a józan értelemmel. A »józan értelem« előtt egyébként a »napba néző mersz« [216. sz. ének] s a »léleknek emésztő bús tüzek üszke« [217. énekre való utalás] is »érthetetlen szóhalmaz«. S hogy mi van a »nagy fordulón túl« [165. sz. ének], okos embert ilyen kérdés nem emészt. [Az 1927. évi énekeskönyvben voltak benne.]
20. Oklánd (Vajda Antal). Csak a dallamon óhajt változtatást, a szöveg maradjon. Alaposan ismeri és szereti az énekeskönyvet, a 2. kiadás alkalmával is voltak figyelemreméltó megjegyzései, sőt egy pár (bírálaton bevált) szép eredeti dallama is.

A beérkezett megjegyzéseket, hozzászólásokat és óhajtásokat a bizottság hosszas és lelkiismeretes megfontolás és mérlegelés tárgyává tette. Az ajánlt dallamokat fölülbíraltatta rajtunk kívül álló, tehát föltehetőleg elfogulatlan szakemberekkel (Delly-Szabó G., Kárpáti A., Zsizsmann Rezső). A szövegeket illetőleg a szerkesztőnek elvileg nem lehet más álláspontja, mint a beérkezett hozzászólások túlnyomó részének, hogy t. i. nem kellene visszariadni a gyökeresebb revíziótól se, de a bizottság egyhangú állásfoglalására be kellett látnia, hogy nagyobb szabású szöveg revízió ez idő szerint lehetetlen s csak zavart szülne. Meg kell elégedni a legszükségesebbekkel. Változtatások helyett inkább kihagyásokban állapotunk meg, itt is csínján. Kidobjuk a 3. 113. 197. Kidobjuk a 65. 110. 152. 204. 208. dallamokat. Új dallamokat kapnak a 26. 107. 114. 123. 153. 246. 256. énekek, szöveget a 148. Dallamcsere a 43. és 45. ének közt. Más dallamra a 197. szövege. Megtoldunk egy néhány versszakkal két temetési éneket, egyet egészen újat hozunk, a végére az énekeskönyvnek, folyó szám alatt.

Külön függelékben hozzuk azután Iszlai négy énekét (Hozzád jövünk, Gyermekednek szája, Istenem én benned bízom, Az Úrnak házába) dallamával és szövegével; a Remélj bizvást én lelkem és Halhatatlan teremő szövegét; Bartalis, Nagy Árpád és Vajda Antal egy-egy dallamát, megfelelő új szöveggel; Négy Szenci zsoltdárt megfelelően átírva (Tarts meg engemet, Az Úr bír az egész földdel, Kiáltásom halld meg Isten, Örvendj egész föld); egy anyák napjára írott szöveget s végre pár kezdőének szöveget.

A Függelékből külön ívet is nyomtatnánk a régi Énekeskönyvek tulajdonosai számára, beragasztásra.

Alak, betű, kiállítás, semmiben nem ütne el a második kiadástól.

Ami a kiadás anyagi részét illeti, az iratterjesztő bevonásával is szíves közvetítésével ajánlatokat kértünk a Minervától és a Graphic-Recordtól.

Alapul véve 5000 darabot a régi nagyságban, papiroson, terjedelemben. A Minerva I. ajánlata 78 000 lej + kötés ára 10 lej = 128 000 lej, a II. ajánlat 64 000 + 10 = 114 000 lej.

A Graphic-Record ajánlata 83 000 lej (nyomás és kötés együtt).

A Minerva ajánlata szerint 1 db. kerülne 23 lejbe

A Graphic-Record ajánlata szerint 1. db. kerülne 17 lejbe.

Ebbe még nincs beleszámítva a Függelék különbözeti ára.

Az ajánlatok elbírálására az Iratterjesztő vezetőségének amúgy is külön előterjesztése lévén, a mi javaslatunk egyelőre csak az lehet, hogy a kedvezőbb és megbízhatóbb fogadtassék el.

Kolozsvár, 1933. nov. 14.

Kiváló tisztelettel,

Pálffi Márton a bizottság előadója

Varga Béla a bizottság helyettes elnöke”

8. sz.

A körlevél szövege:

„A jelenleg használatban levő templomi énekeskönyv használhatósága ellen, több tekintetben, több oldalról panasz és kifogás merült fel. Miután az utolsó kiadás is elfogyott, E. K. Tanács – mielőtt új kiadást rendezne sajtó alá, időszerűnek látja kérdést intézni az erre illetékes lelkész és énekevezér afiaihoz is ebben a tárgyban. Bár az EK Tanács e tárgyban bekérte a Lelkészkör és az Unitárius tanítóegylet véleményét, de miután válasz csak a Lelkészkörtől jött s csak egyes – kevésszámú – énekevezér tanító afia válaszolt, ezért, hogy minél szélesebb körből kapjunk tájékozódást, felhívom lelkészek, énekevezér-tanító és zenetanár afiainkat, hogy tapasztalataik alapján adjanak választ az alábbi kérdésekre:

1. Szükségesnek tartják-e a használatban levő templomi énekeskönyv átdolgozását? Vagy pedig adassék ki a jeleni tartalmával és formájában?
2. Mely énekeket használják inkább az egyházközségében? Melyeket véleményeznék kihagyandóknak, mint nem használtakat vagy nem megfelelőket? (az ének számai sorolandók fel). Melyeknek van szövege vagy dallama ellen kifogása?
3. Szükségesnek tartja-e, hogy ilyen bő tartalmú (1-330) énekeskönyvünk legyen?

4. Nem tartják-e szükségesnek a régebbi használatú énekeskönyvből egy-egy kihagyott értékes éneket visszavenni? Ha igen, melyeket?
5. Az énekeskönyv jeleni külső alakját megfelelőnek tartják-e vagy pedig kisebb alakú (15-11 cm) zsebhen hordozható megfelelőbb lenne?

Kérem ezekre a kérdésekre részletes választ adni, 1940. május 31-ig. Az ez idő után beérkezett válaszokat nem vehetjük figyelembe.

Cluj-Kolozsvár, 1940. április 25.

Dr. Varga Béla püspök”

9. sz.

Ifj. Márkos Albert zenetanár

Jelentés és indítvány

Eka-d doboz 1930–1966, 890/1941.

„Áttanulmányozva az EKT. 247/1940 számú körlevelére beérkezett válaszokat, a következő eredményre jutottam.

Énekeskönyvünk átdolgozása föltétlenül szükséges. Szükségességét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a beérkezett válaszok a meglévő 320 ének közül mindössze 31 éneket hagytak megjegyzés nélkül. Ebből következik azután az is, hogy az átdolgozásnak olyan nagyméretűnek kell lenni, hogy ezáltal meglévő énekeskönyveink használhatatlanokká váljanak. Egy ilyen nagyszabású átdolgozást azonban nem lehet máról-holnapra megvalósítani. Nézetem szerint legkevesebb két esztendei alapos munkára van szükség ahhoz, hogy új énekeskönyvünket olyan tartalommal bocsássuk ki, amely kielégíti mind az egyszerű népi, mind a legfinomabb művészi igényeket egyaránt.

A Méltóságos EKT van hivatva megállapítani, hogy szükséges-e egy új énekeskönyv azonnal való kiadása, vagy el lehet halasztani még pár évig. Ha egy azonnali kiadás elengedhetetlenül szükséges, akkor azt javaslom, hogy egy néhány sajtóhibát és néhány jelentéktelen változtatást nem tekintve, maradjon a régi, hogy az eddigieket is használni lehessen. Ezek a felületes változtatások és az új kiadás megjelenése azonban ne jelentse azt, hogy ezzel az énekeskönyv kérdése megint lekerül napirendről addig, míg el nem fogy ez a kiadás is és akkor a mostanihoz hasonlóképpen fogjuk megoldani: »t. i. jó volna az a bizonyos gyökeres megújítás, de ideiglenesen elég lesz pár szépségtapaszt s majd a következő kiadásnál« és így ad infinitum. Ha meg is csináljuk most ezt az ideiglenes kiadást, de hozzá kell fognunk ahhoz a gyökeres megújításhoz, mert előbb utóbb úgy is sor kerül rá, s ilyenformán elegendő idő fog majd az illető reformátorok rendelkezésére állani ahhoz, hogy alapos munkát végezhesse. Ez a munka nézetem szerint három fő pontban foglalható össze úm. 1. szöveg, 2. dallam, 3. korál.

1. Úgy a szövegnél, valamint a dallamnál tekintettel kell lennünk arra, hogy egy több százados verselési és éneklési mód alakult ki. Ilyenformán énekeink inkább tekinthetők egyházi művészetnek, ha szabad ilyen kifejezést használnom, mint egyéninek. Közelebb állnak a népdalhoz és a népköltészethez, mint a műdalhoz és műköltészethez. Amint a népköltészetnek megvannak a maga különleges szabályai, épp úgy egyházi énekeink is alá vannak vetve bizonyos szabályoknak, melyeknek az átdolgozásánál elsőrendű szerep jut. A szöveg megújítása tehát meglehetősen kényes kérdés. Feltételezi a fentebbi szabályszerűségek alapos ismeretét. Ismeretük már csak azért is nehéz, mert nincsenek könyvekbe lefektetve, amint a szerencsésebb felekezeteknél található. Tehát a szövegreformátornak előzetesen át kell tanulmányoznia összes meglévő szövegeinket, sőt a többi felekezetekéit is, mert csak így ismerheti meg pontosan azokat a szabályszerűségeket és azt az atmoszférát, amelyben az igazi egyházi énekeink mozognak és csak így lesz képes ezt az atmoszférát, mely maga a tulajdonképpeni érték, megőrizni. Mindebből kitűnik, milyen kényes kérdés ez az átírás és milyen nehéz ehhez a megfelelő személyt megtalálni. Véleményem szerint szükséges, hogy ezt a munkát a fent elmondottak és a körlevélre beérkezett észrevételek figyelembevételével egy ember végezze. Hogy aztán a felelősség megoszoljon, össze kell hívni egy pár szakmabeli embert, akik előtt az illető rendre felolvasná az összes átdolgozott és átdolgozatlan szövegét, hozzáfűzné megjegyzéseit, megokolásait, azután közösen megtárgyalnák rendre az egész anyagot. Csak így lehet egy minden szempontból megfelelő, tökéletes és művészi anyagot megteremteni.

2. Mindaz, amit általában a szövegről már fentebb elmondtam, áll a dallamra is. Éppen ezért itt is az volna a legcélszerűbb, ha egy alkalmas egyén egymaga hangolná hozzá a már meglévő szöveghez a dallamokat. A befejezett munkát azután egy erre a célra alakított bizottság elé kell terjeszteni, ahol azután minden egyes ének megvitattatván, felölti végérvényes formáját. Ezzel a tulajdonképpeni énekeskönyv kész is van.

3. Ezután jöhet a korál kérdés. Talán az összes problémák között ez a legkényesebb, a legnehezebb s mégis a legfontosabb. Alapos előtanulmányokat és elsőrendűen kifinomult zenei ízlést kíván, hogy az összhangosítással kihangsúlyozódjék az, aminek ki kell hangsúlyozódnia, hogy ne lépjen ki a dallam által már megszabott légkörből stb. Hogy ezen a téren is a lehető legmegfelelőbbet, legművészebbet alkothassuk, nagy vonalakban a következő eljárást ajánlom: minden egyes zenészünk, aki magát erre a munkára hivatottnak érzi, harmonizálja meg az összes éneket kivétel nélkül. Egyáltalán nem tartom helyesnek azt az elgondolást, hogy zenészeink a meglévő anyagot megharmonizálás végett osszák fel egymás közt, mert így éppen csak meg lesznek harmonizálva az énekek, de nem lesz választék. Kénytelenek lennénk jobb híján a kevésbé sikerülteket is elfogadni,

ezek pedig egyáltalán nem szolgálnának korálunk művészi színvonalának emelésére. Tekintettel azonban arra, hogy az a kérdés még meglehetősen távoli, csak azután kerülhet sor rá, miután énekeskönyvünk a fent említett eljárásokon keresztülmenvén, megújodott, ami nézetem szerint két-három évet vesz igénybe, részletezését ezúttal elhagyom másorra.

Ez a három pont képezi gerincét azoknak a teendőknek, amelyeket okvetlenül véghez kell vinnünk, ha azt akarjuk, hogy egyházi zenénk végre valahára az őt megillető színvonalon mozogjon.”

10. sz.

Erdő János jelentése

„Hivatkozással az EKT ad 255-1957. sz. alatti határozatára és Főtisztelendő Püspök Úr szóbeli felkérésére az Unitárius Énekeskönyv 8-ik kiadásának sajtó alá rendezése tárgyában, tisztelettel jelentem az alábbiakat:

1. Az egyházi főhatóságtól kapott utasítások értelmében a kiadási engedély megszerzéséhez szükséges énekeskönyv kézirati példányokat, a kívánt formában, előkészítettem.

2. A sajtóügyi ellenőrző hivatal által kívánt szövegmódosításokat, az egyházi főhatóság utasítása alapján, a kézirati példányokon átvezettem.

3. Elvégeztem az új kiadás kefélynyomatának, korrektúrájának és revíziójának javítását. Mindhárom esetben a szöveg összeolvasásánál Péterffy Gyula teol. tanár afia segédkezett.

4. Az új kiadással kapcsolatos nyomdai ügyek intézésében, a lehetőség szerint, részt vettem.

Az énekeskönyv 7-ik kiadásának szövegén, a 8-ik kiadásban, az alábbi szövegmódosítások történetek:

I. A sajtóügyi ellenőrző hivatal felhívására:

- a. a 74. sz. ének *Jó Úr Isten tekints hozzánk* kimaradt, helyébe a régi énekeskönyvből *Téged Isten dicsérünk* kezdetű ének, dallama 195. *Dicsérünk téged Isten* tételt.
- b. a 129. sz. ének 3. versszakának első sora *Csak a hitetlen hal meg, az élet az örök* kimaradt, helyébe: *Nem hal meg, ki benne hisz, az élet, az örök új szöveg* került.
- c. a 195. sz. ének 4. versszaka kimaradt.
- d. a 211. sz. *Áldjad én lelkem az Urat* kezdetű ének 2. 3. és 4. versszaka kimaradt.
- e. a 226. sz. ének 3. versszakának utolsó sora: *S ostora a hitlennen* [a. m. hitlennen] *végtől végig érjen* kimarad, s helyébe *Szeretetének szavával mindenki építsen új szöveg* került.

II. Egyházi főhatóság engedélye alapján:

- a. 34. sz. ének 2. versszakának utolsó sora: *Igéd örök hatalmát helyett Lelked örök hatalmát.*
- b. a 116. sz. ének „Kath. egy. ének” megjegyzés kimaradt.
- c. a 134. sz. *Krisztus feltámadá* kezdetű ének 2–7 versszakaszaiban *Krisztus* helyett mindenütt *Jézus*.
- d. a 141. sz. *A pünköstnek jeles napján* kezdetű ének 2. versszakának 3-ik sora: *Krisztus Jézus öröksége* helyett *Úr Jézusnak öröksége*.
- e. a 152. sz. *Álmodokból ébredjétek* kezdetű ének 2. versszakának 3. sora: *Itt az ige, itt az írás, út, igazság, napkelet* helyett *Itt a törvény, itt az írás* stb.
- f. a 161. sz. *Dicsőítünk és tisztelünk* kezdetű ének 2. versszakának 1. sora: *Mi Urunknak, Krisztusunknak születése ünnepét* helyett *Mi Urunknak Jézusunknak* stb. Az 5. versszakban a 3. sor *A halálon győzelmet vett Krisztusi szent szeretetnek* helyett *A halálon győzelmet vett jézusi szent szeretetnek*.
- g. a 166. sz. *Jer az Úrnak asztalához* kezdetű ének első versszakaszának első sorában *Krisztus* helyett *Jézus*; a 166. sz. ének 1–9. versszakaszainak 4-ik sorában *Úr Krisztusnak* helyett *Úr Jézusnak*.
- h. a 168. sz. *Krisztus Urunk kérdezi* kezdetű ének első versszakaszának első sorában *Krisztus* helyett *Jézus*; a 2-ik versszakaszban 3-ik sor: *Az új igéd velejét* helyett *Az új törvény velejét*; 3-ik versszakasz első sorában *Az új ige kérdezi* helyett *Az új törvény kérdezi*; 3-ik versszakasz 5-ik sorában *A pokollal* helyett *szenvedéssel*.
- i. a 169. sz. *Szíved szól, hát higgy neki* kezdetű ének 3-ik versszakaszának 3-ik sorában *krisztusi* helyett *jézusi*.
- j. a 170. sz. *Szent vagy Isten, szent vagy* kezdetű ének 2-ik versszakaszának első sorában *Krisztus* helyett *Jézus*.
- k. a 173. sz. *Zengő nyelvem, szavam, mondj hangos éneket* kezdetű ének 2-ik versszakaszának 2-ik sorában *Krisztusodért* helyett *Jó Atyánkért*.
- l. az énekeskönyv 180. lapján *Pap beiktatásra* alfejezet cím *lelkész beiktatásra* módosított.

Jelentésem tudomásul vételét kérve, maradok a Főtisztelendő E. K. Tanácsnak

Kolozsvár, 1958. május 28-án Atyafiságos tisztelettel: [aláírás]”

TÓKÉS LÓRÁNT¹**Az oklándi Elekes festő-asztalosok**<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.03>

Az oklándi unitárius templom mindkét része – a hajó és az egykori szentély is – kazettás mennyezetű. Mindkettő a 18. század második felében készült, mintegy tizenöt évnyi eltéréssel. A szakirodalom Elekes Andrásnak és azonos nevű fiának tulajdonítja mindkét munkát.² Mivel a 18. században Oklándon több Elekes András nevű személy élt, kérdés, hogy valóban ez a két személy festette-e a kazettákat, vagy több személy közreműködésével kell számolnunk. Az alábbiakban erre a kérdésre keresem a választ kazettafeliratok és unitárius egyházközségek levéltári anyagainak a bevonásával.

Oklándon a 18. században több Elekes család élt, s emiatt az anyakönyvekben – valószínűleg a faluban gyakorolt névhasználati szokásoknak megfelelően –, különféle család- és személyazonosító előneveket használtak. Ezek szerint találkozunk *öreg, ifjabb, kisebb, nagyobb, felső, középső, asztalos, jobbágy, K., Sz.* Elekesekkel; a két utóbbi esetben a *K.* egyaránt lehet a *kisebb* és a *középső*, az *Sz.* feltehetőleg a *szabad* szó rövidítése. Ezek a megkülönböztető előnevek akkor sem segítenek a tájékozódásban, ha ugyanabban a korban több személynek is ugyanaz, vagy jelentésükben érintkező volt az elő-, a család- és a keresztnéve, és a szóban forgó évtizedekben Oklándon volt ilyen eset.³ Ezzel a ténnyel számolva viszonylag nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy kik lehettek az itteni kazettás mennyezetek készítői.

1 Tókes Lóránt unitárius lelkész, Oklánd. Elérhetősége: tokes.lorant@unitarius.org

2 LÁNGI József, MIHÁLY Ferenc, *Erdélyi falképek és festett faberendezések I.* (Budapest: Állami műemlék-helyreállítási és restaurálási központ, 2004), 86.

3 *H. Oklándi Unit. Ecclának Libellussa: 1, 2.*

A templomhajó mennyezete

A templom nyugati mennyezetrésze régebbi, mint a keleti. Az egyik kazettán ez olvasható: HOMOROD OKLÁNDI ASZTALOS ELEKES ANDRÁS KÉSZITETTE ISTENES JÓ INDULATTYABOL ANNO 1771 EXPIRANTE FEBRUAR. Róla azt is tudjuk, hogy legkorábbi ismert munkája az 1759-es székelyderzsi szószékkorona, valamint ugyanabból az évtizedből a homoródszentpéteri unitárius templom mennyezete. Eddigi ismereteink szerint utolsó munkája az 1778-ban készített székelyszentmihályi szószék koronája, és talán őt takarja az 1781-ben készített székelyderzsi templomajtó *Andrae Elekes* felirata.⁴ Anyakönyveink alapján állíthatjuk, hogy 1759 előtt Oklándon csak egy olyan Elekes András élt, aki elég idős volt ahhoz, hogy ezeket a munkákat elkészítse. Feltételezésem szerint ő az az Elekes András volt, akit egyházközségünk halottas anyakönyve szerint 1783. június 8-án temettek el. A szertartást végző lelkész, Nagyajtai Péterffi Miklós a következőket jegyezte be róla az említett napon: „Öreg Elekes András gyermekségemtől⁵ fogva nékem Oklándon igen jó Gazdám s Papságomban egy jó akaró hallgatóm” (1. oldal). Mivel a temetési anyakönyvvezetés első időszakában (a 18. század végén) a keresztelési anyakönyv még nem segíthetett az idősebb halottak életkorának megállapításában, és ezt az esetleges családi feljegyzések sem tették lehetővé, a lelkészek a korosabb halottak neve mellé egyik esetben az *öreg*, másik esetben a *vén* jelzőt írták be. Mivel az említett Elekes Andrást a lelkész *öregnek* minősítette, feltételezhetjük, hogy hatvan év körüli lehetett, azaz 1725 körül születhetett. A pontos születési ideje nem ismert, de erre vonatkozóan egy másik adat segíthet. 1809. január 31-én temették el Elekes Andrásnét 78 éves korában. Ennek az adatnak alapján megállapítható, hogy – noha sem a vezeték-, sem pedig a keresztnévét nem tudjuk –, 1731-ben született. Számolva a kor házassági szokásaival és idejével, csak ő lehetett az azonos családnevűek közül „öreg Elekes András” felesége. Ugyanezt a feltételezést erősíti az is, hogy 1749-ben megszületik egy újabb Elekes András, aki az ő fiuk lehetett, és aki 1798-ban, 49 évesen az erdőn lelte halálát. A szertartást végző lelkész, Várfalvi Fodor László a következő bejegyzést és verset írta az emlékére a halottas anyakönyvbe:

„üdüsb Elekes András, egy igen jó Lelkü Férfiú az Erdőre menvén, egy fának (a' mellyet maga vágott) véletlen lerohanása által hertelen élete el végződék a' kit is:

4 BALASSA M. Iván, *Festett famennyezetek és berendezések az unitárius templomokban* (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2018), 166.

5 Eddigi kutatásaim alapján még nem világos, hogy milyen gyermekkori kapcsolatai, emlékei voltak Nagyajtai Péterffi Miklósnak Oklándon.

[1798.] Die 21ma Xbris [december 21-én] eltemeténk szomorúan 49 Esztendő's korában.

Oh ember! nem tudod jövendő Sorsodot,
Futsz, fáradsz ma, 's holnap érheted holtodat,
Hogyha ma tetszik is Napodnak hajnala,
Holnap el szakadhat életed fonala.”

Feltételezésem szerint ő az az *Andreas Elekes junior*, aki 22 évesen fiatal korára utaló szöveget festett a templomhajó ifjakkak épített karzata felett levő kazettára: „EMLÉKEZZÉL MEG A TE / TEREMETŐDRŐL A TE IFI / USÁGODNAK NAPJAI-BAN / MINEK ELŐTTE ELJÖJÖN / A GYÖTRELEMNEK IDEJE. / PRAEDIK. XXII. VS. I. / UT FLOS ET VENTUS / SIC TRANSIT NOSTRA JUVENTUS. ANDREAS/ELEKES Junior Anno 1771.”⁶

Idekívánkozik az a kazettfelirata is, amelyen a következőt olvashatjuk: SYSTEMA COPERNICANUM / DELINEABAT ANDREAS KUTI / RECTOR SCHOLAE H: OKLAND. A szöveg alapján a kazettát nem Elekes András, hanem a helybeli iskola rektora, Kuti András tervezi, rajzolja meg. Kuti András 1738-ban született Kis-sároson (ma Magyarsáros) id. Kuti András (1703–1786) fiaként. Oklándi, csekefalvi, szentábráhámi életútja és szolgálati helyei után végül Firtosmartonoson telepedik le, ahol [1815.] 27a Xbris. [december 27-én] ... T. Mester Kuti András Uramoto Hivatalának 40dik Életének 77dik Esztendejében”⁷ eltemetik.

A templom (hajdani) szentélymennyezete

Másik kérdésünk az, hogy a templomunk keleti felében, 1786-ban elkészített kazettás mennyezet esetében kikre utal a „nagyobb és kisebb Elekes András”-felirat? Itt a következő, a készítőkre utaló felirat olvasható az egyik kazettán: „KESZitetett Szolga György Curatorságába nagyob és kisebb Elekes András által. 1786 Pünköst Havában”.

Öreg Elekes András nem vehetett részt ebben a munkában, mert 1783-ban elhunyt. A halottas anyakönyv szerint 1815. április 27-én Iklandi Albert Sigmond helyi lelkész eltemeti „*Nagyobb Elekes András asztalos-mestert*”, 58 éves korában. Ezek alapján ez a mester 1757-ben látta meg a napvilágot, és 29 éves volt, amikor 1786-ban elkészült a szentély mennyezete. Nagy valószínűséggel ő az egyik meny-

6 Az idézetben előforduló latin nyelvű szólásmondás fordítása: Ahogy a virág és a szél, úgy múlik el ifjúságunk.

7 Kézirat. *Firtosmartonosi Unitárius Egyházközség Halottas anyakönyv (1809–1860)*, 57.

nyező asztalos. Az anyakönyvek bejegyzései alapján tiszteletben álló személy volt, a falu előkelő rétegéhez tartozott.

Sokkal nehezebb dolgunk van a másik, a „*kisebb Elekes András*” asztalos azonosításakor. Ebben az időben két hasonló korú Elekes András is élt a faluban, akik számításba jöhetnek. Az egyik a már említett, 1749-es születésű *Elekes András junior*, aki egy erdei balesetben halt meg, a másik neve *K. Elekes András*, akiről annyi derül ki, hogy 1781-ben, majd 1783-ban is megkereszteltette leányait, azaz élete javában volt. Kettejük közül az első az, aki 15 évvel korábban részt vett a hajó feletti mennyezet elkészítésében. De vajon kire utal a *K[isebb] Elekes András* név? Ha elfogadjuk, hogy a *junior* és a *kisebb* előnév – rokon jelentésük alapján – ugyanarra a személyre vonatkozik, akkor meglehet, hogy az ő személye köti össze a két mennyezet mestereit. Ha pedig egy más személyről van szó, akkor egy negyedik mennyezővel is számolni lehet.

Válaszadási kísérletünket az is nehezíti, hogy a feliratos kazetták írásmódja különbözik, a két mennyezet alig hasonlít egymásra. Amint már említettem, az oklándi templom kazettás mennyezetének szerzőivel foglalkozó irodalom azt feltételezi, hogy mind a nyugati, mind a keleti mennyezet rész ugyanannak az Elekes Andrásnak és azonos nevű fiának a munkája, amit főként az 1786-os mennyezet kazettáján olvasható „nagyob és kisebb Elekes András” felirattal magyaráznak. Ezzel szemben fenti okfejtésem alapján, az én álláspontom szerint a két mennyezeten 1771 és 1786 között összesen három (esetleg négy) Elekes András dolgozott, valamint Kuti András rektor.

JAKABHÁZI BÉLA BOTOND¹**Bibliai turbulenciák I. Cippóra – az élet védelmezője
(bibliamagyarázat)**<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.04>**Bevezetés**

Vannak bibliai történetek, melyeknek nem az a céljuk, hogy megnyugtassanak vagy megerősítsenek valamit, amit amúgy is gondolunk, hanem hogy kizökkentessenek abból. Ezek a szövegek nem azért nehezek, mert értelmezhetetlenek, hanem mert fájdalmas emberi mélységekbe engednek belátni. Nem annyira magyarázó, eligazító történetek, mint inkább olyan „furcsa” részek, amelyekről azt gondolhatnánk, hogy véletlenül, tévedésből vagy más okból kerültek be a Szentírásba. Bármi is volt az eredeti szándék, a mai olvasót inkább kibillentik abból a biztonságból, amelyet a megszokott istenképek és vallási sémák kínálnak. Olyanok, mint a turbulencia egy repülőúton: a szerkezet egyben marad, mégis hirtelen megrázkódik minden, és kiderül, mennyire törékeny az a rend, amelyben eddig magától értetődően bízunk.²

A Biblia ilyenkor felráz bennünket, és megrázza hitünket. Nem azért, hogy összetörje, hanem hogy kiderüljön, az mit bír el valójában. Ezek a történetek szerintem tudatos töréspontok a bibliai narratívában: olyan helyek, ahol a szöveg nem engedi meg, hogy a hit pusztán kényelmes meggyőződés maradjon. A kizökkentés ezekben a történetekben módszer, nem mellékes velejáró.

Az ilyen elbeszélések szinte kivétel nélkül határhelyzetben játszódnak. Úton, éjszaka, átmenetben, amikor a régi rend már nem működik, az új pedig még nem

1 Jakabházi Béla Botond a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet óraadó tanára, unitárius lelkész. Elérhetősége: jakabhazi.bela@unitarius.org

2 Robert ALTER, *The Art of Biblical Narrative* (New York: Basic Books, 1981), 114–117.

állt be. Ezekben az ún. liminális terekben az ember elveszíti megszokott szerepeit és teológiai biztosítékait. Isten nem magyaráz, az események nem simulnak bele erkölcsi sémákba, a döntések pedig nem kínálnak „jó” kimenetelt. Itt már nem az a kérdés, mi a helyes válasz, hanem az, mi történik az emberrel akkor, amikor nincs válasz. Továbbá, a határhelyzetek nem a hit eszményített világát mutatják meg, hanem annak mélyrétegeit; nem a rendezett vallásosság terepeit, hanem azokat a pontokat, ahol az istenkapcsolat veszélyessé, ambivalenssé és kiszámíthatatlanná válik. Isten itt nem feltétlenül megnyugtató jelenlét, hanem olyan valóság, amely előtt az ember sebezhetővé válik. A feszültség nem oldódik fel, és éppen ez adja a történetek erejét: nem engedik, hogy gyors lezárásokkal mentsük meg magunkat a kérdésektől.³

A narratívák középpontjában ezért nem teológiai tételek állnak, hanem nagyon is emberi reakciók. Testi mozdulatok, hirtelen döntések, lelki összeomlás, tétova vagy határozott cselekvés, hallgatás. A szöveg nem magyarázza túl, mi miért történik, hanem megmutatja, mi marad akkor, amikor minden más lehámlik: az ember, aki veszélyben van, aki döntésre kényszerül, aki egyszerre kiszolgáltatott és felelős.

Úgy gondolom, hogy következő két bibliai történet elsősorban nem tanítani akar, hanem próbára tenni. Nem az a kérdés, hogy mit gondolunk Istenről – elméletben, hanem az, mi történik velünk akkor, amikor az istenképünk nem működik. Nem az a lényeg, hogy mit vallunk az életről, hanem az, hogyan viselkedünk akkor, amikor az élet törékennyé válik. A Biblia ezekben a szövegekben nem megvéd, hanem kockázatos kalandra hív: belépni az emberi tapasztalat leg-sűrűbb rétegeibe, és ott maradni egy ideig – vigasztaló magyarázatok nélkül. Olyan határhelyzeti történetek ezek, amelyek megráznak, és éppen ezért képesek teret nyitni egy érettebb, felelősségteljesebb és emberibb istenkapcsolat felé. Unitárius lelkiségünk éretté válásában megkerülhetetlen bibliai szövegrészek.

Cippóra – az élet védelmezője, még Jáhvé ellenében is (2Móz 4,24–26)

Zavarba ejtő, ahogyan Mózes története szépen halad egy olyan pontig, amelyben ténylegesen feje tetejére áll a bibliai narratíva. A 2Mózes 4,24–26 csupán három rövid mondat, de sűrűbb, mint sok fejezet együttvéve – és mélységesen nyugtalanító. Úgy hasít bele az Exodus történetébe, mint váratlan éjszakai zaj: nem látjuk,

³ Phyllis TRIBLE, *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives* (Philadelphia: Fortress Press, 1984), 26–33.

honnan jön, nem tudjuk, mire irányul, csak azt érezzük, hogy valami végleg megváltozott.

2Móz 4,24: „Az úton, az éjjeli szálláson történt, hogy az ÚR rátámadt, és meg akarta ölni.”

Ez a mondat a Pentateuchus egyik legrejtélyesebb és leginkább vitatott szakaszát vezeti be. A héber szöveg tömörsége és homályossága szándékos feszültséget kelt. A „rátámadt” ige, vagy a „szembetalálkozott velem”, legtöbbször ellenséges, sőt halálos találkozást jelez (vö. Ám 5,19), míg a „meg akarta ölni” az isteni szándék radikalitását hangsúlyozza.⁴

A jelenet célja feltehetőleg annak bemutatása, hogy Mózes – bár kiválasztott – nem áll a törvény fölött, és az isteni küldetés nem semlegesíti a szövetségi kötelezettségeket.⁵ Narratív szempontból a jelenet az elhívás (2Móz 3–4) és a fáraóval való első konfrontáció közé ékelődik, mintegy liminális ítéleti epizódként. Az „éjjeli szállás” átmeneti tér. Az Úr (Jáhvé) itt nem szabadítóként, hanem szövetségi bíróként jelenik meg. Bár vannak, akik kihangsúlyozzák, hogy az isteni támadás nem szeszélyes, hanem jogilag indokolt – bár az indok csak a következő mondatokból válik világossá⁶ –, ez etikailag nem fenntartható: nincs szó itt próbatételről, hanem Jáhvé tényleg meg akarja ölni prófétáját.

Teológiaiilag provokatív, hiszen Isten saját küldöttének halálát is kész végrehajtani. Kiderül, hogy a hivatással nem jár védettség, ami igencsak nyugtalanító, főként ha Jézus sorsát is ilyen szempontból vizsgálnánk. Sőt, ez a mondat – ha csak rá nem erőltetünk valamiféle értelmezést, ami emészthető ürügyként felmentené Jáhvét a gyilkos szándék súlya alól – teológiai botrány: Mózes engedelmeskedik, úton van, teszi, amit kértek tőle – és mégis a halál fenyegeti. A szöveg nem mentetet, nem magyaráz, nem igazol semmit és senkit, tömörségében, szűkszavúságában feszültté tesz.⁷

További talány, hogy Mózes miért tűnik el ebben a jelenetben: a beszélő, alkudozó, tiltakozó próféta itt néma. Talán mert itt már nem lehet beszéddel túlél-

4 Umberto CASSUTO, *A Commentary on the Book of Exodus* (Jerusalem: Magnes Press, 1967), *ad loc.* (2Móz 4,24–26).

5 Brevard S. CHILDS, *The Book of Exodus: A Critical, Theological Commentary*, Old Testament Library (Philadelphia: Westminster Press, 1974), 98–101.

6 Martin NOTH, *Exodus: A Commentary*, Old Testament Library (Philadelphia: Westminster Press, 1962), *ad loc.* (2Móz 4,24–26).

7 John I. DURHAM, *Exodus*, Word Biblical Commentary 3 (Waco, TX: Word Books, 1987), *ad loc.* (2Móz 4,24–26).

ni. Így a vezető nem vezet, a próféta nem szól, az elhívott nem cselekszik. Az identitás, amely eddig mozgásban tartotta, megbicsaklik. Az élet nem az erényén múlik, hanem valaki más döntésén.⁸ Valaki, aki szereti Mózeset, nem engedi meg Jáhvénak, hogy végrehajtsa tervét.

A mondat egy klasszikus átmeneti krízishelyzetet rögzít: az úton levés, az éjszaka és az ideiglenes szállás együttese olyan liminális tér-idő keretet hoz létre, amelyben a megszokott rend felfüggesztődik. A hős, aki már megkapta küldetését, de még nem teljesítette azt, itt nem előrehalad, hanem megreked, és ebben a megtorpanásban találkozik azzal az erővel, amely elhívta, de most számon is kéri. Az isteni „rátamadás” nem külső ellenségként jelenik meg, hanem mint az út elkerülhetetlen próbatétele, amely a továbblépés feltételévé válik.

A szöveg homályban hagyja, hogy ki az, akit a halál fenyeget, ki az „ő”, akire az Úr rátamad. A hagyományos értelmezés szerint Mózes az alany, de a héber névmás visszautalhat Gersómra, a fiára is. A modern konszenzus Mózes mellett érvel, mivel a rész Mózes alkalmasságát és szövetségi engedelmisségét vizsgálja.⁹ Ez a többértelműség lehetővé teszi, hogy a veszély ne pusztán biológiai, hanem identitásbeli legyen. A halál itt nemcsak fizikai megsemmisülést jelent, hanem annak a lehetőségét, hogy a küldetés hordozója alkalmatlannak bizonyul, és az út megszakad. Az isteni erő ebben az értelemben nem erkölcsi indulatból lép fel, hanem mint az a rend, amely nem engedi tovább azt, aki belsőleg még nincs összhangban a vállalt szereppel. Ennek pedig egyetlen külsőleg látható jele a zsidók esetében a körülmetélkedés. Mózes, bár körül volt metélve, de az egyiptomi módon történt az ő esetében, s ezt fontos szem előtt tartani, különben a szövegrész értelmetlen.¹⁰

Fontos, hogy ez az esemény nem Egyiptomban történik, ahol az elnyomás külső, és nem Midjánban, ahol a pásztorlét védett, hanem e két világ között. Itt a korábbi identitás már nem érvényes, az új pedig még nem született meg. Az ilyen átmeneti helyzetekben a hagyományok szerint gyakran jelenik meg az a tapasztalat, hogy az isteni vagy sorsszerű erő szembefordul az úton levővel, mintha meg akarná állítani – valójában azonban arra kényszeríti, hogy elengedje azt, ami eddig kimaradt vagy elodázódott. A küldetéshez vezető út nem lineáris, hanem töréspontokkal teli, és ezek a töréspontok gyakran élet-halál nyelven szó-

8 Nahum M. SARNA, *Exodus*, JPS Torah Commentary (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1991), *ad loc.* (2Móz 4,24–26).

9 Frank Moore CROSS, *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973), 89–111.

10 Mózes egyiptomi stílusú körülmetélésének jelentése az, hogy testileg „rendben volt”, de szövegileg nem. A válság nem Mózes hiányossága, hanem az, hogy a fia még nem lépett át azon a határon, amely nélkül nincs küldetés.

lálnak meg. A történet itt azt sugallja, hogy aki nem ment végig a saját belső beavatásán, az nem vezethet át másokat.

2Móz 4,25: „Ekkor Cippóra fogott egy éles követ, körülmetélte a fiát, és a lábához érintette, és ezt mondta: Véres vőlegényem vagy te!”

Ez a mondat a perikópa dramatikus csúcspontja, ahol Cippóra – addig melléksze-replő – hirtelen teológiailag kulcsfigurává válik. Az „éles kő” archaikus kultikus eszköz, amely a körülmetélés ősi formájára utal (vö. Józs 5,2). A hangsúly nem a technikán, hanem a szövetségi aktus érvényességén van. Hogy nem fémkés, hanem kő – tudatos archaizálás, amely a szövetség időtlen kötelező erejét hangsúlyozza.¹¹ Az ősi, civilizáció előtti rítusok világát idézi, ahol a beavatás nem intézményes, hanem közvetlen és fájdalmas tapasztalat. A körülmetélés itt nem pusztán szövetségi előírás, hanem testbe írt határátlépés – hasonló funkciót töltöttek be eredetileg a tetoválások is. A vér megjelenése a történetben a régi és az új állapot közötti választóvonalat jelöli. A vérrel való érintés gesztusa azt fejezi ki, hogy a veszély intellektuális felismeréssel nem hárítható el, hanem csak akkor, ha a hiányzó lépés ténylegesen megtörténik. A test válik a történet nyelv-évé ott, ahol a szavak elégtelennek bizonyulnak.

A „lába” kifejezés a nemi szervre utaló eufemizmus lehet, ami megerősíti a rítus szimbolikus célzását.¹² A vérrel való érintés elhárító gesztus: a vér mint szövetségi jel „megváltja” az érintettet a haláltól. Itt a vér nem áldozat, hanem jel – hasonlóan a páskabarány véréhez (2Móz 12).

Cippóra kijelentése – „Véres vőlegényem vagy te!” – rendkívül többértelmű, és egyedülálló a Bibliában. Egyesek szerint Mózeshez szól, mások szerint a fiúhoz, vagy akár magához Jáhvéhoz. A megszólítás ritualizált formula, amely a halálveszély elmúltát deklarálja vagy a veszély elhárításának eszköze. Cippóra részéről ez nem annyira érzelmi kitörés, mint inkább kultikus nyelv: ráolvasás.¹³ A „véres vőlegény” megszólítás egyszerre hordoz intimitást és ambivalenciát. A vőlegény alakja kapcsolatot, elköteleződést és közelséget jelent, a vér pedig áldozatot és veszélyt: az igazi elköteleződés nem steril vagy fájdalommentes,

11 Tikva FRYMER-KENSKY, *Reading the Women of the Bible* (New York: Schocken, 2002), 22–29.

12 John I. DURHAM, *Exodus*, Word Biblical Commentary 3 (Waco: Word Books, 1987), *ad loc.* (2Móz 4,24–26), megjegyzések a „raglajm” eufemisztikus használatához.

13 Martin NOTH, *Exodus: A Commentary*, Old Testament Library (Philadelphia: Westminster Press, 1962), *ad loc.* (2Móz 4,24–26), forma- és hagyománykritikai megjegyzések.

hanem mindig jár valamiféle veszteséggel. Cippóra szavai nem romantikusak, hanem realisták: felismerik, hogy az út, amelyre léptek, vérrel van megjelölve.

Az a tény, hogy míg Cippóra cselekszik, Mózes teljesen passzív, egy finom, de egyértelmű elmarasztalása a prófétának: az, aki Izráelt tanítja majd az engedelmességre, itt maga szorul közvetítésre. Feminista exegeták joggal emelik ki, hogy a szövetség fennmaradása egy pogány származású nő helyes felismerésén múlik.¹⁴ Cippóra nem hősi pózban, hanem kíméletlen egyszerűséggel lép fel. Nem imádkozik, nem kérdez, hanem felismeri, hogy az élet veszélyben van, és rögtön cselekszik: éles követ fog, körülmetéli a fiát. A rítus fájdalmas és véres, nyers. Különösen jelentős, hogy ebben a kritikus pillanatban nem a kijelölt vezető, hanem a nő az, aki cselekszik. Ő az, aki képes azonnal reagálni a helyzet szimbolikus jelentésére, és végrehajtani azt a gesztust, amely az átmenetet lehetővé teszi. A történet ezzel azt állítja, hogy a beavatás felismerése és végrehajtása nem mindig esik egybe a formális tekintéllyel. Cippóra ismeri fel azt, amit Mózes – a küldetés hordozója – nem: hogy a krízis oka nem külső akadály, hanem egy elmulasztott átmenet.

2Móz 4,26: „Akkor békén hagyta őt. Akkor mondta: Véres vőlegény – a körülmetélés miatt.”

A zárómondat hozza a feloldást: az isteni támadás megszűnik. A „békén hagyta” vagy „elengedte őt” jogi-ítéleti nyelvezetet idéz, mintha egy végrehajtás állna le az utolsó pillanatban. A szöveg ezzel világossá teszi az ok-okozati kapcsolatot: a körülmetélés megtörténte közvetlenül megszünteti a halált hozó isteni haragot.

Az ismételt magyarázó betoldás („a körülmetélés miatt”) egy későbbi szöveg lehet, amely az eredetileg homályos kifejezést értelmezi.¹⁵ Ez arra utal, hogy már az ókori olvasók számára is nehezen volt érthető ez a rész. Teológiailag a mondat megerősíti, hogy a körülmetélés nem pusztán etnikai jel, hanem élet-halál kérdése. A szövetség megszegése nem absztrakt bűn, hanem konkrét következményekkel jár. Childs szerint a perikópa egészének funkciója az, hogy a törvényadás előtt világossá tegye: Izráel megváltása nem független az engedelmségtől.¹⁶

Végül a jelenet előképként működik: ahogy Mózes csak a vér jele által menekül meg, úgy Izráel is csak a páska vére által (2Móz 12). A „véres vőlegény” para-

14 FRYMER-KENSKY, *Reading the Women of the Bible*, 23–27.

15 Martin NOTH, *Exodus: A Commentary*, Old Testament Library (Philadelphia: Westminster Press, 1962), *ad loc.* (2Móz 4,24–26), redakciókritikai megjegyzés a magyarázó betoldásról.

16 CHILDS, *The Book of Exodus*, 100–101.

dox képe pedig azt sugallja, hogy a szövetség mindig egyszerre intim és veszélyes.

A rítus működik. „Akkor békén hagyta őt az Úr.” Nincs kommentár, nincs tanulság. A veszély elmúlik, az élet megmarad. És éppen ez a szenttelen egyszerűség teszi az egészet nyugtalanítóvá. Amit látunk: Isten ölni akar, és egy ember ezt nem hagyja. Nem könyörgéssel, nem engedelmességgel, hanem cselekvéssel.

A válasz nem abban van, hogy „Isten ilyen”, hanem abban, hogy mindez útközben történik. Az út határhelyzet. Mózes egész élete átmenet: hébernek született, egyiptomiként nevelkedett, midianitaként él. Sehol sem teljes jogú tag, egyfajta társadalmi hibrid. Fiát Gérsómnak nevezi: idegen vagyok. Ez nem adat, hanem önvallomás.¹⁷

Ez az idegenség azonban nem tartható fenn, amikor a küldetés tétje élet és halál. A körülmételés hiánya nem rituális hanyagság, hanem annak jele, hogy a szövetség még nem vált visszavonhatatlan valósággá. Itt Isten nem erkölcsi tanító, hanem elementáris erő, amely nem tűri a lebegést.¹⁸

Cippóra nem felülírja Istent, hanem az élet mellé áll – még akkor is, ha ez az adott pillanatban Istennel kerül szembe. A szöveg nem oldja fel ezt az ellentmondást. Csak azt mondja: elengedte. Mintha az élet mélyebb rendje helyreállt volna.

Ez a minta végigvonul Mózes történetén. Nők mentik meg az életét: bábák, fáraó lánya, anya, nővér, idegen asszony. Nem kapnak parancsot, mégis tudják, mit kell tenniük. Mintha megelőlegeznék azt, amit később maga Jáhvé tesz: látni, meghallani, nem hagyni elveszni az életet.¹⁹

A seb megmarad. A beavatás fájdalmas. Mózes nem sértetlenül megy tovább. A küldetés nem romantikus hőstörténet, hanem élet-halál dráma.

Ez a szöveg nem megnyugtató. Küszöb. Aki átlép rajta, lemond a szelídített istenképekről. Az élet véresen, törékenyen ott van – és néha azok védik meg, akiknek nincs hatalmuk, csak bátorságuk.

És talán itt válik világossá, miért unitárius ez az olvasat: mert nem fél kimondani, hogy az élet védelme olykor nem simul bele az isteni akarat első alakjába, és mégis az igazság oldalán marad, mert vállalja: az ember akkor is az élet mellé állhat, ha ezért Istennel kell szembenéznie.

A zárómondat a feszültség feloldását rögzíti. Az isteni erő elenged, miután az elmaradt átmenet megtörtént. Ez az „elengedés” nem kegyes kivétel, hanem annak jele, hogy a rend helyreállt. A veszély addig állt fenn, amíg a hős nem lé-

17 Umberto CASSUTO. *A Commentary on the Book of Exodus* (Jerusalem: Magnes Press, 1967), *ad loc.* (2Móz 2,22; 4,24–26), az összefüggések tárgyalása.

18 Gerhard Von RAD, *Old Testament Theology*, vol. 1 (New York: Harper & Row, 1962), 292–296.

19 TRIBLE, *Texts of Terror*, 27–30.

pett át azon a határon, amelyet korábban elkerült. És Mózes csak akkor léphet tovább az úton, amikor maga is áthalad azon a küszöbön, amelyen majd másokat vezet át. A mítosz rendje könyörtelen: a hős nem kivétel a törvény alól, hanem első alanya. A vér itt nem erkölcsi tett, hanem határjel, az átalakulás pecsétje, amely lezárja a régi állapotot és megnyitja az újat, ám ezt az átmenetet Mózes még nem képes egyedül végrehajtani. A küszöbhelyzetben megreked, és ekkor lép közbe Cippóra. Ő az, aki felismeri a rítus szükségességét, végrehajtja a cselekvést, és kimondja a vérrel hitelesített szót. Így válik ő a határ őrévé és átléptetőjévé: közvetítővé az élet és a pusztulás között. A történet ezzel kimondatlanul is feltárja a hős paradoxonát: a kiválasztott még nem ura saját küldetésének, mielőtt maga is meg nem változik. Cippóra ezért nem kísérlő alak, hanem beavató figura – az ő cselekvése teszi lehetővé, hogy Mózes egyáltalán beléphessen abba a szerepbe, amelyben később népet vezet majd át ugyanazon a határon, ahol ő maga is csak más által kelhetett át.

JAKABHÁZI BÉLA BOTOND¹

Bibliai turbulenciák II. Saul és az endóri halottidéző (bibliamagyarázat)

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.05>

Ez a történet is, melyet terjedelme miatt itt nem idézek teljességében, azon bibliai szövegek közé tartozik, amely nem azért nehéz, mert bonyolult, hanem mert túl közel enged a krízishelyzetben lévő ember lelkéhez. Célja nem az eligazítás, hanem hogy megfosszon az eligazodás megszokott eszközeitől. Nem tanítani akar, hanem feltárni. Saul és az endóri halottidéző története nem kínál megnyugtató válaszokat, nem igazolja vissza a bevett istenképeket, és nem engedi meg, hogy az olvasó erkölcsi vagy teológiai fölénybe helyezze magát. Inkább azt mutatja meg, mi történik az emberrel akkor, amikor minden külső és belső tájékozódási pont megszűnik, és mégis tovább kell menni – még akkor is, ha a következő lépésnél a halál vár.²

A történet hangsúlyosan azzal kezdődik, hogy Sámuel meghalt. Ez a mondat nem pusztán időbeli adat, hanem szerkezeti töréspont. Sámuel Saul életében nem csupán próféta volt, hanem az a hang, amely értelmezhetővé tette a világot. Rajta keresztül vált Isten akarata megszólíthatóvá, és rajta keresztül kapott Saul viszszejelzést saját döntéseiről. Halálával nemcsak egy ember tűnik el, hanem egy egész rend omlik össze. Saul többé nem kap korrekciót, nem kap megerősítést, nem kap eligazítást. A próféta halála így válik a krízis valódi kezdetévé.³ S aki hozzászokott az isteni jelenlét állandó közelségéhez, megszólíthatóságához,

1 Jakabházi Béla Botond a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet óraadó tanára, unitárius lelkész. Elérhetősége: jakabhazi.bela@unitarius.org

2 Walter BRUEGGEMANN, *First and Second Samuel*, Interpretation (Louisville: Westminster John Knox Press, 1990), 192–194.

3 Robert ALTER, *The Art of Biblical Narrative* (New York: Basic Books, 1981), 88–90.

ilyenkor összezavarodik. Saul ebben az elsősorban belső zavarban akar rendet teremteni, azáltal, hogy a legkézenfekvőbb külsőségekkel foglalkozik: a szöveg megjegyzi, hogy eltávolítja az országból a halottidézőket és jóvendőmondókat. Ez gyakran vallási tisztulásként jelenik meg az értelmezésekben, ám lélektani értelemben inkább védekező mozdulat. Saul igyekszik kizárni mindazt, ami bizonytalan, ambivalens és sötét. Amit kizárunk, azzal nem kell szembenézni – legalábbis egy ideig. A történet azonban már itt jelzi: amit eltávolítunk, az nem szűnik meg, csak később, torzult formában tér vissza.⁴

Amikor Saul meglátja a filiszteusok táborát, a szöveg nem haditervről beszél, hanem a testről: „szíve igen megremegett”. A Biblia ritkán beszél ilyen nyíltan testi reakciókról, itt mégis hangsúlyos. A félelem nem erkölcsi ítélet tárgya, hanem tapasztalat. Saul nem gyáva, hanem pontosan érzékeli a valóságot. A test hamarabb tudja, hogy baj van, mint az értelem.⁵

Saul megkérdezi az Urat, de nem kap választ. Sem álomban, sem az Úrím-mal,⁶ sem próféták által. A hallgatás teljes. A szöveg nem indokolja, nem relativizálja, nem oldja fel. Egyszerűen rögzíti. Ez a bibliai elbeszélés egyik legkeményebb mozzanata. Kimondja azt, amit a vallásos beszéd gyakran kerül: van olyan helyzet, amikor Isten nem válaszol. A hit itt nem magyarázat, hanem néma csend.⁷

Ebben a csendben születik meg Saul döntése, hogy Endőrba megy. Nem tudatlanságból, nem könnyelműségből, hanem tudva, hogy amit tesz, határátlépés. Saul nem azért fordul a halottidézőhöz, mert nem hisz Istenben, hanem mert már nem hallja őt. Ez a történet nem a hit hiányáról szól, hanem a hit határhelyzetéről. Amikor a felfelé vezető utak lezárulnak, az ember lefelé indul. Ez nem feltétlen lázadás, sokszor az utolsó tájékozódási kísérlet.⁸

Az éjszaka, az álruha és a titkos út mind ezt az alászállást jelzik. Saul leveti királyi szerepét. Nem hatalomból érkezik, hanem kiszolgáltatottságból és félelemből. Az endóri asszony első reakciója is a félelem. Tudja, hogy amit kérnek

4 Gerhard VON RAD, *Old Testament Theology*, vol. 1 (New York: Harper & Row, 1962), 292–295.

5 Martin BUBER, *Kingship of God* (New York: Harper & Brothers, 1967), 122–124.

6 Az Úrím és Tummím egy ókori jóslási, illetve döntéstámogató eszköz volt, amely szervesen illeszkedett az ókori Közel-Kelet sorsvetési rítusaihoz, ugyanakkor szigorúan papi keretek között működött. Valószínűleg két jelzőtárgyról volt szó, amelyek használata háromféle kimenetet tett lehetővé: igen, nem, vagy a válasz hiánya (vö. 2Móz 28,30; 4Móz 27,21). Feltételezhető, hogy a működési elv hasonló lehetett két érme feldobásához: két azonos eredmény (igen–igen vagy nem–nem) egyértelmű választ jelzett, míg a vegyes eredmény a válasz elmaradását jelentette. Ezt az utóbbit tapasztalhatta meg Saul.

7 BRUEGGEMANN, *First and Second Samuel*, 194–196.

8 Emmanuel LEVINAS, *Nine Talmudic Readings* (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 109–111.

tőle, életveszélyes lehet. De Saul esküt tesz, és pedig az Úr életére! Ez a paradox gesztus nem cinizmus, hanem belső hasadás: Saul még mindig ahhoz az Istenhez kötődik, akit már nem hall, és akinek nevével mégis biztosítékot ad egy tiltott cselekedethez.⁹

Az asszony kérdése egyszerű: „Kit hozzak fel neked?” Nem irányít, nem sugall, nem tanít. Teret nyit. Saul válasza is beszédes: Sámuelért kéri. Tehát nem vigaszt vagy reményt, hanem azt a hangot, amely egész életében a legnehezebb volt számára. Nem elmenekülni akar az igazság elől, hanem szembenézni vele.¹⁰ Ezért is letaglózó a bátorsága, és lehet, hogy ez már azok merészsége, akik sejtik, hogy nem kerülhetik el sorsukat, a halált.

A halottidézés, meglepő módon, sikerül. Ez a tény, súlyos elbeszéléslogikai és világmépi feszültséget hoz létre. A probléma nem pusztán abban áll, hogy egy tiltott gyakorlat jelenik meg, hanem abban, hogy a történet szerint működik, még akkor is, ha Saul bukását szándékszik minél elmarasztalóbb színben bemutatni, ugyanis a mózesi törvény egyértelműen tiltja a halottidézést (5Móz 18,10–12). Ha azonban az endóri rítus valóban eléri célját, az azt sugallja, hogy az isteni szó technikailag kikényszeríthető. Ez szembemegy a bibliai történetvilág egyik alapelvével: a kijelentés nem eljárás eredménye, hanem szuverén ajándék – és ha elnémul, annak jelentése van. Az, hogy a határ mégis átjárhatóvá válik, narratív és mitikus botrány: nem átalakulás történik, hanem megkerülés. Továbbá a jelenet megbontja a próféta közvetítés rendjét is. Sámuel az Úr legitim szava volt, halála után azonban a kommunikáció megszakad. De ha Sámuel egy halottidéző rítus révén mégis megszólaltatható, akkor a próféta tekintély többé nem az elhívásból fakad, hanem a mágikus technika függvénye lesz. A szó nem felülről érkezik, hanem alulról kényszerítettetik.

Nem véletlen, hogy számos kommentár igyekezett az endóri asszonyt sarlatánnak vagy csalónak beállítani. Pl. Kálvin kihangsúlyozza, hogy az asszony nem saját hatalmával idézte meg Sámuel, hanem Isten rendkívüli, ítélő célú beavatkozása történt.¹¹ Ez és a hasonló értelmezések azonban feltűnően nem a szöveg belső logikájából, hanem a feszültség elhárításának igényéből fakadnak. A bibliai elbeszélés ugyanis sehol nem nevezi az asszonyt csalónak, nem beszél illúzióról vagy megtévesztésről; ellenkezőleg, következetesen úgy ábrázolja az eseményt, mint amelynek tényleges következménye van. A „sarlatán” vagy „bo-

9 ALTER, *The Art of Biblical Narrative*, 90–92.

10 Phyllis TRIBLE, *Texts of Terror: Literary-Feminist Readings of Biblical Narratives* (Philadelphia: Fortress Press, 1984), 30–31.

11 Robert P. GORDON, *I & II Samuel: A Commentary* (Grand Rapids, MI: Zondervan, 1986), 180–182.

szorkány” olvasat inkább utólagos kísérlet arra, hogy a tabu megsértésének botrányát tompítsa.

Tehát Sámuel feljön az alvilágból, ám Saul nem látja, csak hallja őt. A látás birtoklást sugall, a hallás kiszolgáltatottságot. Saul ebben a jelenetben nem uralja a helyzetet, hanem befogadja, és Sámuel szavai nem hoznak semmilyen új információt, csak kimondják azt, amit Saul már szinte tudott: a vereséget, a királyság végét, a halált. A prófécia itt nem megoldást kínál, hanem tisztáz. Saul sem vitatkozik, nem is alkuszik, nem próbálja átírni a valóságot.¹² A király összeomlik, földre esik. Ez nem erkölcsi bukás, hanem a védekezések feladása, és itt válik világossá az endóri asszony valódi szerepe: nem próféta és nem mágus, hanem egyszerűen jelen lévő ember. Étel ad Saulnak. Visszahozza őt a testbe, az életbe. Ez a gesztus radikálisan földi, mégis mélyen jelentéssel teli. Az élet nem magyarázattal, hanem kenyérevéssel folytatódik.¹³ Saul felkel, és elmegy azon az éjszakán. Nincs feloldás. Nincs megoldás. Csak továbbmenés. Tudja a végét, mégis vállalja. Nem menekül el, nem hagyja magára fiait, nem próbálja megmenteni magát mások árán. Ez nem heroizmus, hanem méltóság. Saul nem győz, de nem is válik kicsinyessé. Halála nem siker, hanem beteljesítés: tudatos, vállalt vég.¹⁴ Bármilyen sötét is a bibliai ítélet felette, Saul csodálatra méltó. Persze nincs szó a tiltott utak (halottidézés) igazolásáról, hanem egyszerűen elénk tárja a történet azt, hogy mi történhet az emberrel akkor, amikor már nincs győzelem, csak igazság. Nem azt kérdezi, mit kellett volna másként tenni, hanem azt, hogyan lehet embernek maradni akkor is, amikor a történet már nem fordítható vissza, amikor már semmit sem lehet jóvá tenni.

A bibliai elbeszélés nem azért jelentős, mert megmagyarázza az isteni hallgatást, hanem mert komolyan veszi azt. Nem tompítja, nem menti fel Istent az emberi tragédia árán, és nem helyezi át a felelősséget egy olyan teológiai rendszerbe, ahol az ember pusztá végrehajtvá válik. Kimondja: Isten hallgathat, és ebben a hallgatásban az ember nem mentesül a döntés terhe alól.¹⁵ Ilyen értelemben ez a megközelítés mélységesen unitárius: nem keres közvetítőt, aki leveszi az ember válláról a felelősséget. Saul nem megváltást kap, hanem igazságot. Nem feloldozást, hanem tisztázást. A döntés nem kerül át egy transzcendens mechanizmusba. Saul maga hallja, maga érti, maga hordozza.¹⁶

12 BRUEGGEMANN, *First and Second Samuel*, 196–198.

13 Bessel VAN DER KOLK, *The Body Keeps the Score* (New York: Viking, 2014), 21–24.

14 James HILLMAN, *Re-Visioning Psychology* (New York: Harper & Row, 1975), 170–173.

15 Paul TILLICH, *The Courage to Be* (New Haven: Yale University Press, 1952), 164–168.

16 LEVINAS, *Nine Talmudic Readings*, 112–115.

A történet radikalitása abban áll, hogy az élet nem válik feláldozhatóvá egy absztrakt isteni narratíva kedvéért. Saul nem áldozza fel mások életét önmaga megmentéséért, és nem használja Istent öngazolásra. Vállalása nem vak engedelmesség, hanem felelősség az igazságért – akár Isten ellenében is, az életért.¹⁷

A bibliai szöveg inspiráló. Nem tompít, nem vigasztal, hanem igazat mond. Nem engedi, hogy az élet eszközzé váljon – sem teológiai rendszerért, sem istenképi biztonságért. Komolyan veszi az embert ott is, ahol már nincs válasz, csak felelősség és az a csendes bátorság, amely továbbvisz, bármi legyen is a következő lépés.

Istenért – Isten ellenében: élet a határhelyzetben

A két történet – Cippóra fellépése az úton és Saul éjszakai útja Endórba – első pillantásra aligha tartozik össze. Más műfaj, más élethelyzet, más kimenetel. Az egyikben az élet megmenekül, a másikban a halál elkerülhetetlen, és mégis: ugyanannak a bibliai tapasztalatnak két végpontját látjuk, azét a tapasztalatét, amelyben az ember Istennel nem biztonságos rendben, hanem határhelyzetben találkozik.

Mindkét történetben közös, hogy az események akkor következnek be, amikor az addigi vallási keretek csődöt mondanak. Mózes esetében az engedelmeség nem hoz védelmet, Saul esetében a királyi státusz, a próféta közvetítés és a kultikus eszközök hallgatnak. Az egyik történetben Isten támadóként jelenik meg, a másikban hallgatóként, de a hatás azonos: az ember egyedül marad. Egyedül marad döntéseivel, összetörtségével és félelmeivel, és éppen ez a Biblia egyik legkevésbé megszelídíthető tapasztalata. Nem az, hogy Isten „próbára tesz”, hanem az, hogy nem biztosít erkölcsi és teológiai kapaszkodót a kritikus pillanatban. A szöveg nem mondja meg, mit kellene tenni. Nem ad előzetes értelmezési keretet. Nem kínál megnyugtató magyarázatot utólag sem. Csak megmutatja, mi történik akkor, amikor az élet kerül veszélybe, vagy amikor az élet már nem menthető meg.

Cippóra történetében az élet még visszahozható, és az kerül előtérbe, ami ebben a pillanatban elsődleges: a cselekvés. Nem szép, nem tiszta, nem ideális, hanem hatékony. Vérrel jár, sebet ejt, és nem oldja fel az ellentmondást Isten és ember között, de megment egy életet. Saul történetében az élet már nem menthető meg. Itt nem a cselekvés, hanem a vállalás kerül előtérbe. Saul nem fordítja vissza a történetet, nem menekül, nem menti önmagát mások árán. Ismeri a

¹⁷ TRIBLE, *Texts of Terror*, 31–33.

végét, mégis továbbmegy. Nem azért, mert reménye van, hanem mert nem akar hamis megoldást.

A két történet együtt mutatja meg, hogy a bibliai hit nem a sikerhez kötődik. Nem ahhoz, hogy „jó vége legyen”. Hanem ahhoz, hogy az ember nem hagyja el az életet – sem akkor, amikor még védeni kell, sem akkor, amikor már csak hordozni lehet a következményeit. Ez a hűség nem mindig esik egybe azzal, amit az adott pillanatban „Isten akarátának” neveznénk, de nem is válik Istentől függetlenné. Inkább azt mutatja meg, hogy az istenkapcsolat mélyebb, mint az azonnal felismerhető isteni szándék. Ezért ezek a történetek nem a lázadás apológiái, és nem is a vak engedelmesség dicséretei. Inkább annak a bátorságnak a tanúságai, amely vállalja az Istennel való konfliktust akkor, amikor az élet forog kockán. Cippóra nem vitázik Istennel, de nem is engedi, hogy az élet elveszen. Saul nem kap választ Istentől, mégis felelősen végigmegy az úton, amely előtte áll.

Ez a két tapasztalat élesen szembemegy minden olyan vallásossággal, amely előre garantált megoldásokat ígér. A Biblia itt nem megvéd, hanem kockázatra hív. Arra, hogy az ember ne meneküljön bele sem a teológiai magyarázatokba, sem a vallásos racionalizálásba. Ebben az értelemben a két történet mélyen unitárius lelkületű, azaz nem dogmatikai értelemben, hanem etikai-egzisztenciális tartásként. Nem helyezi át a felelősséget egy megváltó mechanizmusra, nem oldja fel a feszültséget egy későbbi teológiai igazolásban. Komolyan veszi az embert mint döntő alanyt, és az életet mint végső értéket – akár Isten ellenében is, Istenért.

Cippóra és Saul nem példaképek, nem is elrettentő figurák, inkább tanúk. Annak a hitnek a tanúi, amely nem menekül el a sötét elől, nem szépíti a veszteséget, és talán éppen ezért kerültek bele a Szentírásba, hogy emlékeztessenek rá, a hit nem mindig vigasz, néha teher. De az élethez való hűség – még a legnagyobb feszültségben is – az a pont, ahol az ember végül nem eltávolodik Istentől, hanem a legközelebb kerül hozzá.

Maarten J. Aalders: *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között*

Fordította: Téglásy Sándor. Lektorálta: Pusztai Gábor és Lányi Gábor.
(Budapest: Kálvin Kiadó, 2023), 447 old.

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.06>

Tíz évvel ezelőtt *Az admirális* címmel film készült Hollandiában Michiel de Ruyter életéről. Az admirális neve közismert a magyar protestáns köztudatban, hiszen éppen 350 évvel ezelőtt az ő közbenjárásának köszönhetően szabadultak ki a gályarabságra ítélt református és evangélikus prédikátorok. Amikor leültem megnézni a filmet, meg voltam győződve, hogy a rendező bizonyára belekomponálta a szabadításjelenetet is, és már azon gondolkodtam, hogy miként fogja megoldani ezt, de legnagyobb meglepődésemre és csalódottságomra is a gályarabvonal nem jelent meg a filmvászonon.

Ez a történet is ékes bizonyítéka annak, hogy Európa nyugati és keleti feléből másként látszik nem csupán az Északi-tenger, amely holland testvéreink számára mindennapi valóság, nekünk viszont távoli és sokszor már-már elképzelhetetlen víztükör, hanem a történelem is.

A 16–17. század fordulóján, a felekezeti képződés második fontos szakaszában sajátos módon találtak egymásra a kontinentális Európa legnyugatibb és legkeletibb református népei, a hollandok és a magyarok. A Heidelbergi Egyetem 1622-es pusztulása után a magyar református diákok évszázados múltra visszatekintő egyetemjárásának leginkább látogatott célpontja Németalföld lett. Az általában egy-két évet tartó peregrináció elsősorban kapcsolatépítés, illetve rácsodálkozás volt a nyugati világra. A kapcsolatnak vannak olyan csúcspontjai, mint a Harderwijkben doktori fokozatot szerző Apácai Csere János vagy az Amszterdamban nyomdát alapító Misztótfalusi Kis Miklós, és még sorolhatnánk. A peregrináció egyik gyümölcse volt az is, hogy a hazai lelkipásztorok némelyike Németalföld-

ről hozott feleséget. Erdélyből nyolc ilyen lelkipásztort ismerünk, Magyarországon pedig ennél is többen voltak.

A holland–magyar kapcsolatok máig élnek. A 20. század második felében megvalósult a fordított peregrináció: ottani diákok jöttek Kolozsvárra tanulni, és mai napig számos gyülekezetnek van németalföldi testvéreklézsiája. Az 1990-es években, amikor a gyülekezeti ház új berendezéséről és a gyülekezeti tagoknak juttatott támogatásokról volt szó, gyakran lehetett hallani a Mezőségen: „A hollandak hazták.”

Ennek a négy évszázadosnál is hosszabb kapcsolatnak a történetét sokan kutatták: Tonk Sándor, majd Bozzay Réka és Ladányi Sándor a peregrinusok teljességre törekvő adattárát készítették el. De a téma nemcsak a magyarok számára volt érdekes, ugyanis holland kutatói is voltak. Hadd említsük meg Henk van de Graafot, aki 1968 és 1970 között volt kolozsvári peregrinus, illetve a magyar gyökereivel felnőtt korában szembesülő Postma Ferencet.

*

Maarten Johan Aalders 1954-ben született. Teológiai tanulmányait az amszterdami Vrije Universiteit diákkjaként végezte 1974 és 1982 között. Ezt követően a Gereformeerde Kerken in Nederland lelkészeként szolgált Woubrugge (1982–1990), majd Amstelveen (1990–2007) gyülekezeteiben. Teológiai doktorátust 1990-ben szerzett. 2018 óta a kampeni Teológiai Egyetem Neokálvinizmus Kutatóintézetének társult kutatója. Két esztendővel ezelőtt magyar fordításban is megjelentette a holland–magyar kapcsolatok történetét feldolgozó könyvét a Kálvin Kiadónál. Érdeklődése tíz évvel ezelőtt irányult a holland–magyar kapcsolatok felé. Kutatását talán az is motiválhatta, hogy sógora is magyar volt: Szepesi Dénes László István. A könyv magyar kiadását is az ő emlékének ajánlotta.

A könyv előszavában Magyarország, illetve a holland–magyar kapcsolatok történetének rövid áttekintését olvashatjuk. Ez az előszó nagyon tanulságos olvasmány abban a tekintetben, hogy mi ragadja meg történelmünkben azt a külföldi kutatót, aki túllép a különböző korok hazai kánonjain. A szerző a magyar olvasóra is gondol: röviden ismerteti Németalföld és az ottani reformátusság történetét, a 19. századi egyházszakadásokat, Abraham Kuyper teológus-miniszterelnök egyházi és világi működését. Ezt mindenkinek ajánlom, ugyanis nagyon világosan leírja a holland népegyház, a Nederlandse Hervormde Kerk és a hitvalló Gereformeerde Kerken in Nederland közötti különbségeket és harcaikat.

A szerző világosan meghatározza a kutatás korlátait is: a trianoni Magyarországról ír, Erdély és a többi elszakított területről pedig csak abban az esetben, ha a magyarországi eseményekkel kapcsolatba hozható személyeket, illetve történeteket szükséges megemlíteni.

A könyv forrásanyagát elsősorban németalföldi levéltári adatok és feldolgozások alkotják. A szerző nem titkolt célja a holland álláspont bemutatása. Nem véletlenül kezdtem azzal, hogy az Északi-tenger, de a Kárpátok is másként látszanak onnan, illetve innen.

A bevezetést tizenöt fejezet követi. Ezek sajátos és olvasmányos ötvözei a kronologikus és tematikus feldolgozásnak.

Az első fejezet a dualizmuskori kapcsolatokat mutatja be, amelyeknek az eddigiekhez képest két újabb súlypontjuk van: az evangéliumi ébredés, illetve a szociális érzékenység.

A következő két fejezet a kapcsolatok diplomáciai, illetve teológiai részét járja körül, vagyis hogy a magyar reformátusság miként próbálta az első világháborúban semleges Hollandia közbenjárását kérni a Párizs környéki békeszerződés idején. Maarten Johan Aalders érti, hogy mi Trianon.

Ezután hat fejezet foglalkozik az első világháború utáni szociális segítségnyújtással. Ezek közül talán leginkább figyelemre méltók az úgynevezett gyermekvonatok. 1920–1930 között több mint 60 000 nehéz sorsú magyarországi gyermek töltötte a nyarat svájci, angliai, svédországi, belgiumi és hollandiai családoknál, hogy az itthoni nélkülözést legalább időszakosan enyhítsék. Az akcióból oroszlánrészt vállalt Hollandia, ugyanis 28 563 gyermeket fogadott, közöttük egy olyan kislányt is, akinek válságos egészségi állapota miatt Hollandiában kellett maradnia, és aki a több évszázados holland–magyar kapcsolatokat kutató Postma Ferenc édesanyja lett. Hadd idézzük ízelítőül a könyv egyik erről szóló szövegrészletét:

„Szeretném hangsúlyozni, hogy ez az akció elsősorban a gyermekek és a szülei, illetve a nevelőszülők számára volt nagy jelentőségű. De a fájdalom is benne volt. Jellemző Tóth Juliánna (1915–2002) története. Szegényes körülmények között élt Budapesten édesanyjával és Ferenc nevű bátyjával. Édesanyjuk egy jobb helyzetű családnál dolgozott, és hazavihette a napi étkezések maradványait. Apjuk 1917-ben halt meg katonaként az orosz fronton. Juliánna és bátyja 1922-ben szállhatott fel az egyik Budapestről induló hollandiai gyermekvonatra. Juliánna egy adminisztratív hiba miatt Takács Júliaként került Groningenbe egy pék özvegyéhez, akinek öt gyermeke volt. A nyílt szívű holland özvegyasszony ezt a hatodik gyermeket is befogadta. Juliánna annyira gyenge volt, hogy nem tudott járni, és ápolásra szorult Groningenben, s ezért nem tudott eljárni a magyar iskolába. Egészségi állapota olyannyira válságos volt, hogy az orvos felelőtlenségnek tartotta hazaengedni Magyarországra. Erre aztán nem is került sor, így bátyja egyedül tért vissza. Amikor nevelőanyja megbetegedett, Juliánna a frízföldi Burumba költözött, ahol a Christelijke Lagere School [Keresztyén Elemi Iskola], majd a mulo [»polgári iskola«] tanulója volt Kollumban. 1937-ben Anne Gerrit Postmával

kötött házasságot, keveset beszélt fiatalságáról, és csak 1995-ben tért vissza rövid időre Budapestre, amikor fia, Ferenc a Károli Gáspár Református Egyetemen védte meg doktori disszertációját.

Ez tehát egy olyan egy olyan történet, amelyben a budapesti nyomorúságos körülmények arra készítették Juliánna édesanyját, hogy lányát Hollandiába küldje. Benne van az első nevelőanyjának jószívúsége, az adminisztráció hanyagsága, a jó és a rossz ellátás, valamint az emlékezés fájdalma.

A gyermekmentő akció minden negatívuma mellett fontos megértenünk, hogy olyan gyermekekről volt szó, akik közül sokan nyomorúságos körülmények között éltek. Sok Tóth Juliánához hasonló gyermek került Hollandiába!

A háború utáni első években egész biztosan szörnyű volt a helyzet Budapesten. Nagyon kétségbeesettnek kellett lennie valakinek ahhoz, hogy azért küldje el a gyermekét, mert nem tudott gondoskodni róla. Hollandiában volt elég ennivaló, és a gyermekek felerősödve térhettek vissza. A fennmaradt visszaemlékezésekből az is kitűnik, hogy ezek az évek egyesekben jó, másokban rossz emléket idéznek fel. Voltak olyanok is, akik Hollandiában maradtak, néha szabad akaratukból, néha kényszerűségből.” (Vö. 8. *Ledllnak a gyermekvonatok* fejezet, 195–196. old.)

Érdekes a teológia- és egyházszervezet-történettel foglalkozó fejezet is. A két nagy hollandiai református egyház egyaránt kapcsolatban állt a magyar reformátusokkal. Ennek a kapcsolati hálónak egyik „csomópontja” Sebestyén Jenő rendszeres teológus volt. Szembetűnő, hogy a holland egyházi közvélemény szinte biztosra vette, hogy a Sebestyén Jenő és Ravasz László közti nézeteltérések Magyarországon is egyházszakadáshoz vezetnek. A korabeli hazai források nem utalnak erre. Ezért érdemes más szemmel is megvizsgálni a kérdést.

Az utolsó fejezetek az egyetemi kapcsolatokról és az ifjúsági szervezetekről szólnak.

A kötetnek vannak állandó szereplői: egyrészt Abraham Kuypert miniszterelnök gyermekei, akik hazájukban militáns szószólói voltak a magyar ügynek, másrészt a Hollandiában tanult Sebestyén Jenő és Antal Géza lelkipásztor. A könyv különös részletességgel foglalkozik Sebestyén Jenővel.

A könyvet hat függelék zárja. Ezek közül kettőt emelnék ki: a Vrije Universiteit és a Kampeni Teológiai Főiskola 1922–1941 közötti magyar hallgatóinak névsorát (lásd az 5. függelék, 396–400. old.), valamint a szintén holland segítséggel létrejött és a Városligeti fasoron ma is működő Julianna Iskola beiskolázási adatait (lásd 6. függelék, 401. old.).

A kötetet impozáns forrásjegyzék, személynévmutató, illetve az intézmények nevének kétnyelvű jegyzéke zárja.

Végül nem marad számunkra más, mint az, hogy köszönetet mondjunk a könyv szerzőjének, Maarten Johan Aaldersnek ezért a fontos munkáért, és azért a másik, igen tanulságos, északi tengerparti nézőpontért. Tudom, hogy már vizsgálja a Hollandia és Erdély közötti kapcsolatok bizonyos vonatkozásait is. Ehhez a kutatáshoz kívánunk neki jó egészséget és sok erőt.

ŐSZ SÁNDOR ELŐD

Czire Szabolcs: *Mélység mélységet szólít.* *Bibliaolvasatok – léttükör*

(Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024), 192 old.

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.07>

Czire Szabolcs, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára tollából az intézmény gondozásában megjelent *Mélység mélységet szólít* című kötete tizenkét írást tartalmaz, melyek mindegyike bibliai verseken alapul. Témájukat illetően a bibliai, vagy tágabb értelemben a vallásos elmélekedésekkel rokoníthatók, mint amilyenek a francia katolikus lelkész Michel Quoist, a magyar Belon Gellért püspök, vagy akár Hamvas Béla ez irányú munkái. Czire Szabolcs írásai azonban tartalmukban egészen mások. Nem sorolhatók a vallásos bölcselet, vagy más szavakkal a rendszeres teológia körébe. Ennek oka elsősorban az, hogy a kötet fejezetei ténylegesen elhangzott szószéki beszédek szerkesztett, részben átdolgozott változatai.

A három fő fejezetbe sorolt írások négyes csoportot alkotnak. Az egyes fejezetek címei mellett mintegy magyarázatként alcímek is szerepelnek. A szerző ezzel a formai megoldással közös gondolkodási irány felé tereli az olvasó figyelmét.

Az első fő cím, az *Élet-oltár* az Isten-ember kapcsolat bibliai tanúságai nyomán jár körül alapvető kérdéseket. Ebben a részben az első fejezet címe: *Mit kíván tőled Istened*, alcíme: *Istenfélelem, Istenszeretet*. A Deutoronomium 12. részének egy versét veszi alapul és az istenfélelem szó körüli bizonytalan értelmezésével néz szembe. A héber szöveg etimológiáját, sőt az egyes betűk misztikus jelentését is figyelembe véve mutat rá a szerző az istenfélelem és a rettegés vagy szorongás közötti különbségre. Ezen a gondolati nyomon tovább haladva az istenfélelem sajátos dimenzióit, a „látva lenni” és a „látni” szavakkal megfogalmazható sajátosságokat fejti ki. A főfejezet második írása az *Így helyezzétek az én*

nevemet címet viseli, és az ároni áldást elemzi. A bibliai áldás szó tartalmát a héber *számeħ* betű spirituális, misztikus jelentésével, azaz Isten nevének ráhelyezéseként értelmezi. Erre alapítja a 4Móz 6,22–27-ben leírtak jelentésének soronkénti kibontását. A harmadik írás, amelynek címe a főfejezetre utaló *Az élet oltárán* címet viseli, az emberi életnek azt a lehetőségét mutatja be, ami az Istenre való irányultságban nyer értelmet. Ennek egyik eszköze a böjt. A böjt jelentőségét az ember testi-lelki valóságára alkalmazott metaforával, a tűz-víz ellentétpárral mutatja be. A metafora különösen alkalmas a mélyebb jelentések asszociációs feltárására. Az írás ezt a salamoni templomszentelési imában (2Krón 6,12–13) mutatja meg, visszautalva Jézusnak a böjtölésre vonatkozó intelmére (Mt 6,16–18). Az írás mondandója abba az irányba viszi az olvasót, hogy az Istenre irányulásban maga az egész ember alkotja az „oltárt”. A gondolatsor mintegy lezárásaként a negyedik fejezet a jól ismert jézusi mondást hordozza már a címében is: *Ti vagytok a föld sója*. A só metaforát a szerző az áldozat összefüggésébe helyezi, ezzel hozzákapcsolja az előző írás mondanivalójához is. A „Minden áldozatot sóval mutass be” (3. Mózes 2,13) leviticusi intelem alkalmat teremt a szerző és az olvasó együttgondolkodására a metafora kifejtése során. Az első főfejezet az Örökkévaló felszólítása és az ebből következő emberi válasz fontos, de természetesen nem kimerítő aspektusait mutatja be.

A második főfejezet címe: *Magasság és mélység*. Az ebben levő négy írás folytatja az Isten-ember kapcsolatról való töprengést. Az első írás címe szokatlan: *Isten szeret, békélj meg ezzel*. A közismert 1Jn 4,16 mellett egy jeremiási idézet (Jer 31,3) jelöli ki a gondolatmenet irányát. A már-már közhelyszerű „az Isten a szeretet” megfogalmazás mellé helyezi az „Isten szeret” kifejezést. A főnévi alak helyett az igei alakra mutat rá. Isten nem „elv”, Isten cselekszik. A szeretetet kifejező héber *áháv* szó mélyebb, a betűk misztikájában is megmutatkozó jelentése tevékenységet hordoz, azt, amit Jeremiás „távolból megjelenésnek”, „vonzásnak” nevez. Az *áháv* jelentése adás, ajándékozás. Ennek kifejtésében a szerző elkerüli a sekélyes moralizálást és az ember egzisztenciája vonatkozásában mutatja be az isteni szeretet legfontosabb jellemzőit. A három kiemelt ajándékként átélhető szeretetaktus az élet megadása, az egyediség megadása és az életfeladat megfogalmazásának lehetősége. A főfejezet második írása a 23. zsoltár alapján elmélkedik az előző fejezetben bemutatott szeretetről. Beszédes címe paradoxonra utal: *Völgyek magaslatai*. Az írás szakít a zsoltár hagyományos elemzésével és nem a megelégedett ember, hanem a „halál árnyékának völgyében” levő ember szemszögéből tekint ennek helyzetére. Innen lesz érthető, hogy a „völgyben” levő ember képes „magaslatokat” bejárni, ha a Mindenható tevékeny szeretetének összefüggésében, az *áháv* fényében látja önmagát. A harmadik fejezet, amelynek címe *Mélység mélységet szólít*, szintén zsoltárt vesz alapul, a 42.-et. Kiindulópontja

a Szenczi Molnár Albert-féle fordítás első sora: „Mint a szép híves patakra.” A metafora a friss forrásvízre szomjazó szarvas képével mutatja be az embernek az Isten utáni örök, meg nem szüntethető vágyakozását. A zsoltáros helyzete egyfajta „mélység”, az áthidalhatatlan távolság Jeruzsálemtől, az Úr templomától. Az írás ezt a mélységet mutatja be a mai ember hétköznapijainak sodrában. Utal a fejek fölött összecsapó hullámokra. Ebben a fülsiketítő zubogásban valamennyi hang megtalálható, és ezért megtalálható az összhang is. Ahogy az előző fejezet szerint a mélységben a magasságot lehet megélni, ebben a fejezetben arról van szó, hogy a mélység is tartalmazhat egyfajta harmóniát. A harmónia meghallható, hiszen Isten maga siet az ember felé. Az a tény, hogy Isten keresi az embert, forrása lesz az ember Isten iránti szomjazásának. A főfejezet záróírásának címe: *Meghajlott életek*, és a Lk 10, 13–17-ben leírt gyógyítási történetet tekinti kiindulópontnak. A meggömbült testű asszony betegségét a szerző joggal értelmezi metaforikusan, hiszen a gerinc egyenességét és görbültségét átvitt értelemben is lehet használni. Ismét csak Jézus aktivitását, az emberhez fordulását hangsúlyozza. Az interperszonális kapcsolat gyógyító lehetőségét emeli ki a „meglátta”, „közel ment”, „odahívta”, „megérintette”, „szólt hozzá” kifejezésekkel. A jézusi gyógyítás története egyben felhívás is az olvasóhoz: a gyógyulás az egész embert érintő, spirituális értelmű egészség megelégedése és nem csupán a fizikai test kezelése.

A harmadik fő fejezet témája az emberlét egyik fundamentális adottsága és egyben kérdése: az idő. Első fejezete *A boldogságról és az örömről* címet viseli. A szerző a rá jellemző módon szokatlan, de épp ezért elgondolkodtató bibliai perikópával alapozza meg gondolatmenetét. A Préd 3,10–11 és 22 versek alaphangja első olvasatra a csüggedés, a lemondás, a rezignált beletörődés. A „minden hiábavaló” kifejezés nyelvi elemzésével az írás egész más irányba tereli az olvasó figyelmét. A „hiábavalóságnak” fordított héber szó, a *hevel*, valójában a mulandóságot, a tűnékenységet, az állandóság hiányát fejezi ki. A pillanatok tovatűnése, megragadhatatlansága csüggedést szülhet, de van más lehetőség is. Az időszemlélet módosításával ugyanis feltáruulhat a pillanatban rejülő igazság. A „mindennek rendelt ideje van” kifejezésben a héber *zemán* szó az „alkalmas időt” jelenti. A dolgokat – érvel a Prédikátorral együtt a szerző –, felváltja a zemánok sorozata. Ebben a szemléletben a cselekvés nem önmagában rossz vagy jó, hanem az a kérdés, hogy megfelelő időben történik-e. A megfelelő idő megtalálása a bölcsesség / boldogság forrása. A főfejezet második írásának címe *Éjjelek, nappalok* és egy ószövetségi (Eszt 6,1a), valamint egy újszövetségi (Lk 6,12) hely képezi az alapját. Abból az egyszerű tényből indul ki, hogy az ember időbeliségének a nappalok és éjszakák, az évszakok és az évek változásai és ismétlődései sajátos ritmust ad. A ritmus mélyebb értelmét a héber *sánáh* szó elemzése tárja fel. Ez a szó jelenthet alvást, de lehet év, megváltoztatás, ismétlés (eszünkbe juthat a Biblia utáni zsidó

irodalom fontos része, az „ismétlés” jelentésű *misna* fogalma), újracselekvés jelentésű is. Ezek a jelentések kétféle módon is rendezhetők: az alvás-év-ismétlés jelentéstartományba és ez az állandóságra vonatkoztatva, de az alvás-év-változás értelemben is. A két jelentéssor együtt igaz, egymást erősíthetik. A harmadik írás címe egy Graves-regényből származik, a *Fehér bika*. A fehér bika metafora a türelmet, annak fontosságát jelzi. „A türelem az idő bölcsessége” – fogalmaz a szerző, hozzátéve, hogy a cselekvés kellő idejének felismerése etikai következményekkel jár. A rosszul megválasztott időben végzett cselekedet szándéka ellenére is ártó lehet. Gondolatmenetében visszaköszön az előzőkben taglalt *zeman*, vagy az olvasónak eszébe juthat a görög *kairosz* fogalma, jelentése is. Az alkalmas idő megtalálásának egyik lehetősége a türelem. Ez a megértés mellett a reményt is hordozza, ugyanakkor lehet indokolatlan is. A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy igazságtalanság esetén nem helyes a türelem. Maga a türelem is igényli a „kellő időt”.

A harmadik főfejezet és egyben az egész kötet utolsó írása Proust regényfolyamát idézi: *Az eltűnt idő nyomában*-t. A gondolatmenet az idő megfoghatatlanságának élményéből indul ki. Ehhez Jób 9,9–11-et hívja segítségül, és visszatérő motívumként használja: „Elvonul fölöttem, de nem látom, elsuhan, de nem veszem észre.” Röviden felvillantja Arisztotelész, Newton, Kant és Bergson időről alkotott elképzelését, rámutatva ezek relatív igazságaira, de egyetértve a Bergson-féle „szubjektív idő” (*durée*, azaz a Bibliából is ismert *kairosz*) fontosságával. Ez az intuíció terepe, ahol lehetségessé válik az abszolútum feltárulása. Az intuíció, a szubjektív, élményszerű átélés az idő érzékelésének lehetősége, és ebben visszhangzik Proust, amikor is a „*petit gâteau*” aromája lesz az emlékezés, tehát az idő összességének kulcsa. A szerző az idő relativitására hivatkozva arra utal, hogy Istent csak „késve” érzékeljük, azaz csak „emlékezünk” rá. Ugyanakkor Isten mindig egy kicsit előttünk van, és így a spiritualításban is átélhető a múlt és jövő összekapcsolódása. Az emlékezet megőrzi, valódi tartalmat ad a múltnak, és ezzel az emberi mivolt értékét mutatja fel.

A kötet egésze az ember mint spirituális lény Istenre irányultságát, isten-élményeit taglalja. Az egyes fejezetek lazán kapcsolódnak egymáshoz, mindig új és új szempontokat, gondolati irányokat mutatnak fel a fő témára vonatkozóan. Az írások jellemzően befogadóközpontúak, ami egyenes következménye annak, hogy eredetileg szószéken elhangzott prédikációk voltak. Az egyes gondolatsorok megfogalmazásán érződik az élőbeszéd lendülete, ami gyakran az olvasó megszólításában, vagy töprengő részletekben mutatkozik meg. A szerző szívesen tesz kitérőt az életvezetési következtetések területére is. Az olvasás élményét a bőséggel sorolt szépirodalmi idézetek csak fokozzák.

Czire Szabolcs kötete szép példája a biztos bibliai teológia alapokon álló, de a szélesebb közönség számára közérthetően megfogalmazott, befogadóközpontú bibliaolvasatnak. Erre vonatkozik a kötet alcíme is: *Bibliaolvasatok-léttükör*. Az alig 200 oldalas könyvet haszonnal forgathatják lelkészek, nyitott gondolkodású hívek, vagy azok is, akik éppen csak útkeresők.

SOMOGYI LÁSZLÓ

Kökényesi Róbert: *A Selected Sermons of Transylvanian Unitarian Bishop György Enyedi*

(Monee: IL, 2025), 239 old.

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2026.1.08>

A fordítás jelentősége. A *Selected Sermons of Transylvanian Unitarian Bishop György Enyedi* című kötet jelentősége abban áll, hogy hiánypótló, mivel Enyedi György művei a nemzetközi kutatás számára eddig nehezen voltak hozzáférhetők. Így a 16. század egyik legfontosabb unitárius püspöke, a korabeli erdélyi antitrinitárius teológia meghatározó alakja angol nyelven alig ismert. A fordító személyes motivációját világossá teszi az előszóban: az emlékezésről, a tiszteletadásról és a szellemi örökség továbbadásának szándékától vezérelve vállalkozott a beszédek angol fordítására és kiadására. A vállalkozás unitárius szórványkörnyezetben született, ami a kötet egészén érezhető. A szerző célja nem csupán a forrásközlés volt, hanem az erdélyi unitarizmus nemzetközi beágyazása is.

A kötet felépítése, a prédikációk csoportosítása. A kötet tizenkét prédikációt (conciót) tartalmaz, a témák megjelölésével, illetve egy fordítói bevezetővel. A prédikációkat a fordító által írt előszó, Lovas Borbála, valamint Kovács Sándor bevezető tanulmánya előzi meg. A kötet elején található tematikus áttekintés világosan megjelöli a beszédek tartalmát. Ezek alapján elkülöníthetők egymástól azok a beszédek, amelyek hitvédelmi kérdésekkel (Concio LX, XCIV), államelméleti és egyházpolitikai tárgyú témákkal, illetve az antitrinitárius-trinitárius vitákkal foglalkoznak (CXCII, CXCIII, CXCI). A válogatás szempontjait röviden és vázlatosan ismerteti a fordító, de az olvasó számára mégis eligazítást nyújt a beszédek közötti tájékozódáshoz. A számozás rendszerének, valamint a beszédek kontextusának a megértését segíti, ha az olvasó ismeri az Enyedi-prédikációk

magyar rendszerű sorszámozását és hagyományát (vö. Lovas Borbála bevezető tanulmányát).

Az előszó meghatározó retorikai eleme Enyedi mint az unitárius Platón, azaz „Unitarian Plato”¹ elnevezése, amely egyértelmű identitásképző funkcióval bír, és a fordító részéről erős értékelő gesztus. A kötet egészét áthatja a fordító személyes hangvétele, amely már az első prédikáció fordításától kezdve érzékelhető. A meghatottság és a tiszteletadás visszatérő tónusa azt mutatja, hogy a fordító tudatosan igyekszik ellensúlyozni az Enyedi Györgyhöz köthető fizikai emlékhelyek szűkösségét. Ennek egyik példája a nagyenyedi kopjafa kiemelése, amely a fordító számára az egyetlen kézzelfogható, máig fennmaradt emlékhely. A kontextushoz hozzátartozik, hogy az unitárius egyház 1998-ban Kolozsváron Enyedi életművének szentelt nemzetközi konferenciát szervezett, amely – bár intézményi keretek között történt – hasonló emlékező gesztusnak tekinthető. A kötetben jelen lévő személyesség és érzelmi réteg azt jelzi, hogy a fordítás nem csupán filológiai teljesítményként értelmezhető. A vállalkozás implicit módon spirituális dimenzióval is bír: a fordító a szellemi örökség továbbadását, az emlékezés gyakorlatát és a hagyomány újraélesztését tartja szem előtt, miközben megteremtí Enyedi műveinek angol nyelvű jelenlétét.

A kötet prédikációinak tematikája változatos. Egy részük dogmatikai–apologetikai jellegű (például LX. és XCIV.), mások exegetikai, bibliai szakaszokra támaszkodó beszédek (pl. 2Tim 2,23; Mk 16; CXXV.; CLXXXIX.). A válogatás nem kronologikus, és bár tematikusan lazán rendezett, elsősorban a műfaj sokszínűségét tükrözi. E szerkezet alkalmassá teszi a kötetet arra, hogy szélesebb olvasói kör számára is áttekinthetővé váljon ez a teológiai-homiletikai hagyaték.

Enyedi rövid életrajza, a szakirodalmi háttér. A Condensed Biography of György Enyedi című fejezet Enyedit energikus, művelt és termékeny teológusként mutatja be. A fordító külön megemlíti a források korlátozottságát: a 16. századi eredeti dokumentumok többsége elveszett, így az életrajzi adatok főként 18. századi egyháztörténeti gyűjteményekből ismertek. A fordító minden prédikáció elé rövid ismertetőt ír, melyek a beszédek értelmezéséhez rövid kontextust nyújtanak, sematikus jellegűek, és nem tekinthetők részletes tudományos kommentároknak. Ugyanakkor megjelöli a szakirodalmat is, amelyre a fordítás során támaszkodik. A hivatkozások között szerepel a Kénosi Tőzsér – Uzoni Fosztó-féle *Historia Ecclesiastica Transylvanica Unitaria* kiadása, valamint Káldos János és Balázs Mihály német nyelvű összefoglaló munkája, amely a maga műfajában a legtelje-

1 KÁLDOS János, „Az unitárius Platón: Enyedi György”, *Keresztény Magvető* 104., 2. sz. (1998): 159–166.

sebb kritikai életrajz.² Ezen kívül hivatkozik még Kovács Sándor és Kelemen Miklós kutatásaira, valamint Earl Morse Wilbur amerikai unitárius történész munkásságára.³ A szakirodalmi háttér többnyire magyar vonatkozású. A világos és precíz forráshivatkozás viszont megbízható tájékoztatást nyújt az angol nyelvű olvasó számára is.

A Kovács Sándor által írt bevezető tanulmány a kötet egyik erős szakmai eleme. Tömör adatszerű áttekintést nyújt Enyedi teológiai munkásságáról, a korabeli teológiai vitákról és az antitrinitárius gondolkodás történeti háttéréről. Ez a megközelítés erősíti a lefordított szövegek tudományos megalapozottságát, és segít az olvasónak a prédikációkat tágabb történeti keretben értelmezni. Lovas Borbála bevezetője az Enyedi-prédikációkat úgy kontextualizálja, hogy közben olyan tudományos és történeti közeget teremt, amelyben a fordítás jelentősége kibontakozhat. A bevezető értéke, hogy világos szerkezettel és jól megválasztott hangsúlyokkal vezeti végig az olvasót Enyedi gondolkodásának főbb csomópontjain, előkészítve a válogatás értő befogadását. Bevezető tanulmányával Lovas Borbála hozzájárul ahhoz is, hogy a kiadvány ne csupán fordításként, hanem az erdélyi unitarizmus történeti örökségét értelmező munka gyanánt is megszólalhasson.

A kiadvány egyik központi célkitűzése, hogy érzékeltesse és az angol nyelvű olvasóknak tolmácsolja Enyedi művének, az *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* jelentőségét. Ezért hivatkozik az 1619-es holland kiadására és a későbbi utánnomásokra. Külön figyelmet fordít a 16–17. századi hitelvi konfliktusok bemutatására, amelyekben Enyedi művei központi szerepet játszottak. A biblikus exegézis és az antitrinitárius hermeneutika sajátosságai árnyaltan megjelennek, hogy segítsék és alátámasszák a prédikációk értelmezését.

A fordítási elvek és a módszertan. A *Rules Applied During the Translation Process* című fejezetben a fordító hatlépcsős ellenőrzési folyamatot ír le, amely kifejezetten a megbízhatóságot és a nyelvi pontosságot célozza. Érdekes adalék, hogy a szerző nem vette igénybe a mesterséges intelligenciát. Ezt a megközelítést a 2025-ben

2 *Enyedi György válogatott művei.* Az előszót írta BALÁZS Mihály, a jegyzeteket készítette BALÁZS Mihály, KÁLDOS János és SZALAI Judit (Bukarest: Kriterion, 1997); KÉNOSI TÓZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István, *Unitario-Ecclesiastica Historia Transylvanica. Liber I-II. Volume IV/1.*, szerk. KÁLDOS János), bevezetéssel ellátta BALÁZS Mihály (Budapest: Balassi, 2002). [Bibliotheca Unitariorum, IV/1-3.]

3 KELEMEN Miklós, *Enyedi György* (Budapest: Heltai Gáspár Kft, 1998); KÁLDOS János, BALÁZS Mihály, *Enyedi György válogatott művei* (Bukarest: Kriterion, 1993); KOVÁCS Sándor, *Lapozgató. Az unitáriusok rövid története* (Budapest–Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete–Protestáns Teológiai Intézet, 2021); EARL MORSE WILBUR, *A History of Unitarianism in Transylvania, England and America* (Cambridge: Harvard University Press, 1952).

megjelenő fordítások esetében a tudatosságra és eredetiségre való törekvésként értelmezhetjük. A szöveget Karen W. Burton⁴ lektorálta, hogy az megfeleljen a mai angol prédikációs nyelvezetnek. A fordító arra törekszik, hogy megőrizze a prédikációk eredeti bekezdésszerkezetét, pótolva a bibliai hivatkozásokat, csilloggal jelzi az esetleges hibákat, hogy könnyítse a szöveg gördülékenységét, érthetőségét és filológiai értékét. A bibliai versek fordításánál a King James Version-t használja azzal az indoklással, hogy az nyelvileg közelebb áll a 16. századi retorikához. Ezzel azt is tudatosítja a hozzáértő olvasóban, hogy kisebb teológiai jelentéstartalmi eltérések előfordulhatnak a szöveg tanulmányozása során.

Kritikai észrevételek és a kiadvány értékelése. A kötet egyik erőssége, hogy a szerző a fordítási folyamat minden lépését átláthatóvá teszi, ami szövegkritikai szempontból értékelendő. Kovács Sándor és Lovas Borbála bevezetője erősíti a könyv szakmai színvonalát, és az Enyedi-művek recepciótörténetének új összefüggéseit tárja fel kutatásaik kontextusában. Az angol nyelvű olvasók számára hozzáférhetővé tesz tizenhárom prédikációt, ami új távlatokat nyit az antitrinitárius teológia nemzetközi kutatása előtt. A bibliai hivatkozások követhetőségét megkönnyítendő, a kötet végén összegző táblázatot találunk. A szerkezeti tagolást illetően a szöveg több különálló részből áll, mint előszó, életrajz, tanulmány, fordítási szabályok, prédikációk. Ezek között hasznos lett volna egy-egy rövid átvezető szöveg, ami a sematikus bevezető mellett biztosíthatta volna a koherens olvasást és megértést, illetve jó lett volna egy fő bevezető tanulmány, amely biztosíthatta volna a könyv tematikus ívét.

A kötetben három eltérő stílusréteg találkozik: a történeti-kritikai megközelítés (Kovács Sándor és Lovas Borbála tanulmánya), a fordítástechnikai jellegű ismertetés (a módszertani fejezet), valamint a vallásos-hitelvi hangvétel (a fordító előszavának személyes kiegészítései). Ez a három, egymástól karakterében is különböző szövegtípus helyenként megbontja a könyv szerkezeti és stiláris egységét. Emellett néhány, Enyedi gondolkodását érintő fontos kérdés – például a késő humanizmus hatása vagy az erdélyi felekezeti mozgások részletesebb elemzése – csupán érintőlegesen jelenik meg.

Mindezek ellenére a kötet értéke vitathatatlan. A fordítás gondossága, a lektorálási folyamat átlátható dokumentálása és a szerző személyes elköteleződése révén immár tizenhárom Enyedi-prédikáció válik hozzáférhetővé az angol nyelvű közönség számára, ami jelentős lépés az erdélyi unitárius teológiai örökség nemzetközi megismertetésében.

TÓDOR CSABA

4 Karen W. Burton (1962) író, szerkesztő.

ABSTRACTS

RÓBERT ZOLTÁN BÁLINT, SÁNDOR LORÁND DEMETER, DÉNES KISS
Strand of Pearls? A Survey of Values Among Unitarian Ministers

This article explores the value system of ministers in the Hungarian Unitarian Church, focusing on how values shape pastoral identity, ministry, and relationships within both the clerical community and congregations. Based on an open-ended questionnaire survey (N = 52), the analysis applies classical value theory and Samuel W. Blizzard's (1914–1976) role typology.

Results show that most ministers define their vocation primarily in theological terms, emphasizing divine calling, faith, and the mediation between God and humans, while a smaller group adopts a more functional, community-oriented perspective. Faith emerges as the central value, complemented by service, humility, love, and community.

Effective ministry is seen as dependent on both internal factors (faith, vocation, emotional stability, moral integrity) and external conditions (supportive relationships, institutional stability). The article also identifies differences by gender and age, reflecting varying emphases on relational, structural, and experiential dimensions.

Overall, the findings highlight that pastoral values are dynamically shaped by theological, social, and institutional contexts.

Keywords: Hungarian Unitarian Church, ministers, pastoral identity, relationships, survey, value system, Blizzard, Samuel W. (1914–1976)

SÁNDOR KOVÁCS

The History of the Unitarian Hymnbook Editions from 1924 to the Present

This article explores the century-long history of the Unitarian hymnbook published in 1924, based on archival sources and primary documents. The research focuses on the editorial work of Márton Pálffi (1873–1936), who contributed the majority of the content with his poems, psalm adaptations, and translations. The article presents the process of preparing the first edition in 1924, congregational resistance, the editorial conflict of 1927, as well as the three Tri-

anon-themed state censorship. The analysis covers the editions published during and after World War II, with particular regard to the 1958 communist censorship, which systematically altered the theological terminology of the hymns. The article documents the reform attempts that have been repeated continuously since 1938 but have never been completed, as well as the detailed proposal by Albert Márkos (1914–1981) and Gyula Péterffy (1909–1979), which sets forth guidelines that remain valid to this day.

Keywords: censorship, church music, hymnology, liturgical reform, Unitarian Church; Márkos, Albert (1914–1981), Pálffi, Márton (1873–1936), Péterffy, Gyula (1909–1979)

LÓRÁNT TÖKÉS

The Elekes Painter-Carpenters of Oklánd

The Unitarian church in Oklánd contains two distinct coffered ceilings created in the second half of the 18th century. While scholarship has traditionally attributed both works to a single András Elekes and his son, the existence of multiple individuals with the same name in the village records complicates this identification. The western ceiling of the nave, completed in 1771, bears an inscription by “András Elekes, carpenter of Homoródoklánd”. This elder master’s career spanned several decades, including works in Székelyderzs and Homoródszentpéter. Based on death records, he was likely born around 1725 and buried in 1783. Another inscription from 1771 identifies an “Andreas Elekes Junior” on the youth gallery, who was likely the elder’s son, born in 1749. Significantly, one ceiling panel was designed by the local school rector, András Kuti, rather than a member of the Elekes family. The eastern ceiling of the former chancel was completed later, in 1786, by “the elder and the younger András Elekes”. The “elder” master in this context is identified as a prominent local carpenter born in 1757, as the original elder master had already passed away. Identifying the “younger” master is more challenging, as two men of similar age lived in the village at the time. Ultimately, the research suggests that, rather than just two individuals, at least three, possibly four, different men named András Elekes, along with András Kuti, contributed to the church’s decoration.

Keywords: 18th century, church history, coffered ceiling, Elekes family, genealogy, inscriptions, Oklánd, painter-carpenter, unitarian church; Elekes, András (1725 (?)–1783 (?), Elekes, András (1757 (?) – ?), Kuti, András (1738–1815)

BÉLA BOTOND JAKABHÁZI

Biblical Turbulence I. Zipporah – Defender of Life (Bible Commentary)

This article provides a theological and existential analysis of one of the most enigmatic passages in the Pentateuch, the “Bridegroom of Blood” episode (Exodus 4:24–26). The author utilizes the metaphor of “biblical turbulence” to describe narratives that disrupt conventional images of God and force readers into painful human depths. The core of the analysis focuses on the liminality of the scene: an overnight lodging on the road where Yahweh, the very God who called Moses to his mission, suddenly attacks and seeks to kill him.

The article argues that this “theological scandal” serves as a narrative threshold, demonstrating that even a chosen leader is not above the covenantal law. A central theme is the radical role reversal: Moses, the future lawgiver, is rendered passive and mute, while his Midianite wife, **Zipporah**, becomes the decisive liturgical actor. By performing a blood ritual (circumcision) with an archaic flint knife, she recognizes the symbolic necessity that Moses neglected. From an **Unitarian perspective**, the author emphasizes that Zipporah does not merely obey but actively protects life – even against a perceived divine threat. The study concludes that the story presents a mature, responsible faith where the preservation of life stands as the ultimate value, often defended by those without formal authority but with the courage to act in the face of ambiguity and silence.

Keywords: biblical turbulence, Book of Exodus, divine violence, liminality, Moses, Pentateuch, Unitarian theology, Zipporah

BÉLA BOTOND JAKABHÁZI

Biblical Turbulence II. Saul and the Witch of Endor (Biblical Commentary)

This article offers a theological and psychological analysis of the biblical narrative of King Saul and the Witch of Endor (1 Samuel 28), exploring the human experience of crisis when all traditional forms of divine guidance fail. The author posits that Saul’s turn to necromancy is not a sign of unbelief, but rather a desperate attempt to find orientation in a state of total divine silence following the death of the prophet Samuel. The analysis moves beyond traditional moralizing interpretations that label the medium a fraud or Saul a mere sinner. Instead, it emphasizes Saul’s existential courage: he does not seek comfort but truth, even when that truth confirms his inevitable defeat and death. From a specifically Unitarian perspective, the article argues that the story underscores individual

responsibility and human dignity. In the face of God’s silence, Saul remains an active subject who carries the burden of his decisions without the mediation of a redemptive mechanism. Ultimately, the narrative serves as a witness to a faith that does not seek easy consolations but remains faithful, even in the shadow of unavoidable catastrophe.

Keywords: biblical hermeneutics, divine silence, existential crisis, King Saul, Witch of Endor, Unitarian theology

SÁNDOR ELŐD ŐSZ

Maarten J. AALDERS: *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között (Dutch-Hungarian Protestant Relationships Between the Two World Wars)* (Budapest: Kálvin Kiadó, 2023), 447 pp. [Fordította: Téglásy Sándor. Lektorálta: Pusztai Gábor és Lányi Gábor]

This review examines Maarten J. Aalders’ comprehensive study of the historical and ecclesiastical ties between the Protestant communities of the Netherlands and Hungary during the interwar period. The book explores a relationship spanning over four centuries, which gained new momentum following World War I. A central focus of the work is the humanitarian effort known as the “children’s trains”: between 1920 and 1930, nearly 29,000 underprivileged Hungarian children were hosted by Dutch families, an action that left a lasting impact on thousands of lives and solidified bilateral social bonds. The review highlights the book’s reliance on primary Dutch archival sources, offering Hungarian readers a fresh external viewpoint on their own history, Trianon, and the development of 20th century Protestant identity.

Keywords: children’s trains, church history, Dutch–Hungarian relationships, humanitarianism, Protestantism, relationships, Trianon, war

LÁSZLÓ SOMOGYI

CZIRE Szabolcs: *Mélység mélységet szólít. Bibliaolvasatok – léttükör* (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2024), 192 pp.

This review explores Szabolcs Czire’s volume *Mélység mélységet szólít. Bibliaolvasatok – léttükör* (Deep Calls to Deep: Bible readings – a mirror of existence), published by the Protestant Theological Institute of Cluj-Napoca. The book comprises twelve edited and revised sermons, categorized into three thematic sections: “Altar of Life,” “Heights and Depths,” and “Time”. Rather than offering ab-

stract systematic theology, Czire presents a “reception-centered” biblical reading that bridges the gap between scholarly exegesis and existential guidance. A defining feature of Czire’s methodology is his extensive use of Hebrew etymology and letter mysticism to reveal deeper spiritual layers of the text. The volume is an excellent example of contemporary biblical theology that remains accessible for all, serving as a “mirror of existence” for the modern reader.

Keywords: biblical exegesis, existential theology, Hebrew mysticism, homiletics, time, letter mysticism, mysticism, Transylvanian Protestantism

CSABA TÓDOR

Róbert Kökényesi: *Selected Sermons of Transylvanian Unitarian Bishop György Enyedi* (Monee: IL, 2025), 239 pp.

This review evaluates the significance of the volume *Selected Sermons of Transylvanian Unitarian Bishop György Enyedi (1555–1597)*, translated and edited by Róbert Kökényesi. The publication fills a critical gap in international scholarship by providing the first English translation of twelve sermons (*conciones*) by György Enyedi, a defining figure of Transylvanian antitrinitarian theology in the 16th century. The reviewer emphasizes that the project was born out of a personal and spiritual motivation within a diaspora Unitarian context, aiming to reintegrate Enyedi’s intellectual heritage into the international theological discourse.

While the review notes some stylistic fragmentation due to the meeting of historical-critical, methodological, and personal-religious registers, it concludes that the work is an invaluable contribution. By making Enyedi’s complex exegetical and apologetic thoughts accessible to English-speaking audiences, the volume opens new perspectives for the international research of early modern anti-trinitarianism.

Keywords: 16th century theology, homiletics, internationalization, sermons, translations, Transylvania, unitarianism; Enyedi, György (1555–1597)